

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васьківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Ільганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок А. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 12 від 29.12.2021).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Bruy O. — PhD of Social Communication, Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Ihnaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Kyrychok A. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 12 from 29.12.2021).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

УДК 015:061.1](477)(051)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.12(305)

З М І С Т

СТОРИНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Щоб вийти з хаосу, країні потрібно призвати на службу Інтелект 3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

ДВОРНИК А. Дослідження тематичної спрямованості публікацій у науковій періодиці України 2020 року за розділами УДК: аналітичний огляд (за матеріалами бази даних державної бібліографії "Літопис журнальних статей") 6

Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2021 році (за матеріалами надходжень обов'язкових примірників у Книжкову палату України) 12

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

СЕНЧЕНКО Н. Електронна бібліотека Києво-Печерської лаври: проблеми створення та перспективи розвитку 13

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ДЕНИСЕВИЧ О. Усна історія: відтворення соціокультурної реальності 19

ФЕДУРЮК О. Кваліфікований електронний підпис: основні правила використання в освітній сфері 23

ГЛОБАЛІСТИКА

ДЕРГАЧЕВ В. Распад СССР и формирование мировой периферии нестабильности на постсоветском пространстве 27

СЕНЧЕНКО М. Тридцять років від часу розпаду СРСР 29

ВАРДОМСКИЙ Л. Регионализация постсоветского пространства и роль России в этом процессе 35

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ДОЯР Л. Дослідницькі праці українського радянського студентства 1956—1960-х років 39

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

КІРИШЕВА О., ХОРУЖА З. Покликання — Бібліотека (до ювілею Раїси Іванівни Павленко) 44

АВРАХОВА І. Чорна сторінка української історії (до 145-річчя від дня народження М. Крушельницької) 46

Показчик статей і матеріалів, опублікованих у журналі за 2021 рік 50

CONTENT

EDITORIAL DIRECTOR'S PAGE

SENCHENKO M. To get out of the chaos, the country needs to call on the Intelligence Service 3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

DVORNYK A. Research of thematic orientation of publications in the scientific periodicals of Ukraine in 2020 by sections of the UDC: analytical review (according to the database of the state bibliography "Chronicle of Journal Articles") 6

Periodic and ongoing research, release of some of them in 2021 (based on the materials of the court of the Book Chamber of Ukraine) 12

LIBRARIANSHIP

SENCHENKO N. Electronic library of the Kiev-Pechersk Lavra: problems of creation and prospects of development 13

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

DENYSEVYCH O. Oral history: reproduction of socio-cultural reality 19

FEDORUK O. Qualified electronic signature: basic rules of use in the educational field 23

GLOBALISTICS

DERGACHEV V. The collapse of the USSR and the formation of the world periphery instability in the post-Soviet space 27

SENCHENKO M. Thirty years since the collapse of the USSR 29

VARDOMSKY L. Regionalization of the post-Soviet space and the role of Russia in this process 35

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

DOIAR L. Research papers of ukrainian soviet students 1956—1960 39

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

KIRISHEVA O., KHORUZHA Z. Vocation — Library (to the anniversary of Raisa Ivanivna Pavlenko) 44

AVRAHOVA I. Black page of Ukrainian history (to the 145th anniversary of M. Krushelnyska's birth) 46

Index of articles and materials published in the journal for 2021 50

УДК 316.42(477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.12(305).3-6

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Щоб вийти з хаосу, країні потрібно призвати на службу Інтелект

Історія держави складається з низки перемог і поразок із неоднозначним результатом. Іноді переможена країна з гідністю відроджується в іншому геополітичному просторі, а переможець поступово занурюється в безодню хаосу. Велич держави та зрілість народу виявляються у ставленні до історії Вітчизни, для чого потрібно не менше мужності, ніж на полі битви. Не можна відмовлятися від минулого, яким би воно не було, й вихвалити майбутнє, яке не настало.

За життя одного покоління радянську/українську історію так часто переписували, що поява "нової історії" стала неминучою реакцією. Інтерпретувати певну подію по гарячих слідах або за століття вкрай важко через аберацию наближеності чи віддаленості. Час здатний зробити з лиходія святого й навпаки. Залежно від типу пов'язаності багатомірного простору (наприклад, геополітичного чи конфесійного) формується певний образ, тому слід виважено ставитися до історії й не поспішати вчергове її переписувати. Найпростіше оголосити Велику Жовтневу революцію, що зробила величезний вплив на світовий розвиток, "переворотом", а бунт мільйонерів проти мільярдерів, посилений протестним натовпом на київському Майдані, — "Революцією гідності".

Досконалої моделі устрою держави у світі не існує. І радянська система була аж ніяк не ідеальною, проте здійснила величезний вплив на капіталізм, що запозичив у неї елементи планового регулювання економіки та соціальну політику із соціалістичними й комуністичними рисами. Радянська мобілізаційна тоталітарна модель не лише дала змогу здійснити індустріалізацію у стислі терміни, а й відіграла вирішальну роль у порятунку Заходу від фашизму.

Чому ж демократична модель устрою Росії, України та більшості інших пострадянських держав є, по суті, імітаційною і за 30 років не допомогла досягти декларованого високого чи навіть дореформеного економічного рівня, не кажучи вже про інноваційну модель розвитку, необхідну для гідного входження в постіндустріальне суспільство?

Багато західних опонентів заперечують можливість союзу влади й здатної раціонально мислити людини в Східній Європі, вважаючи, що логіка домінує тільки в їхньому суспільстві. Спробуймо спростувати цей погляд і довести, що тимчасовий союз влади, логіки й інтелекту уможливив стрімкий зліт радянської наддержави; що відродження країни неминуче відбудеться, якщо в цьому кровно зацікавлена влада; якщо у владі є державні діячі, які ставлять інтереси Вітчизни вище за власну користь.

Якщо держава має стратегічну мету, від реалізації якої залежить не лише доля Батьківщини, а й,

власне, існування влади, остання вимушена ставити професіоналізм вище за інші якості людини. Наприклад, коли комуністична влада була в чомусь кровно зацікавлена, то закривала очі на дворянське походження. Їй було байдуже, де служив громадянин — в армії Колчака чи в народній банді Махно, був петлюрівцем, кадетом, білим або червоним, вірянином чи атеїстом. Однак коли людина ставала непотрібною, її не рятувало ані пролетарське походження, ані заслуги полум'яного революціонера.

Як тільки тимчасовий союз з Інтелектом виявився зайвим для комуністичної влади, розпочалося стрімке падіння наддержави. І, на жаль, воно не закінчилося з руйнуванням Радянського Союзу, оскільки навіть демократична влада не змогла запропонувати ефективну некорупційну модель розвитку. Так, демократи не застосовують репресивні заходи проти народу, але влада за допомогою найманих політтехнологів вбиває душі людей. Низька ефективність урядової політики веде до депопуляції нації, її природного скорочення через високу смертність. І вже важко визначити, коли країна втратила більше громадян — за часів радянських репресій чи в період демократичних перетворень.

Фундаментом західної цивілізації є союз продуктивного Капіталу й Інтелекту, що наймає на службу політичних менеджерів. Саме тут відбулася зустріч продуктивного Капіталу та людини, здатної логічно мислити й генерувати ідеї, які становлять основу західної моделі життя.

Україна має найпротяжніші в Європі території з багатими Надрами та широкою Душею. Проте Надра й Душа виявляються іноді несумісними. Природні багатства часто розбещують, і в Душі згасає енергія Розуму. Що залишається робити: чекати, коли вичерпаються Надра, коли брак нафти й газу та високі світові ціни на енергетичні ресурси змусять Україну думати? Однак чи не буде це надто пізно для нашої країни, "віднесеної вітром" історії?

Яка природа стрімкого зльоту й падіння другої наддержави (СРСР), що заплатила за світове комуністичне панування незліченні жертви? Чому після Другої світової війни, що забрала мільйони життів

радянських людей, за чотири роки країна спромоглася на ще один подвиг — створила наукомістку атомну промисловість, що зміцнила фундамент наддержави? І чому сьогодні замість переходу від мобілізаційної моделі до інноваційної маємо імітаційну модель розвитку? Чому в найдемократичніший спосіб відбувається селекція "еліти", спроможної лише грабувати власну Вітчизну? І відповіді на ці запитання варто знати, аби не загубитися в майбутньому.

Видатний соціолог ХХ ст., професор Гарвардського університету П. Сорокін заклав фундамент теорії конвергенції — учення про еволюційний розвиток суспільства й взаємопроникнення капіталізму та соціалізму, засвоєння переваг суперника.

І комуністичний Китай, що не відмовився від свого минулого, успішно реалізує цю модель, узявши на озброєння зразки радянської доби. Незважаючи на американський "Оскар", найкращим фільмом усіх часів для китайського народу (чверті населення Землі) є радянська кінокартина "А зорі тут тихі". Фільм майже щодня транслюють по одному з державних телевізійних каналів. У китайській традиції непорушним є пріоритет сильної держави над людиною, тому жертвність дівчат і молодих жінок, які були призначені природою для продовження роду, але віддали життя за Вітчизну, є найвищим виявом любові до Батьківщини.

Шокове входження України в капіталізм не сприяло підвищенню рівня життя. Натомість з'явився синдром копіювання економічної й державної політики європейських країн, а влада за допомогою різних політичних вивертів (як-от "мовна політика") розділяє український народ.

Унаслідок масштабних жертв ХХ ст. у Східній Європі не лише було деформовано генетичний код народів, а й зруйновано "реактор" Душі, що виробляє енергію Розуму. Проте влада не усвідомлює масштабів катастрофи.

Майбутнє народжується сьогодні, і його орієнтири потрібні для вироблення сучасних рішень. У багатомірному комунікаційному просторі внаслідок стратифікації різномасштабних процесів утворюються рубежі високої енергетики Душі, де може розгорітися полум'я творення чи руйнування. До цих розжарених горизонтів, що іноді приховані від безпосереднього зорового сприйняття, а отже занурюють у невідоме, спрямовано рух Думки. Чи зможе він наповнити вітрила знання, судити тим, хто зважиться пройти цей шлях, адже так просто сприйняти бурхливий океан ілюзій за царство істини в очікуванні світлого майбутнього... Проте саме цього автор обіцяти не має права. Мету статті буде досягнуто, якщо від руху думки до знання займеться іскра оптимізму, бажання творчої й ділової активності — невичерпний ресурс творення.

Падіння Радянського Союзу було зумовлено системною кризою, в якій найважливіше місце посідала "здичавіла" за залізною завісою свідомість. Здавалося, після здобуття Незалежності місце мобілізаційної моделі, разом із демократією, посяде інноваційна стратегія розвитку країни. Утім, цього не сталося. На відміну від оббурханого "останніми оплотами демо-

кратії" СРСР, який спромігся в найкритичніші й найважчі повоєнні роки створити з нуля інноваційну атомну та ракетно-космічну промисловість, що забезпечила йому статус світової наддержави.

На жаль, дива відбуваються лише в казці. Реалізація інноваційної моделі розвитку в умовах ринкових відносин можлива тільки тоді, коли в цьому кровно зацікавлені влада та бізнес. І в цьому разі Східна Європа "відкрила власну Америку". Століттями бізнес як вид людської діяльності вважали ефективним, якщо він створював норму прибутку в кілька відсотків. Проте коли в кримінально-корумпованій державі вона становить 100—500 відсотків, "еліті в законі" не потрібна енергія Розуму.

А як без Інтелекту можна вижити у глобалізованому світі, де держава відкрита усім викликам і загрозам? І коли здатна мислити людина може запропонувати вихід із критичної ситуації, а імітація дійсності карається найжорстокішим способом — спотворює душі індивідів, призводить до падіння рівня життя та, зрештою, втрати державності. Звідси впливає інший невтішний висновок: падіння економіки української держави не закінчилося й відбувається за сценарієм "безглузлого оптимізму", коли внаслідок імітації бурхливої діяльності вдається лише тимчасово заморозити хаос розпаду.

Це влада дозволила утворитися в бідній країні непристойно багатому прошарку — олігархам, розбещеним високою нормою кримінального прибутку на державних, дешевих людських і природних ресурсах. Щоб вижити в умовах глобальної конкуренції, потрібна конкурентоспроможна економіка, для якої передусім потрібна конкурентоспроможна влада. Проте вітчизняний політикум такої якості не має.

Висновок полягає в тому, що в Україні сформовано таку демократичну модель, яка дає змогу під час нескінченних виборів, що замінили стратегічні цілі країни, продукувати значну частину політичної еліти з найгіршого та найкорисливішого прошарку суспільства, коли найдемократичнішим шляхом до влади може потрапити особа з непереборним тяжінням до привласнення державних коштів чи справжній бандит і за допомогою демократичних процедур захистити свою "честь і гідність".

Влада, не здатна призвати на службу Вітчизні Інтелект, приречена на поразку, ціна якому — утрата державності. Природа контрреформації Східної Європи наочно виявилася в ненависті до людини, спроможної мислити й заперечувати прості рішення. Бездумність — смертельний ворог на здичавілому просторі Східної Європи. Аморальна віра в західні цінності породила міфологічний хаос. Бракує діалогу між тим, хто доносить істину й знання, — транслятором, і тим, хто вміє слухати, — рецептором. Глибокодумна, тямуща людина вмикає Інтелект ученого, а отже стає смертельним ворогом влади, що зробила ставку на іміджмейкерів і медійних кілерів, котрі "бомбардують" народ найдосконалішими політичними та інформаційними технологіями.

У Східній Європі відбулася імітація європейської Реформації (боротьба за совість) та Освіти (тяжіння до правди й честі), котрі на Заході йшли попереду особистої свободи та створили фундамент для цивілізації з надзвичайно високою якістю життя. Унаслідок цього не сталося інтелектуального відродження нескінченного руху Думки, пов'язаного зі значним рухом Капіталу. Східна Європа відсторонилася від Заходу. Не настав очікуваний релігійний ренесанс. Хоча стало модним називати себе вірянами, та реальна кількість справжніх адептів становить лише незначну частку.

"Брати-слов'яни" беруться за справу раніше, ніж починають думати. На безкраїх просторах Східно-європейської рівнини, внаслідок чергової "вічної вагітності" чужими ідеями, знову блукає примара західної демократії. Замість світлого капіталістичного майбутнього вимальовуються неясні контури нової формації. На практиці демократія вийшла трохи не тієї орієнтації — кримінально-корумпованої, коли в умовах стрімкого зниження рівня життя велику частину громадян позбавлено економічної гідності.

"Нове мислення" перетворило Східну Європу на форпост західної брехливої демократії. Пострадянська трансформація закінчилася контрреформацією та утворенням нової світової периферії. Поглибилася цивілізаційна системна криза (влади, військової доктрини, економіки, релігії й моральності). Контрреформація в Східній Європі супроводжується тектонічними зрушеннями в геополітичному просторі християнської цивілізації. Вступ більшості держав Центрально-Східної Європи в Європейський Союз і НАТО змінив суть нової межі в Європі, яка пройшла не лише в географічному, а й у цивілізаційному просторі через різне сприйняття західних цінностей. У більшості країн Заходу до влади прийшли лідери, які опікувалися тим, щоб закони відповідали совісті. Тут політику й приватний бізнес намагаються не змішувати. На Сході домінують "останні оплоти демократії", що використовували символи правового громадянського суспільства в тактичній боротьбі за владу. Вони приватизували загальнонародну власність, прикриваючись злочинним за нормами європейського права принципом — **"влада і бізнес єдині"**.

Україна кидається з одного краю до іншого: то бездумно копіює західну неоліберальну модель, то звертається до націоналізму. Відчувши шок після згасання "манії величі", українські політики натовпами стали записуватися в патріоти. Проте за допомогою патріотизму, що підозріло нагадує провінційний націоналізм, ще нікому у світі не вдалося побудувати багату й успішну державу. Достатньо лише придивитися до українських націоналістів, сп'янілих негаданою свободою, які створили під прапором провінційного націоналізму кримінально-корумповану країну "некомпетентного суверенітету". Місцеві націонал-патріоти успішно виштовхали "самостійну" державу на європейську периферію на початку 1990-х рр. Унаслідок "помаранчевого" бунту мільйонерів проти мільярдерів вони тимчасово повернулися до влади під личиною "чесних" демократів

завдяки закордонним фінансовим джерелам сумнівно-го походження — і знову відкинули країну назад.

Найдефіцитнішим ресурсом у Східній Європі (Україні) є безкорисливий патріотизм, самовіддана праця й інші джерела людської енергії, без яких неможлива творча діяльність. Про відродження національної самосвідомості судять не за нескінченим базіканням "патріотів", а за станом інтелектуальної діяльності (науки та освіти), національних святинь і бібліотек, який у Східній Європі гнітючий.

Бідна країна з багатою і корумпованою владою ніколи не буде членом цивілізованої спільноти. Корупцію можна перемогти тільки зі зміною покоління, коли з'явиться власний пророк Мойсей. Влада, що незаконно приватизувала через свої "сім'ї" загальнонародну власність в особливо великих розмірах, аби розбестити народ, привчила його красти в невеликих масштабах. Для цього знадобилося кілька років, а от на виправлення ситуації потрібно кілька поколінь. Звиклий брати хабарі не відмовиться від цього "хобі" навіть за астрономічного збільшення зарплати. Хабарі насамперед бере той, хто ніколи не зможе заробити гідний капітал професійно.

Що й говорити, рухалися самостійні брати після розлучення, як Лебідь, Рак і Щука — урізнобіч. Росія та Україна — у європейське чи американське майбутнє, а Білорусь — у радянське минуле. А виявилися, врешті-решт, по один бік нової "залізної завіси" через просування НАТО та ЄС на Схід. Попри різну риторіку, слов'янських братів об'єднують загальні підходи до імітації демократії й громадянського суспільства.

Для Східної Європи настав час істини, час позбавитися від крайнощів месіанської величі й самокатування. Щоб надолужити згаяне, потрібно навчитися думати та жити власним розумом. Цивілізаційний підхід має домінувати над геополітикою сили.

Головне багатство Східної Європи полягає не в західних запозиченнях і простих рішеннях, а у виявленні високої творчої енергетики рубежу багатовимірного комунікаційного простору. Для відродження Східної Європи немає суто економічної чи політичної стратегії — слід сформувати ефективний комунікаційний простір багатовимірної зв'язаності, що продукує творчу енергетику рубежу самовідданою працею освіченої людини.

Західники уперто тягнуть східноєвропейські країни в Європу, інші говорять і пишуть про своєрідну євразійську модель, ризикуючи роз'єднати державу. Однак у багатовимірному комунікаційному просторі сучасного світу потрібно одночасно бути і в Європі, і в Євразії. Щоб досягнути цієї мети, варто навчитися думати.

Висновки. В історії людства не було й не буде цілковито справедливої держави, завжди є спокуса запозичити чужу соціально-економічну модель. І, опинившись в іншому соціокультурному просторі, вона розпочинає руйнівний наступ. У сучасному світі успіх супроводить того, хто досягає цивілізованої форми суспільно-економічних відносин, коли безліч співвіднесених чинників створюють творчу енергетику комунікаційного простору у визначених місці й соціальному часі.

Тільки політична культура в поєднанні з Інтелектом здатна здолати міфологічний хаос в суспільстві та виявити стратегічний ресурс розвитку. Східна Європа, поза сумнівом, має високий потенціал творчої енергії народу, а мистецтво політиків полягає в тому, щоб від самозамилування перейти до створення цивілізованої форми громадянського суспільства — і народ відгукнеться досягненнями в усіх сферах діяльності.

Як легко дійти до самовдоволення через пустопорожню балаканину про відродження великої держави й інноваційний шлях розвитку! Це лише безмістове базікання, якщо воно не співвідноситься з європейськими цінностями й поняттям цивілізованої форми. Один із "батьків" відкритого західного су-

спільства зауважив: "Майбутнє ще не існує, і саме ця обставина накладає на нас величезну відповідальність, оскільки ми здатні впливати на майбутнє, можемо докласти сил, аби зробити його ліпшим. Для цього маємо використовувати все, чого навчилися в минулому. А один із найважливіших уроків минулого полягає в тому, що нам слід бути скромними".

Що повинен робити громадянин країни, яка зазнала гіркоти падіння чи невдалого відродження? Найпростіше — продовжувати звинувачувати у всіх гріхах владу, найважче — бути вимогливим до себе. Яких би вершин не досягала людина, її головні комунікації проходять через внутрішній світ. Не можна змінити навколишній світ, не змінивши себе.

Список використаної літератури

1. Дєргачєв В. Взлет и падение советской сверхдержавы : научно-публицистическое издание / В. А. Дєргачєв // Геополитика. Геофилософия. Геоэкономика. Избранные труды в двадцати семи томах. Том 19. — Электронное издание на CD. — Издательский проект профессора Дєргачєва, 2009.
2. Дєргачєв В. Цивилизационная геополитика (Геофилософия) / В. Дєргачєв. — Киев : ВИРА-Р, 2004. — 672 с.
3. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. — Москва : Книга, 1991. — 574 с.
4. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Збигнев Бжезинский. — Москва : Международные отношения, 1999. — 256 с.

Mykola Senchenko

To get out of the chaos, the country needs to call on the Intelligence Service

History consists of a series of victories and defeats with ambiguous results. Sometimes a defeated country is reborn with dignity in another geopolitical space, and the winner is gradually plunged into the abyss of chaos. The greatness of the state and the maturity of the people are manifested in the attitude to the history of the Fatherland, which requires no less courage than on the battlefield. One cannot abandon the past, whatever it may be, and praise the future that has not come.

References

1. Dergachev V. (2009). Vzlet i padenie sovetskoj sverhderzhavy : nauchno-publicisticheskoe izdanie. *Geopolitika. geofilosofiya. geoekonomika. Izbrannye trudy v dvadcati semi tomah. Tom 19.* Elektronnoe izdanie na CD. Izdatelskij proekt professora Dergacheva.
2. Dergachev V. (2004). *Civilizacionnaya geopolitika (Geofilosofiya)*. Kiev: VIRA-R.
3. Danilevskij N. Ya. (1991). *Rossiya i Evropa*. Moskva: Kniga.
4. Bzhezinskij Z. (1999). *Velikaya shahmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i ego geostrategicheskie imperativy*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.

Надійшла до редакції 3 грудня 2021 року

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 014.3:025.45.05УДК(477)"2020":[311:519.23](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.12(305).6-12

Анна Дворник,
науковий співробітник відділу наукової підготовки
державних бібліографічних покажчиків Книжкової палати України,
e-mail: litopys@ukrbook.net

Дослідження тематичної спрямованості публікацій у науковій періодиці України 2020 року за розділами УДК: аналітичний огляд (за матеріалами бази даних державної бібліографії "Літопис журнальних статей")

У статті виконано порівняльний аналіз пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні за всіма розділами УДК за 2019 та 2020 рр. на основі бази даних "Літопис журнальних статей".

Ключові слова: база даних; бібліографічна інформація; бібліометричний аналіз; періодичні видання; вітчизняна наука

Мета дослідження: виявлення й узагальнення тенденцій розвитку вітчизняної науки на основі аналізу публікацій у наукових періодичних (крім газет) і продовжуваних виданнях 2020 р. за розділами Універсальної десятикової класифікації (УДК).

Метод дослідження: бібліометричний аналіз.
Об'єкт дослідження: база даних (БД) "Літопис журнальних статей" за 2020 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. До бази даних "Літопис журнальних статей" увійшли пе-

ріодичні видання загальнодержавного значення, випущені Національною академією наук України та органами державної влади. База даних за 2020 р. налічує 14 929 бібліографічних записів. Оформлення й систематизація бібліографічних записів, відбір періодичних видань і публікацій здійснювалися згідно

з розробленими Книжковою палатою України чинними інструкціями й національними стандартами [1—6].

Результати аналізу тематичного розподілу публікацій за класами на основі таблиць УДК наведено на діагр. 1.

Діагр. 1. Тематичний розподіл публікацій за класами УДК

Отримані дані розподілено у відсотках за класами УДК:

0 Загальний клас — 6,19% загальної кількості, або 925 записів;

1 Філософія. Психологія — 3,86% загальної кількості, або 576 записів;

2 Релігія. Теологія (богослов'я) — 0,47% загальної кількості, або 70 записів;

3 Суспільні науки — 28,69% загальної кількості, або 4283 записи (друге місце за кількістю публікацій);

5 Математика та природничі науки — 16,50% загальної кількості, або 2463 записи (третє місце за кількістю публікацій);

6 Прикладні науки. Медицина. Техніка — 31,68% загальної кількості, або 4729 записів (перше місце за кількістю публікацій);

7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт — 3,80% загальної кількості, або 567 записів;

8 Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література — 5,80% загальної кількості, або 866 записів;

9 Географія. Біографії. Історія — 3,01% загальної кількості, або 450 записів.

У класі 0 Загальний клас відображено публікації з питань організації наукової роботи, науково-технічної інформації, писемності, інформаційних технологій, бібліографії та бібліотечної справи, журналістики тощо. Результати аналізу тематичного розподілу публікацій за розділами УДК зазначеного класу наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 0 Загальний клас

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
00 Прологомена. Загальні питання науки та культури	561	60,65
01 Бібліографія і бібліографічні покажчики. Каталог	19	2,05
02 Бібліотечна справа. Бібліотекознавство	176	19,03
030 Універсальні довідкові видання	1	0,11
050 Серійні видання. Періодика	9	0,97
06 Організації загального типу	36	3,89
07 Медіа. Засоби масової інформації (ЗМІ). Масова комунікація. Дослідження засобів масової інформації та комунікації	107	11,57
09 Рукописи. Раритети і рідкісні книги	16	1,73
Усього	925	100,00

Розділ 00 Прологомена. Загальні питання науки та культури містить статті з питань науки, друку, стандартизації, системології, культури. Результати дослідження узагальнено в табл. 2.

Клас 1 Філософія. Психологія містить статті з історії філософії, сутності предмета, методів, категорій філософії. Результати аналізу тематичного розподілу публікацій зазначеного класу подано в табл. 3.

Таблиця 2

**Розподіл публікацій за підрозділами УДК
розділу 00 Прологомена. Загальні питання науки та культури**

Назва підрозділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
001 Наука та знання загалом. Організація розумової праці	69	12,30
002 Друк загалом. Документація. Книги. Авторство	26	4,63
003 Системи письма і писемності	4	0,71
004 Комп'ютерна наука і технологія. Застосування комп'ютера. Оброблення даних	255	45,45
005 Управління. Менеджмент	160	28,52
006 Стандартизація та стандарти	8	1,43
007 Системологія. Теорія систем. Теорія інформації та комунікації. Теорія керування / управління (кібернетика)	5	0,90
008 Цивілізація. Культура. Прогрес	34	6,06
Усього	561	100,00

Таблиця 3

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 1 Філософія. Психологія

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
1/14 Філософія	103	17,90
159.9 Психологія	445	77,30
16 Логіка. Епістемологія. Теорія пізнання. Методологія та логіка науки	10	1,70
17 Філософія моралі. Етика. Практична філософія	18	3,10
Усього	576	100,00

Клас 2 Релігія. Теологія (богослов'я) містить статті з питань теології, релігії, релігійних систем. Результати аналізу розподілу публікацій цієї тематики наведено в табл. 4.

У класі 3 Суспільні науки згруповано матеріали з теорії та методології суспільних наук, статистики,

демографії, соціології, політики, економіки, права, державного адміністративного управління, військової справи, соціальної допомоги, освіти та етнографії. Результати аналізу тематичного розподілу публікацій відображено в табл. 5.

Таблиця 4

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 2 Релігія. Теологія (богослов'я)

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
2 Релігія. Теологія (богослов'я)	18	25,70
22 Релігії, які виникли на Далекому Сході	1	1,43
25 Релігії стародавнього світу. Другорядні культури та релігії	1	1,43
27 Християнство	44	62,86
28 Іслам	3	4,29
29 Сучасні духовні рухи	3	4,29
Усього	70	100,00

Таблиця 5

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 3 Суспільні науки

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
30 Теорії, методологія та методи суспільних наук. Соціографія	13	0,30
31 Демографія. Соціологія. Статистика	360	8,41
32 Політика	205	4,79
33 Економіка. Економічні науки	1 019	23,79
34 Право. Юриспруденція	1 475	34,44
35 Державне адміністративне управління. Уряд. Військова справа	149	3,48
36 Забезпечення духовних і матеріальних життєвих потреб	52	1,21
37 Освіта. Виховання. Навчання. Дозвілля	888	20,73
39 Культурна антропологія. Етнографія. Фольклор	122	2,85
Усього	4 283	100,00

У класі 5 *Математика та природничі науки* відображено публікації щодо вивчення загальних законів фізики, хімії, біології тощо. У табл. 6 наведено результати аналізу тематичного розподілу публікацій цього класу.

У класі 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* згруповано матеріали з питань сільського господарства, медичних наук, а також технології різних галузей промисловості, виробничих процесів, констру-

ції обладнання, роботи транспорту й транспортних засобів. Результати аналізу тематичного розподілу наведено в табл. 7.

Клас 7 *Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт* охоплює публікації з архітектури, образотворчого мистецтва, музики, спорту тощо. Результати аналізу тематичного розподілу записів цього класу подано в табл. 8.

Таблиця 6

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 5 Математика та природничі науки

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
502/504 Наука про навколишнє середовище. Енвіронментологія. Екологія	66	2,68
51 Математика	619	25,13
52 Астрономія. Астрофізика. Космічні дослідження. Геодезія	79	3,21
53 Фізика	718	29,15
54 Хімія. Кристалографія. Мінералогія	276	11,21
55 Геологія. Науки про Землю	265	10,76
56 Палеонтологія	2	0,08
57 Біологічні науки загалом	215	8,73
58 Ботаніка	147	5,96
59 Зоологія	76	3,09
Усього	2 463	100,00

Таблиця 7

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
60 Біотехнологія	4	0,08
61 Медичні науки	1 880	39,75
62 Інженерна справа. Техніка загалом	1 143	24,17
63 Сільське господарство та суміжні науки. Лісове господарство. Мисливство. Рибне господарство	1 052	22,25
64 Домоведення. Домашнє господарство. Комунальне господарство. Служба побуту	15	0,32
65 Організація та управління підприємствами зв'язку, транспорту, торгівлі, поліграфії. Бухгалтерська справа, рахівництво. Зв'язок з громадськістю	320	6,77
66 Хімічна технологія. Хімічна промисловість і споріднені галузі	181	3,83
67/68 Різні галузі промисловості та ремесла. Галузі промисловості та ремесла, що виробляють готову продукцію	115	2,43
69 Будівельна промисловість. Будівельні матеріали. Будівельно-монтажні роботи	19	0,40
Усього	4 729	100,00

Таблиця 8

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
7.01/.09 Теорія та філософія мистецтва, методи, періоди, стилі, способи представлення (зображення)	73	12,87
71 Планування в межах адміністративно-територіальних одиниць. Планування у міській та сільській місцевостях. Ландшафти, парки. Сади	34	6,00
72 Архітектура	49	8,64

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
73/76 Образотворче мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво	172	30,34
77 Фотографія, техніка кінематографії та подібні процеси	8	1,41
78 Музика. Музичні інструменти	138	24,34
79 Видовищні види мистецтва. Розваги. Ігри. Спорт	93	16,40
Усього	567	100,00

У класі 8 *Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література* подано матеріали з питань лінгвістики та літературознавства. У табл. 9 наведено результати аналізу тематичного розподілу публікацій за розділами УДК зазначеного класу.

У класі 9 *Географія. Біографії. Історія* згруповано статті з питань археології, географічних,

історичних наук тощо. Результати аналізу тематичного розподілу публікацій відображено в табл. 10.

Загальні результати проведеного порівняльного аналізу пріоритетних напрямів наукових досліджень за всіма класами УДК за 2019 і 2020 рр. наведено в табл. 11.

Таблиця 9

**Розподіл публікацій за розділами УДК класу 8 Мова.
Мовознавство. Лінгвістика. Література**

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
80 Загальні питання лінгвістики та літератури. Філологія	1	0,12
81 Лінгвістика. Мовознавство. Мови	235	27,14
821.0 Теорія художньої літератури. Дослідження літератури	630	72,74
Усього	866	100,00

Таблиця 10

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 9 Географія. Біографії. Історія

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
902/904 Археологія. Передісторія. Археологічні пам'ятки	167	37,10
908 Краєзнавство	25	5,56
91 Географія. Географічні дослідження Землі та окремих країн. Подорожі. Регіональна географія	12	2,67
92 Біографічні дослідження	13	2,89
93/94 Історія	233	51,78
Усього	450	100,00

Таблиця 11

Кількість публікацій за класами УДК у 2020 р. у зіставленні з 2019 р.

2019 р.	2020 р.
Клас 0 Загальний клас	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 00 <i>Загальні питання науки та культури</i> — 713 записів, що становить 62,05% загальної кількості публікацій у цьому класі, найменша — у розділі 030 <i>Універсальні довідкові видання</i> — 4 записи, або 0,35%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 00 <i>Загальні питання науки та культури</i> — 561 запис, що становить 60,65% загальної кількості публікацій у цьому класі, найменша — у розділі 030 <i>Універсальні довідкові видання</i> — 1 запис, або 0,1%
Клас 1 Філософія. Психологія	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 159.9 <i>Психологія</i> — 450 записів, або 76,70%, найменша — у розділі 16 <i>Логіка. Епістемологія. Теорія пізнання. Методологія та логіка науки</i> — 9 записів, або 1,5%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 159.9 <i>Психологія</i> — 445 записів, або 77,30%, найменша — у розділі 16 <i>Логіка. Епістемологія. Теорія пізнання. Методологія та логіка науки</i> — 10 записів, або 1,70%
Клас 2 Релігія. Теологія (богослов'я)	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 27 <i>Християнство</i> — 97 записів, або 72,40%, найменша — у розділі 23 <i>Релігії, які виникли на Індійському субконтиненті</i> — 1 запис, або 0,75%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 27 <i>Християнство</i> — 44 записи, або 62,86%, найменша — у розділах 22 <i>Релігії, які виникли на Далекому Сході</i> , та 25 <i>Релігії стародавнього світу. Другорядні культури та релігії</i> — по 1 запису, або 1,43%

Клас 3 Суспільні науки	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 34 <i>Право. Юриспруденція</i> — 1731 запис, або 30,62%, найменша — у розділі 30 <i>Теорії, методологія та методи суспільних наук</i> — 26 записів, або 0,46%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 34 <i>Право. Юриспруденція</i> — 1475 записів, або 34,44%, найменша — у розділі 30 <i>Теорії, методологія та методи суспільних наук</i> — 13 записів, або 0,30%
Клас 5 Математика та природничі науки	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 53 <i>Фізика</i> — 897 записів, або 27,87%, найменша — у розділі 56 <i>Палеонтологія</i> — 20 записів, або 0,6%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 53 <i>Фізика</i> — 718 записів, або 29,15%, найменша — у розділі 56 <i>Палеонтологія</i> — 2 записи, або 0,08%
Клас 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 61 <i>Медичні науки</i> — 2753 записи, або 40,49%, найменша — у розділі 69 <i>Будівельна промисловість. Будівельні матеріали. Будівельно-монтажні роботи</i> — 7 записів, що становить 0,1%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 61 <i>Медичні науки</i> — 1880 записів, або 39,75%, найменша — у розділі 60 <i>Біотехнологія</i> — 4 записи, що становить 0,08%
Клас 7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 73/76 <i>Образотворче мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво</i> — 219 записів, або 35,26%, найменша — у розділі 77 <i>Фотографія, техніка кінематографії та подібні процеси</i> — 2 записи, або 0,32%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 73/76 <i>Образотворче мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво</i> — 172 записи, або 30,34%, найменша — у розділі 77 <i>Фотографія, техніка кінематографії та подібні процеси</i> — 8 записів, або 1,41%
Клас 8 Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 82 <i>Література. Літературознавство</i> — 491 запис, або 43,45%, найменша — у розділі 80 <i>Загальні питання лінгвістики та літератури. Філологія</i> — 4 записи, або 0,36%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 82.0 <i>Теорія художньої літератури. Дослідження літератури</i> — 630 записів, або 72,74%, найменша — у розділі 80 <i>Загальні питання лінгвістики та літератури. Філологія</i> — 1 запис, або 0,12%
Клас 9 Географія. Біографії. Історія	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 93/94 <i>Історія</i> — 541 запис, або 73,70%, найменша — у розділі 92 <i>Біографічні дослідження</i> — 10 записів, або 1,36%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 93/94 <i>Історія</i> — 233 записи, або 51,78%, найменша — у розділі 91 <i>Географія. Географічні дослідження Землі та окремих країн. Подорожі. Регіональна географія</i> — 12 записів, або 2,67%

Пріоритетними напрямками досліджень 2020 р. були медичні науки — 1880 записів, право — 1475, економіка — 1019, інженерна справа — 1143, сільське господарство — 1052. Схожий розподіл зафіксовано й 2019 р., однак кількість публікацій, що стосувалися цих галузей, була більшою: медичні науки — 2753 записи, економіка — 1466, право — 1731, сільське господарство — 1593 та інженерна справа — 1511.

Висновки. Виявлені на основі бібліометричного аналізу бази даних статей у науковій періодиці 2020 р. загальні тенденції розвитку наукових досліджень в Україні у порівнянні з 2019 р. залишилися не-

змінними. Найбільша кількість публікацій у базі даних "Літопис журнальних статей" за 2020 р. належить до класу УДК 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* — 4729 записів, найменша — до класу 2 *Релігія. Теологія (богослов'я)* — 70 записів. Однак 2019 р. кількість публікацій у цих класах була більшою: клас 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* — 6799 записів, клас 2 *Релігія. Теологія (богослов'я)* — 134 записи.

Пріоритетними напрямками досліджень в Україні незмінно залишаються медичні науки, економіка, право, сільське господарство та інженерна справа.

Список використаних джерел

1. *Видання.* Основні види. Терміни та визначення понять : ДСТУ 3017:2015. — [На заміну ДСТУ 3017—95 ; чинний від 2016.07.01]. — Київ : УкрНДНЦ, 2016. — IV, 38 с.
2. *Видання.* Оформлення публікацій у журналах і збірниках : ДСТУ 7152:2010. — Чинний від 01.10.2010. — Вперше [зі скасуванням ГОСТ 7.5-88 ; чинний від 01.10.2010]. — Київ : Держспоживстандарт України, 2010. — 18 с. — (Інформація та документація).
3. *Визначення* індексів УДК для наукових документів : метод. рек. / [уклад.: М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова". — Вид. 2-ге, без змін. — Київ : Кн. палата України, 2017. — 31 с.
4. *Використання* Універсальної десятикової класифікації при формуванні структури бібліографічних показників : інструкція / [уклад.: О. М. Устіннікова, О. В. Ключніченко, М. Й. Ахвердова]. — Вид. 2-ге, випр. та допов. — Київ : Кн. палата України, 2019. — 43 с.

5. *Добір журналів, періодичних (продовжуваних) збірників та матеріалів з них для відображення в ДБП України "Літопис журнальних статей"* : інструкція / Кн. палата України ; відп. викон. О. В. Виноградова. — Київ, 2002. — [10] арк.
6. *Індексування документів. Загальні вимоги до систематизації та предметизації* : ДСТУ ГОСТ 7.59:2003 (ГОСТ 7.59-2003 (ISO 5963-85), IDT). — [Чинний від 2004.07.01]. — Київ, 2004. — [12] с. окр. паг. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).

Anna Dvornyk

Research of thematic orientation of publications in the scientific periodicals of Ukraine in 2020 by sections of the UDC: analytical review (according to the database of the state bibliography "Chronicle of Journal Articles")

The article presents the results of the study of the "Chronicle of Journal Articles" database for 2020 and provides a comparative analysis of the most popular areas of research activities in Ukraine in 2019 and 2020 for all classes of the UDC.

Keywords: database; bibliographic information; bibliometric analysis; academic journals; Ukrainian science

References

1. *Vidannya. Osnovni vid. Termini ta viznachennya ponyat* : DSTU 3017:2015. (2016). Kyiv: UkrNDNC.
2. *Vidannya. Oformlennya publikacij u zhurnalah i zbirkah* : DSTU 7152:2010. (2010). Kyiv: Derzhspozhivstandart Ukraini.
3. Ahverdova M. J. ta in. [uklad.]. (2017). *Viznachennya indeksiv UDK dlya naukovih dokumentiv : metod. rek. Vid. 2-ge, bez zmin*. Kyiv: Kn. palata Ukraini.
4. Ustinnikova O. M., Klyushnichenko O. V. & Ahverdova M. J. [uklad.]. (2019). *Vikoristannya Universalnoyi desyatkovoyi klasifikaciyi pri formuvanni strukturi bibliografichnih pokazhchikiv : instrukciya. Vid. 2-ge, vipr. ta dopov*. Kyiv: Kn. palata Ukraini.
5. *Dobir zhurnativ, periodichnih (prodovzhuvanih) zbirkiv ta materialiv z nih dlya vidobrazhennya v DBP Ukraini "Litopis zhurnalnih statej"* : instrukciya. (2002). Kyiv.
6. *Indeksuvannya dokumentiv. Zagalni vinogi do sistemizaciyi ta predmetizaciyi* : DSTU GOST 7.59:2003 (GOST 7.59-2003 (ISO 5963-85), IDT). (2004). Kyiv.

Надійшла до редакції 10 листопада 2021 року

УДК 050(477)"2021"(045)

Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2021 році (за матеріалами надходжень обов'язкових примірників у Книжкову палату України)

Назва	Підзаголовок	Засновник	Місце видання	Періодичність	Редактор, телефон, телефакс
КИЇВ					
ІНФОКОМУНІКАЦІЙНІ ТА КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ= INFOCOMMUNICATION AND COMPUTER TECHNOLOGY	Науковий журнал	Вищий навчальний заклад "Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"	Київ	Двічі на рік	Семененко А. І. Тел. (044) 424-24-14
КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА	Журнал	Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"	Київ	Двічі на рік	Кузьменко О. В.
GENERAL SURGERY= ЗАГАЛЬНА ХІРУРГІЯ	Український рецензований науковий спеціалізований медичний журнал	Національний медичний університет імені О. О. Богомольця	Київ	Щоквартально	Сусак Я. М.
MIGRATION & LAW	Журнал	Вищий навчальний заклад "Національна академія управління"	Київ	Шість разів на рік	Курилюк Ю. Тел. (044) 242-10-84
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ					
ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ. ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	Журнал	Дніпропетровський НДІ судових експертиз	Дніпро	—	Коваленко О. В.

ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА	Журнал	Громадська наукова організація "Фундація публічно-правових ініціатив"	Дніпро	Щорічно	Рагімов В. Ф. Тел. (063) 774-40-31
УКРАЇНСЬКА ПОЛІЦЕЇСТИКА: ТЕОРІЯ, ЗАКОНОДАВСТВО, ПРАКТИКА=UKRAINIAN POLYCEISTICS: THEORY, LOGISTATIN, PRACTICE	Науково- практичне видання	Донецький юридичний інститут МВС України	Кривий Ріг	Двічі на рік	Вітвіцький С. С. Тел. (067) 914-74-54
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ					
КРАЄЗНАВЕЦЬ ПРИАЗОВ'Я	Науково- популярний журнал	ГО "Бердянське краєзнавче товариство"	Бердянськ	Щорічно	Смірнова К. Л.
КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ					
ЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ НАУКОВИЙ ХАБ=CHORNOBYL SCIENCE HUB	Науково- практичний журнал	Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник	Іванків	Щорічно	Маляренко В. Г. Тел. (04591) 5-13-06
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ					
ВІСНИК НАЦІОНАЛЬ- НОГО УНІВЕРСИТЕТУ "ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХ- НІКА": ЖУРНАЛІСТИКА	Науковий журнал	Національний університет "Львівська політехніка"	Львів	Двічі на рік	Кіца М. О.
INFOCOMMUNICATION TECHNOLOGIES AND ELECTRONIC ENGE- NEERING=ІНФОКОМУНІ- КАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЕЛЕКТРОННА ІНЖЕНЕРІЯ	Науковий журнал	Національний університет "Львівська політехніка"	Львів	Двічі на рік	Климаш М.
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ					
ГУМАНІТАРНІ СТУДІЇ: ІСТОРІЯ ТА ПЕДАГО- ГІКА=HUMANITARIAN STUDIES: HISTORY AND PEDAGOGY	Науковий журнал	Західноукраїнський національний університет	Тернопіль	Двічі на рік	Гомотюк О. Є. Тел. (0352) 47-58-72

*Матеріал підготувала
Тетяна Черненко,
фахівець відділу наукового опрацювання обов'язкових
примірників Книжкової палати України*

Надійшов до редакції 20 грудня 2021 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 025.17(271.2-788(477.411)): [005.922.52:004.932] (045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.12(305).13-18

*Наталія Сенченко,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу історії
та археології Національного заповідника "Києво-Печерська лавра",
e-mail: n_center@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6058-7964>*

Електронна бібліотека Києво-Печерської лаври: проблеми створення та перспективи розвитку

У статті доведено потребу використання новітніх інформаційних технологій для створення цифрових копій пам'яток документальної спадщини з метою забезпечення її охорони.

З'ясовано, що зазначений напрям діяльності є перспективним і передбачає завдання формування електронної бібліотеки документальної спадщини Києво-Печерської лаври.

© Сенченко Н., 2021

Обґрунтовано доцільність розроблення зазначеного ресурсу із залученням наукового потенціалу Національного заповідника "Києво-Печерська лавра".

Ключові слова: документальна спадщина; Києво-Печерська лавра; заповідник; електронна бібліотека; проєкт; концепція; інформаційні технології

Постановка проблеми. В умовах глобальних соціокультурних трансформацій зростає роль цифрових технологій у створенні та дистрибуції наукового, освітнього, культурного контенту, охороні культурної спадщини, формуванні інформаційного середовища.

Сьогодні гостро постала проблема руйнування документальної спадщини. За оцінками фахівців, приблизно третина документів старіє та псується. Використання хімічних речовин хоч і дає змогу уповільнити руйнування, але не запобігає йому. Зважаючи на це у США ще 1990 р. розпочато реалізацію низки проєктів зі збереження фондів. Успішні програми з оцифрування документальних пам'яток, спрямовані на охорону та популяризацію культурної спадщини, є одними з ключових імперативів культурної політики багатьох держав світу [1; 2].

Актуальність дослідження зумовлено потребою використання можливостей новітніх інформаційних технологій для вирішення проблем, пов'язаних із формуванням єдиної колекції цифрових копій документальних пам'яток, оригінали яких розпорошені й зберігаються в численних сховищах України та зарубіжжя; створенням інтегрованої бази даних цифрових колекцій; введенням до наукового обігу значної кількості документів, які з різних причин сьогодні недоступні дослідникам, оскільки зберігаються поза межами країни чи перебувають у поганому фізичному стані [3, с. 28—29; 4]. "Недовговічність матеріалів, незадовільні умови зберігання, значна затребуваність унікальних артефактів, що збереглися в єдиних примірниках — усі ці фактори не сприяють збереженості пам'яток та обмежують їх загальнодоступність. Один із перспективних шляхів вирішення зазначених завдань — переведення пам'яток у цифрову форму" [5, с. 171].

Мета статті — обґрунтувати потребу використання інноваційних можливостей сучасних інформаційних технологій для збереження та надання доступу до цифрових копій документальних пам'яток Києво-Печерської лаври.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення цифрового банку культурної спадщини як цінного ресурсу соціально-економічного та культурного розвитку України — одне з актуальних завдань, що потребує негайного розв'язання [6].

Еволюція інформаційних технологій спричинила появу поняття "digital heritage" (цифрова або віртуальна спадщина). Інформаційні ресурси, що містять цифрові копії пам'яток культурної спадщини, покликані забезпечити функції її збереження, надаючи доступ до цифрових об'єктів і сприяючи популяризації культурної спадщини без кордонів та обмежень [7, с. 58—64].

15 жовтня 2003 р. Генеральна конференція ЮНЕСКО ухвалила Хартію про збереження цифрової спадщини (Charter on the Preservation of Digital Heritage). На цьому форумі було нормативно затверджено поняття "цифрова спадщина" [8].

У вересні 2012 р. на конференції у Ванкувері (Британська Колумбія, Канада) ухвалено Декларацію "Пам'ять світу" в цифрову епоху: оцифрування і збереження" [9] та визначено такі завдання:

— забезпечення збереженості й доступності цифрової спадщини;

— формування "дорожньої карти" цифрових трансформацій;

— розроблення законів про обов'язковий примірник для цифрових форматів;

— стандартизація цифрового зберігання;

— створення технологічної інфраструктури (програмного забезпечення, форматів файлів, носіїв інформації, інструментів і робочого процесу, платформи та мереж). Положення Декларації насамперед регулює цифрове копіювання архівних, музейних, бібліотечних фондів, формування національних цифрових ресурсів документальної спадщини; забезпечення онлайн-доступу до цифрових копій історичних документів [10]. Програма "Пам'ять світу" передбачає поповнення регіонального, національного та міжнародного реєстрів цифровими копіями об'єктів документальної спадщини [11—13].

Національним складником програми ЮНЕСКО "Пам'ять світу" є програма "Пам'ять України", що передбачає:

— забезпечення державного обліку та збереження документальних пам'яток;

— переведення в цифрову форму різних видів документів;

— інтеграцію ресурсів і введення до наукового та культурного обігу цифрових копій пам'яток, що зберігаються в бібліотеках, музеях, архівах, а також поза межами країни;

— оцифрування музейних колекцій; формування цифрових інформаційних ресурсів;

— створення та постійне поповнення вебпорталу "Пам'ять України".

Програма "Пам'ять України" може стати єдиним національним цифровим ресурсом, що репрезентуватиме минуле й сьогодення нашої країни. Вхідження до світового культурного простору вимагає якісно нового рівня інформаційного забезпечення галузі культури, формування інтегрованого й комплексного цифрового ресурсу культурної спадщини [5, с. 173—174].

Наприкінці 2023 р. в Україні заплановано до реалізації 4 цифрових проєкти: е-Спадщина, е-Мистецтво, е-Туризм й е-Книга. Проєкт е-Спадщина (цифрова трансформація охорони культурної спадщини) розроблено з метою оцифрування інфраструктури музеїв. У цьому контексті вагомим складником програми "Пам'ять світу", інтернет-проєкту "Пам'ять України" та проєкту е-Спадщина може стати проєкт "Документальна пам'ять Києво-Печерської лаври", що має на меті оцифрування документальних пам'яток Києво-

Печерської лаври, які зберігаються у фондах однойменного заповідника, Центральному державному історичному архіві м. Києва, Національній бібліотеці імені В. І. Вернадського та інших установах України та зарубіжжя. Розв'язання проблем збереження, введення до наукового обігу, забезпечення доступу до документальних пам'яток як до важливого інформаційного ресурсу можна здійснити через їх оцифрування та створення електронної бібліотеки "Києво-Печерська лавра" як інформаційно-пошукової системи, що складатиметься з відкритого каталогу історичних колекцій та оцифрованого фонду документальних пам'яток.

12 грудня 1990 р. монастирський комплекс Києво-Печерської лаври було внесено до списку Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, що підносить на новий рівень проблему реалізації проекту "Документальна пам'ять Києво-Печерської лаври".

Ініціатором створення ресурсу та координатором контенту є заповідник "Києво-Печерська лавра". Партнерами з формування ресурсу є: Центральний державний історичний архів України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Книжкова палата України імені Івана Федорова та інші установи. Усі поточні завдання вирішує координаційна рада у складі представників організацій — учасників проекту. Розроблення програми пріоритетів передбачає проведення значної підготовчої роботи з організації науково-методичного забезпечення оцифрування фондів та формування цифрових колекцій [14].

Концепцію проекту "Документальна пам'ять Києво-Печерської лаври" (далі — Концепція) розроблено з метою розв'язання таких завдань:

— забезпечення збереження рукописів, стародруків, оригіналів документів Києво-Печерської лаври, що перебувають під загрозою зникнення;

— створення їх повнотекстової бази даних;

— віртуальна реконструкція розпорошених колекцій і фондів;

— розширення можливостей доступу до цифрових копій документальної спадщини Києво-Печерської лаври через мережу Інтернет;

— розвиток механізмів контролю й управління діяльністю з оцифрування, збереження архівних фондів і створення електронних ресурсів документальної спадщини Києво-Печерської лаври;

— інтеграція завдань охорони об'єктів культурної спадщини Києво-Печерської лаври до загальних програм культурного та соціально-економічного розвитку України;

— заохочення наукових досліджень у сфері охорони об'єктів культурної спадщини Києво-Печерської лаври.

Подальше інтегрування цифрових ресурсів до світового інформаційного простору потребує адаптації відповідних програм із міжнародними стандартами і форматами [15, с. 400—490].

Нормативно-правова база Концепції. Серед численних міжнародних документів варто виокремити

Хартію про збереження цифрової спадщини (Charter on the Preservation of Digital Heritage), ухвалу 15 жовтня 2003 р. Генеральною конференцією ЮНЕСКО, та Декларацію "Пам'ять світу" в цифрову епоху: оцифрування і збереження" (2012), положення яких орієнтовані на створення цифрових копій архівних, музейних, бібліотечних фондів, нагромадження досвіду формування національних цифрових ресурсів документальної спадщини. Завдяки практичній реалізації цих документів користувачі зможуть ознайомлюватися в режимі онлайн з цифровими копіями історичних документів.

У складі нормативно-правової бази розвитку науково-інформаційної сфери України слід виокремити такі закони: "Про електронні документи та електронний документообіг" [16], "Про обов'язковий примірник документів" [17], "Про Національну програму інформатизації" [18]. Останній визначає стратегію інформаційної підтримки соціально-економічної та науково-технічної діяльності в контексті загальнодержавного значення. Дієвість Національної програми інформатизації досягається наведенням у ній чітких механізмів реалізації, що передбачають розроблення завдань на три роки та затвердження програм на наступний бюджетний рік із зазначенням джерел та обсягів фінансування.

Концептуальним базисом визначення напрямів формування інформаційного суспільства став Закон України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки" [19]. У цьому нормативно-правовому акті наголошено на потребі створення "електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках та музеях, науково-дослідних установах з визначенням вимоги щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності" й "забезпечення вільного доступу до результатів наукових досліджень, створених коштом Державного бюджету України".

Слід зауважити також про синергетичне спрямування визначених основних засад розвитку інформаційного суспільства, оскільки вони передбачають системно-інтеграційну взаємодію наукової, бібліотечно-інформаційної та телекомунікаційної діяльності.

Головні принципи формування цифрового фонду:

1. Планування процесу оцифрування:

— визначення порядку відбирання документів (цінні, пошкоджені, частого попиту);

— оцінювання наявних активів (стан збереження документів, формати, габарити, якість);

— визначення ресурсів для оцифрування (наявність технічної бази, системи підтримки й формування цифрових ресурсів);

— визначення пріоритетів роботи.

2. Стандарти та принципи управління:

— визначення стандартів метаданих для об'єктів колекцій;

— визначення форматів зберігання зображень;

— організація системи опису об'єктів колекцій, обліку та управління цифровим ресурсом;

— обрання архітектури системи та способу інтеграції ресурсів (дослідження розподілених каталогів, формування загального результату пошуку й посилань на електронні ресурси; збирання метаданих до єдиного зведеного каталогу; збирання метаданих та електронних ресурсів до єдиного сховища).

3. Підтримка доступу та збереження створеного цифрового ресурсу:

— організація інформаційно-пошукової системи;
— визначення універсальної системи керування базами даних;

— забезпечення довгострокової збереженості створеного цифрового ресурсу (запобігання псуванню запам'ятовувальних пристроїв, забезпечення підтримки сучасних форматів цифрових даних, конвертування метаданих до нових інформаційних систем).

Відбір об'єктів документальної спадщини Києво-Печерської лаври для оцифрування здійснюватиметься в контексті забезпечення балансу між запитами користувачів і завданням збереження фондів.

Основними критеріями відбору об'єктів для оцифрування визначено:

— цінність, унікальність, рідкісність документів;
— належність до об'єктів національного значення;
— незадовільний фізичний стан;
— загроза втрати інформації;
— документи підвищеного попиту та обмеженої кількості.

Метою відбору об'єктів документальної спадщини Києво-Печерської лаври для оцифрування є:

— забезпечення охорони пам'яток;
— введення до наукового обігу цифрових об'єктів;

— інтеграція цифрових інформаційних ресурсів до єдиної інформаційної системи;

— популяризація документальної спадщини Києво-Печерської лаври в Україні та за кордоном.

Організація наповнення фонду. У контексті єдиного національного електронного інформаційного простору під фондом розуміємо сукупність оцифрованих фондів, електронної інформації, мультимедійного контенту, електронних архівів. Формування фонду — це його розподіл, тобто можливість учасників проекту забезпечувати створення, каталогізацію, під'єднання, використання й зберігання власних ресурсів. До розподіленого фонду входять як повнотекстові (чи мультимедійні) електронні ресурси для доступу через мережу Інтернет, так і бібліографічна інформація, зокрема відомості про місцезнаходження певної пам'ятки.

Системний підхід до організації наповнення розподіленого фонду охоплює такі механізми (інструменти):

— використання перевіреного, надійного та професійно підготовленого контенту;

— чітке дотримання законодавства щодо захисту авторських прав;

— закріплення єдиних правил і форматів оцифрування, зберігання й поширення документів;

— створення єдиного каталогу, під'єднання фондів через єдиний каталог;

— використання єдиних правил каталогізації на основі міжнародних та українських стандартів бібліографічних метаданих;

— використання єдиного каталогу для координації діяльності з оцифрування й створення електронних колекцій;

— формування реєстру правовласників і відповідних моделей взаємодії з авторами та правовласниками, зокрема для надання відшкодувальних послуг (охоплюючи модель обмежених конкурентних переглядів);

— створення загальної системи нормативно-довідкової інформації;

— розроблення та використання науково-методичних рекомендацій із пріоритетів наповнення фонду;

— забезпечення постійного зберігання та використання фонду документальної спадщини Києво-Печерської лаври;

— внесення до фонду документів у зручному для користувачів форматі.

Перелік механізмів (інструментів) організації наповнення фонду не є вичерпним і може доповнюватися у визначеному порядку на основі використання провідного вітчизняного й закордонного досвіду, а також згідно з розпорядженнями компетентних органів державної влади.

Для забезпечення постійної доступності фонду, його індексування, навігації та надійного зберігання формують склад основних учасників створення фонду, за якими закріплюють обов'язки, розподілені за функціонально-тематичним принципом і регламентовані у відповідних правових і нормативних актах.

Зберігання фонду мають забезпечувати програмно-апаратні комплекси, розташовані на території України.

Доступ до фонду. Реалізація проекту передбачає створення єдиної електронної бібліотеки документів Києво-Печерської лаври, єдиної точки доступу (умовного й умовно-вільного) до розподілених фондів через мережу Інтернет і мобільні пристрої. Системний підхід організації доступу до фонду охоплює такі механізми (інструменти) та принципи:

— централізована навігація й пошук за повними текстами та бібліографічними записами розподіленого фонду;

— доступ до фонду через інтернет-портал і мобільні пристрої, з урахуванням обмежень, пов'язаних з авторськими правами;

— розроблення особистих кабінетів читачів, бібліотек і правовласників, створення зручних і актуальних сервісів;

— уніфікація та стандартизація технологічних рішень;

— організація мережі розподілених автоматизованих робочих місць для формування фонду й управління ним.

Перелік механізмів (інструментів) з організації доступу до фонду не є остаточним. Потребує розроблення дорожня карта розвитку єдиного порталу та його експлуатації з урахуванням досвіду, оцінювання користувачів, технологічного ландшафту, що змінюється.

У розробленні програмних засобів єдиного порталу документів перевагу буде надано використанню вітчизняних технологій.

Очікуваними результатами реалізації Концепції є:

— створення якісно нової дієвої системи охорони об'єктів документальної спадщини Києво-Печерської лаври;

— формування механізмів для виявлення, розширення та використання соціально-економічного, культурно-просвітницького, туристичного, наукового потенціалу об'єктів документальної спадщини Києво-Печерської лаври як пам'ятки світового значення;

— створення єдиного цифрового банку пам'яток Києво-Печерської лаври та електронної бібліотеки;

— активне використання цифрового фонду та поповнення електронної бібліотеки Києво-Печерської лаври у процесі інтеграції української культурної спадщини до європейського та світового культурного простору;

— досягнення європейського рівня якості надання музейних послуг і доступності інформації.

Фінансове забезпечення реалізації Концепції.

Фінансове забезпечення реалізації Концепції здійс-

нюється в межах коштів державного та місцевих бюджетів, коштів міжнародної технічної допомоги, коштів інвесторів, меценатів, благодійних фондів, а також з інших джерел, передбачених законом.

Висновки. Розроблення комплексного й системного підходу до формування єдиного національного електронного ресурсу документів з історії та діяльності Києво-Печерської лаври, реалізація проєкту "Документальна пам'ять Києво-Печерської лаври" в межах єдиної організаційної та технологічної системи дасть змогу зберегти важливу документальну базу з історії заповідника, гармонійно інтегрувати документальну спадщину всесвітньо відомого монастиря до єдиної інформаційної мережі України, а з часом — і зарубіжжя, що є своєчасним й актуальним завданням.

Реалізація проєкту "Документальна пам'ять Києво-Печерської лаври" надасть можливість: забезпечити охорону документальних пам'яток Національного заповідника; створити єдину базу цифрових аналогів його документів, що розпорошені по інших установах України й світу та до сьогодні залишаються недоступними широкому загалові; вийти на новий рівень популяризації національної культурної спадщини тощо. Практичне втілення проєкту відіграватиме важливу роль у поглибленні інтеграційних процесів між нашою країною та світовою спільнотою, а також сприятиме формуванню позитивного міжнародного іміджу України.

Список використаної літератури

1. Катаргіна Т. Збереження культурної спадщини у Великій Британії, США, Канаді (історія і сучасність) / Т. Катаргіна. — Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. — 186 с.
2. *Європейський досвід нормативно-проектного забезпечення розвитку інформаційного суспільства: висновки для України.* — Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Gnatyuk-59546.pdf>. — Назва з екрана.
3. Добровольська В. Інформаційно-документаційне забезпечення розвитку соціокомунікаційного простору культури в Україні / В. Добровольська. — Київ : НАКККІМ, 2020. — 352 с.
4. Браккер Н. Оцифровка, доступ и сохранение цифрового культурного и научного наследия: стратегия Европейской комиссии / Н. Браккер, Л. Куйбышев. — Режим доступа: <https://www.culture29.ru/upload/.../1bbc01c6ca78b1f5348ffb424f702b4b.pdf>. — Загл. с экрана.
5. Сенченко Н. Проблеми створення і реалізації проєкту "Оцифрована спадщина Києво-Печерської лаври" / Н. Сенченко // Могилянські читання 2021. Вивчення та збереження культурного надбання: до 95-річчя заснування Національного заповідника "Києво-Печерська лавра": зб. наук. праць. — Київ : Фенікс, 2021. — С. 171—177.
6. Химинець В. В. Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону / В. В. Химинець, Г. І. Цімболинець // Регіональна економіка. — 2020. — № 3 (97). — С. 57—64.
7. Рибачок О. М. Міжнародні інтегровані цифрові ресурси документальної спадщини архівів, бібліотек, музеїв: етапи створення, стратегії розвитку (80-ті роки ХХ — 10-ті роки ХХІ ст.): дис. ... канд. іст. наук / Рибачок Олег Миколайович; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. — Київ, 2018. — 242 с.
8. Приходько Л. Збереження цифрової культурної спадщини — імператив ХХІ століття (за документами ЮНЕСКО і Європейського Союзу) / Л. Приходько // Архіви України : науково-практичний журнал. — 2019. — Вип. 2. — С. 74.
9. Ковальчук Г. Програма ЮНЕСКО "Пам'ять світу": діяльність бібліотек, архівів, музеїв зі збереження документального надбання / Г. Ковальчук, Л. Муха // Бібліотечний вісник. — 2007. — № 2. — С. 42—47.
10. Рибачок О. М. Діяльність ЮНЕСКО в галузі розвитку міжнародних проєктів цифрової документальної спадщини / О. М. Рибачок // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. — 2017. — Вип. 126. — С. 36—141.
11. *Пам'ять мира: Общие руководящие принципы сохранения документального наследия (пересмотренное издание 2002 г.)* / подг. Реем Эдмондсоном. — Париж, 2002. — 72 с.
12. Програма ЮНЕСКО "Пам'ять світу" (2002). — Режим доступу: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/UNESCO/programa-unesko-pam-yat-svity.pdf. — Назва з екрана.
13. Каткова Т. Г. Діяльність ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини: правові аспекти / Т. Г. Каткова. — Харків : Титул, 2007. — 180 с.
14. Банах В. М. Музейні інновації та інтерактивність у теорії та практиці музейної справи / В. М. Банах // Historical and Cultural Studies. — 2016. — Vol. 3. — No. 1. — P. 2.

15. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України / В. І. Акуленко. — Київ : Юстініан, 2013. — 616 с.
16. *Про електронні документи та електронний документообіг* : закон України від 22.05.2003 № 851-IV. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>. — Назва з екрана.
17. *Про обов'язковий примірник документів* : закон України від 09.04.1999 № 595-XIV. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14#Text>. — Назва з екрана.
18. *Про Національну програму інформатизації* : закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>. — Назва з екрана.
19. *Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки* : закон України від 09.01.2007 537-V. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>. — Назва з екрана.

Natalia Senchenko

Electronic Library of the Kiev-Pechersk Lavra: problems of creation and prospects of development

These article was explained the necessity of using new information technologies to create digital copies of documentary treasures for the purpose of ensuring their preservation. It is recognized that this area of activity is promising and requires the creation of the Electronic Library of Documentary Heritage of the Kiev-Pechersk Lavra. The paper substantiates the feasibility of creating this resource using the scientific potential of the National Preserve "Kiev-Pechersk Lavra".

Keywords: *documentary treasure; Kiev-Pechersk Lavra; reserve; Electronic Library; project; concept; information technology*

References

1. Katarhina T. (2003). *Zberezhenia kulturnoi spadshchyny u Velykii Brytanii, SShA, Kanadi (istoriia i suchasnist)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
2. *Yevropeiskyi dosvid normatyvno-proektnoho zabezpechennia rozvytku informatsiinoho suspilstva: vysnovky dlia Ukrainy* (2021), [online]. Available at: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Gnatyuk-59546.pdf>.
3. Dobrovol'ska V. (2020). *Informatsiino-dokumentatsiine zabezpechennia rozvytku sotsiokomunikatsiinoho prostoru kultury v Ukraini*. Kyiv: NAKKKIM.
4. Brakker N. & Kuibishev L. (2020). *Otsyfrovka, dostup y sokhraneniye tsyfrovoho kulturnoho y nauchnoho nasledyia: stratehiya Evropeiskoi komysyyi*, [online]. Available at: <https://www.culture29.ru/upload/.../1bb/1bbc01ceca78b1f5348ffb424f702b4b.pdf>.
5. Senchenko N. (2021). *Problemy stvorennia i realizatsii proiektu "Otsyfrovana spadshchyna Kyievo-Pecherskoi lavry"*. *Mohylianski chytannia : zb. nauk. pr.* Kyiv: Feniks, pp. 171—177.
6. Khymynets V. V. & Tsimbolynets H. I. (2020). *Istoryko-kulturna spadshchyna yak chynnyk stymuliuвання ekonomichnoho rozvytku rehionu. Rehionalna ekonomika*, 3 (97), pp. 57—64.
7. Rybachok O. M. (2018). *Mizhnarodni intehrovani tsyfrovi resursy dokumentalnoi spadshchyny arkhiviv, bibliotek, muzeiv: etapy stvorennia, stratehii rozvytku (80-ti roky XX — 10-ti roky XXI st.)*. PhD. Nac. b-ka Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo. Kyiv.
8. Prykhodko L. (2019). *Zberezhenia tsyfrovoi kulturnoi spadshchyny — imperatyv XXI stolittia (za dokumentamy YuNESKO i Yevropeiskoho Soiuzu)*. *Arkhivy Ukrainy*, 2, p. 74.
9. Kovalchuk H. & Mukha L. (2007). *Prohrama YuNESKO "Pamiat svitu": diialnist bibliotek, arkhiviv, muzeiv zi zberezhenia dokumentalnoho nadbannia. Bibliotechnyi visnyk*, 2, pp. 42—47.
10. Rybachok O. M. (2017). *Diialnist YuNESKO v haluzi rozvytku mizhnarodnykh proektiv tsyfrovoi dokumentalnoi spadshchyny. Hileia: naukovyi visnyk : zb. nauk. pr.*, 26, pp. 36—141.
11. Emondson R. (2002). *Pamiat myra: Obshchye rukovodiashchye pryntsypy sokhraneniya dokumentalnoho nasledyia (peresmotrennoe yzdanye 2002 h.)*. Paryzh.
12. *Prohrama YuNESKO "Pamiat svitu"*. (2002), [online]. Available at: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/UNESCO/programa-unesko-pam-yat-svity.pdf.
13. Katkova T. H. (2007). *Diialnist YuNESKO u sferi zberezhenia kulturnoi spadshchyny: pravovi aspekty*. Kharkiv: Tytul.
14. Banakh V. M. (2016). *Muzeini innovatsii ta interaktyvnist u teorii ta praktytisi muzeinoi spravy. Historical and Cultural Studies*, 3, p. 2.
15. Akulenko V. I. (2013). *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnosti ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy*. Kyiv: Yustinian.
16. *Pro elektronni dokumenti ta elektronnij dokumentoobig* : zakon Ukrayini vid 22.05.2003 № 851-IV, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.
17. *Pro obov'yazkovij primirnik dokumentiv* : zakon Ukrayini vid 09.04.1999 № 595-XIV, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14#Text>.
18. *Pro Nacionalnu programu informatizatsiyi* : zakon vid 04.02.1998 № 74/98-VR, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
19. *Pro Osnovni zasady rozvytku informacijnogo suspilstva v Ukrayini na 2007—2015 roki* : zakon Ukrayini vid 09.01.2007 537-V, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>.

Надійшла до редакції 21 грудня 2021 року

УДК 316.77(477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.12(305).19-23

Олена Денисевич,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики

Державного університету "Житомирська політехніка",

e-mail: o.denysevych@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5419-5953>

Усна історія: відтворення соціокультурної реальності

У статті зроблено спробу проаналізувати та застосувати метод усної історії з метою актуалізації осмислення минулого на прикладі історії осіб польського походження, які проживають на території Житомирщини. Через індивідуальну пам'ять відтворити пам'ять колективну, котру вчені розглядають як сукупність індивідуальних пам'ятей, яка твориться індивідом з урахуванням впливів суспільства й визначеної соціальної групи у процесі повсякденної комунікації.

У світовій науці дедалі частіше дискутується питання про те, які соціально-історичні цінності, знання, зразки поведінки, елементи народної творчості слід зберегти та передати наступним поколінням для забезпечення ефективного розвитку суспільства й підтримання соціального порядку.

Колективна пам'ять є не тільки основним механізмом культурної єдності спільноти, а й механізмом "архівзації" найбільш значущих складників культурно-містичного досвіду та духовного світу нації. Колективна пам'ять є системним чинником "під'єднання" минулого до сьогодення, важливим інструментом актуалізації історії національної спільноти. Отже, національна ідентичність неможлива без розвиненої колективної пам'яті як здатності до збереження й усвідомленої реактуалізації попереднього досвіду.

Застосовано теорію "спіралі мовчання" як пояснення соціальної поведінки населення України часів тоталітаризму з метою збереження життя та уникнення репресій.

Ключові слова: колективна пам'ять; культурна пам'ять; усна історія; теорія "спіраль мовчання"

Постановка проблеми. Для української гуманітаристики вивчення колективної пам'яті сьогодні є актуальною потребою осмислення історичної, національної та суспільної свідомості загалом. Проекти, спрямовані на збереження свідчень учасників певної історично важливої події, складно віднести до однієї сфери гуманітарного знання, вони радше є мультидисциплінарними. У цьому разі йдеться про історико-соціологічний проект чи про дослідження на межі історії та соціології — вивчення історичного феномену через соціологічне дослідження за допомогою якісних методів крізь призму індивідуального досвіду особистості [8].

До спектра суміжних галузей, що найтісніше перетинаються з усною історією, неодмінно слід віднести журналістику, яка, хоча й залишається осторонь процесу історичної реконструкції минулого в науковому плані, є продуктом цієї галузі (статті періодичних газетних і журнальних видань), створеним на основі методу інтерв'ювання, що давно став невіддільним складником джерельної бази історичних досліджень [6, с. 164]. Метод усної історії також використовують у галузі соціології, етнології, музейної справи [7, с. 232].

За століття існування — від античності до постмодерну — історична наука зазнала змін як у способах пізнання минулого, так і, власне, в стилі історієписання. Один із найрадикальніших поворотів стався у середині ХХ ст., і це був поворот до Людини — учасника, свідка, суб'єкта Історії [4, с. 212]. Історики віддавна зауважували, що "письмовим документам бракує людського виміру, спонтанності. Зазнавши поперед-

ньої цензури, призначені для особливих цілей, вони (документи) відображають лише формальні стосунки та позбавлені життя широкого кола людей" [14, с. 1].

Усна історія є вкрай ефективним і важливим методом у пострадянських умовах, де, з одного боку, мало довіри до письмових джерел доби соціалізму (зміст і форма яких часто вирізняються шаблонністю, неповнотою, спотвореннями, (само)цензурою тощо), а з іншого — люди не мають достатніх навичок усної авторефлексії та вербалізації пережитого [4, с. 217].

У 1980-х рр. ХХ ст., зокрема у США, "полеміка про конструктивістську природу спогадів та інтерактивний характер самого інтерв'ю призводить до утвердження думки про те, що усна історія є не стільки процесом створення чистих першоджерел, скільки способом конструювання історії в процесі інтерв'ювання. Наукова полеміка стосувалася також проблем пам'яті (її полістадіальності, вибіркості, фрагментарності тощо) та опосередкованості спогадів про далеке минуле подальшим життєвим досвідом оповідача, контекстом його "сучасного існування й очікуваннями на майбутнє" [4, с. 214].

Історія України ХХ ст. містить чимало драматичних сторінок, вивчення яких без залучення особистих спогадів учасників та очевидців тогочасних подій було б однобічним, неповним, а часом і неможливим. Саме тому розвиток досліджень у форматі усної історії набуває особливої актуальності [4, с. 218].

Застосування цього методу є надзвичайно актуальним, оскільки важливо зберегти історичну пам'ять щодо подій минулого, які не мають достатнього рівня документації та можуть допомогти

ліквідувати "білі плями" історії й зафіксувати мовно-культурну спадщину нації. У цьому й полягає **актуальність** пропонованого дослідження.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Теоретичне обґрунтування процесу конструювання минулого розкрито у працях А. Ассман, Я. Ассмана, М. Хальбакса, М. Фуко, Л. Репіної, Г. Грінченко, О. Кісь, А. Киридона, О. Яворської та інших.

Сьогодні актуалізувалися спроби наукового осмислення минулого на прикладі долі простої людини як представника суспільства [6, с. 168]. Однак варто враховувати той факт, що завжди є шанс появи певного свідчення, яке змінить сприйняття події, що відбулася. Проте, за словами А. Киридона, жодне з наявних / сконструйованих свідчень не може претендувати на монополію істинності, не надає адекватного розуміння того, що саме відбулося. Як наголошує автор, навіть до свідчень, зібраних відразу після подій, слід ставитись обережно. А якщо відтоді проходить певний час, то ситуація ускладнюється тим, що люди часто не здатні або не хочуть помічати різницю між реальними подіями, свідками яких були, й тим, що зафіксовано в історії. Іноді вкладають в те, що вважають власними спогадами, інформацію, котра стала доступною пізніше. В опитуваннях маємо справу із розкриттям загального контексту у світлі родинних історій і переживань [5].

Мета статті — дослідження феномену соціальної пам'яті та її різновидів, відтворення культурної пам'яті за допомогою методу усної історії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Попри те, що усна історія як дослідницька ділянка здобула визнання та інституційне оформлення у світі, а також знайшла широке застосування в постсоціалістичних країнах (зокрема і в Україні) та довела ефективність у вивченні тоталітарних суспільств, серед українських істориків тривають методологічні дебати та теоретичні дискусії щодо її концептуальних засад [4, с. 212].

Особливістю розвитку цього напрямку історичних досліджень в Україні, як і на всьому постсоціалістичному просторі, стало розроблення тематики, котру офіційна радянська історіографія зазвичай замовчувала [7, с. 232].

У світовій науці дедалі частіше дискутується питання про те, які соціально-історичні цінності, знання, зразки поведінки, елементи народної творчості мають бути збережені й передані наступним поколінням для забезпечення ефективного розвитку суспільства й підтримання соціального порядку [11, с. 62].

Пам'ять — це часткове й вибіркоче відтворення суб'єктом минулого, що залежить від соціальних груп і культурних традицій, до яких цей суб'єкт належить. На думку М. Хальбакса, кожному індивідуі притаманні два види пам'яті: індивідуальна та колективна. З одного боку, спогади людини вписано в межі її особистого життя, а з іншого — вона здатна виявляти себе як член групи, якщо спогади стосуватимуться цієї групи. Індивідуальна пам'ять може спиратися на колективну, якщо суб'єктові пам'яті необхідно уточнити, увиразнити певний спогад. Якщо індивідуальні

спогади потрапляють у сферу колективної пам'яті, то під її впливом змінюються настільки, що виходять за межі свідомості особистості [10, с. 8].

Індивідуальна пам'ять — внутрішня, особиста, автобіографічна, натомість колективна — зовнішня, соціальна, історична, тобто це ширше поняття, що характеризується схематичністю, відмежуванням від особистих емоцій. Індивідуальна пам'ять використовує колективну, оскільки людина — це частина історії, соціальний індивід [10, с. 8].

Отже, колективну пам'ять учені розглядають як сукупність індивідуальних пам'ятей, яка твориться індивідом з урахуванням впливів суспільства й визначеної соціальної групи у процесі повсякденної комунікації. Природа такої пам'яті є обмеженою в часі, тобто існує тут і зараз. Така пам'ять не здійснює аналізу минулого та не відкидає емоцій, з якими пов'язана й на які діє, проте має безпосередній вплив на формування світогляду кожного індивіда, а відтак і його групи в майбутньому [13].

Соціолог В. Бурлачук висловив цікаву думку про те, що пам'ять сама собою не є цінністю, а набуває цих ознак завдяки переходу: коли припиняє бути характеристикою індивідуальної свідомості й стає груповою чи колективною [2, с. 123].

Отже, колективна пам'ять — це спосіб збереження соціально значущої інформації, без чого неможливе існування суспільства загалом, соціальних груп і окремих індивідів, що входять у суспільство. Цілісність і стійкість соціальних зв'язків залежать від успішності функціонування колективної пам'яті [11, с. 61].

Колективна пам'ять є не тільки основним механізмом культурної єдності спільноти, а й засобом "архівації" найбільш значущих складників культурно-містичного досвіду та духовного світу нації. Колективна пам'ять є системним чинником "під'єднання" минулого до сьогодення, важливим інструментом актуалізації історії національної спільноти. Отже, національна ідентичність неможлива без розвинутої колективної пам'яті як здатності до збереження й усвідомленої реактуалізації попереднього досвіду [11, с. 63].

Як різновиди колективної пам'яті виокремлюють пам'ять комунікативну та культурну. Комунікативна — це пам'ять родинна, суспільна, національна, історична, притаманна певній спільноті протягом відносно короткого хронологічного проміжку. Культурна пам'ять охоплює часовий період у понад три покоління та репрезентується певними символами, міфами й віруваннями, вписаними в текст. На думку О. Яворської, розмежування комунікативної та культурної пам'яті як різновидів колективної є доволі відносним, оскільки елементи як однієї, так і другої можуть взаємопроникати й виявлятися в кожному з видів пам'яті, що спостерігається в репрезентації минулого. На споріднених категоріях колективної, історичної, культурної, індивідуальної, біографічної пам'яті ґрунтується поняття національної пам'яті, і в умовах міждисциплінарного дискурсу розмежувати ці поняття за логічним принципом украй проблематично, а подекуди й неможливо [13, с. 133].

Спираючись на праці М. Хальбвакса та Я. й А. Ассманів [1], О. Яворська підсумовує, що комунікативна колективна пам'ять виникає в результаті повсякденної взаємодії та передається в межах переважно двох-трьох поколінь (приблизно 80—100 років), відображаючи власні уявлення членів групи про те, що вони вважають своїм минулим. Комунікативна пам'ять також передбачає рівну міру компетентності кожного, хто тлумачить своє минуле [13, с. 131].

Інші пізнавальні можливості пропонують інтерв'ю, спрямовані на вивчення історичної пам'яті як "складного соціокультурного феномену, пов'язаного з осмисленням історичних подій та історичного досвіду (реального та/або уявного), і водночас як продукту маніпуляції масовою свідомістю з політичною метою" [9, с. 10].

Дослідники зауважують про існування так званої пам'яті меншин, що виникає, коли в тоталітарних суспільствах із домінантною ідеологією відбувається процес визволення від колишнього соціального порядку. Руйнація домінування призводить до того, що країни, які вийшли з-під влади тоталітарних режимів ХХ ст., намагаються звернутися до своєї давньої, традиційної пам'яті, забороненої чи спотвореної за умов певного режиму [2, с. 136—137].

Одна з проблем полягає в тому, що "тоталітарна держава позбавляла Людину індивідуальної пам'яті, й загальне мовчання створювало враження уніфікованої колективної пам'яті, де досвід кожного був схожим на інші" [4, с. 218]. Дослідження з усної історії засадничо не спрямовано на встановлення "історичної правди", що за природою є непізнаваною. Фактично, оповідаючи історію власного життя, особа говорить не так про події, свідком яких вона була, а радше про те значення, якого ці події набули в контексті її життєвого досвіду, як вплинули на життєвий вибір, погляди, світогляд, ідентичність, реальність [4, с. 216].

У пропонуваному дослідженні, присвяченому вивченню культурної та історичної спадщини представників польської національної спільноти, яка проживає на території Житомирщини, взяло участь 25 осіб. Одне із запитань анкети стосувалося трагічних подій, які довелося пережити їхнім сім'ям під час радянських репресій: "Чи були у Вашій родині репресовані родичі?". З 25 опитаних 15 відповіли, що були, з них 2-х ув'язнених осіб було розстріляно; 6 респондентів стверджують, що в родині не було репресованих, а 4 — точно не знають.

Людям похилого віку й досі некомфортно обговорювати теми, які раніше були табуованими (політичні репресії, релігійні переслідування, депортації, етноцид, соціальна нерівність тощо), із незнайомими людьми. Вони схильні недооцінювати власне минуле та недовіряти тим, хто розпитує. Варто зазначити, що в проведеному анкетуванні панувала атмосфера довіри між опитуваним та інтерв'юером, однак погоджуємося з О. Кісь, що усну традицію значною мірою втрачено, а це становить серйозний виклик для дослідника [4, с. 218]. У цьому авторка переконалася на власному досвіді, адже багато респондентів

стверджували, що не знають, як події відбувалися насправді, бо ніхто їм не розповідав, або ж "мене раніше це не цікавило, а тепер немає кого запитати".

Під час інтерв'ювання з'ясувалося, що існують прогалини в багатьох родинних історіях, де через репресії люди помирали чи зазнавали переслідувань, і це змушувало їх замовчувати своє минуле й не ділитися історіями про нього з дітьми й родичами. На прикладі опитаних осіб польського походження, можемо простежити, як страх паралізував життя населення за часів тоталітарної системи. Польською мовою боялися говорити, за винятком тихих молитов, колядок не співали, щоб не чули сусіди, остерігалися сповідувати свою віру чи дотримуватися традицій святкування. Ці страхи, зі свого боку, призвели до певного "забуття", втрати культурної спадщини.

Таку соціальну поведінку тогочасного населення можна пояснити за допомогою теорії масової комунікації, що має назву "спіраль мовчання", запропоновану німецькою дослідницею Е. Ноель-Нойманн. Ця теорія пояснює механізми висловлення та поширення громадської думки й свідчить про схильність більшості людей замовчувати власну позицію, якщо вони вважають, що перебувають у меншості. Інакше кажучи, люди схильні несвідомо перевіряти, чи поділяє їхні погляди більшість і, залежно від цього, або висловлюють власну думку, або приховують її. Явище знайшло застосування в різноманітних комунікаційних технологіях для стимулювання людей до певних дій, типів соціальної поведінки [12, с. 119].

Це явище є одним з елементів впливу на громадську думку і в умовах демократії, і за недемократичних політичних режимів, де суспільний погляд перетворюється на "спіраль мовчання" загалом [12, с. 120].

Цю теорію доцільно застосувати для опису фактів, що змушували людей замовчувати своє походження; страх перед політичним терором не давав змоги виховувати дітей у національних традиціях, сповідувати певну віру тощо. Багато інформантів згадували, що через страх бути почутими не співали колядок і не розмовляли польською мовою.

Згідно з цією теорією, "спіраль мовчання" за демократії виникає через острах індивідів бути неприйнятими іншими членами соціальних груп і спільнот. Натомість в авторитарних режимах побоювання пов'язані з ризиком стати об'єктом політичного терору та репресій [12, с. 120].

Причиною виникнення "спіралі мовчання" вважають кілька чинників, одним з яких є страх ізоляції, що експериментально довів американський психолог С. Аш [12, с. 120].

Висновки. Усна історія є спільним методом у науковому відтворенні соціокультурної реальності. Останнім часом дослідження з усної історії стають дедалі популярнішими в українських соціально-гуманітарних студіях. Застосування цього методу в дослідженні замовчуваних і спірних питань, пов'язаних передусім із травматичними подіями національної історії, надає можливість скоригувати традиційні

погляди на певні конкретно-історичні проблеми, доповнити вже наявні дані щодо відомих макроісторичних масових процесів чи певною мірою заповнити "білі плями", особливо щодо недавнього радянського минулого [3].

Роль оповідань, почутих із вуст старшого покоління, полягає в розширенні часового обрію, закріпленого поняттям історичної пам'яті. Знаходячи опертя в розповідях про предків, зв'язок

поколінь прищеплюється до величезного генеалогічного дерева, коріння якого сягають глибин історії [2, с. 134].

Проведене дослідження свідчить, що часто вибір такої соціальної поведінки, як "мовчання", допомагав вижити у важкі часи переслідувань та репресій, хоч і призвів до втрат у культурній спадщині.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у розширенні кола респондентів та тематики опитувань.

Список використаної літератури

1. *Ассман А.* Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман ; пер. з нім. — Київ : Ніка-Центр, 2012. — 440 с.
2. *Бурлачук В.* Колективна пам'ять: між цінностями та історичним знанням. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2020. — № 3 — С. 124—142.
3. *Грінченко Г. Г.* Усна історія: методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів / Г. Г. Грінченко. — Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. — 28 с.
4. *Кісь О.* Усна історія: концептуальні засади / О. Кісь // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: "Історія". — 2015. — Вип. 2. Ч. 3. — С. 212—220.
5. *Киридон А.* Конструкт "колективна пам'ять" у фокусі часу: теоретичний аспект / А. Киридон. — Режим доступу: <https://old.uinr.gov.ua/publication/konstrukt-kolektivna-pamyat-u-fokusi-chasu-teoretichnij-diskurs>. — Назва з екрана.
6. *Нагайко Т.* Усна історія: міждисциплінарний діалог гуманітарних студій. У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод, джерело : зб. наук. ст. / За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Торгсін плюс, 2010. — С. 160—170.
7. *Пастушенко Т. В.* До створення української асоціації усної історії / Т. В. Пастушенко // Український історичний журнал. — 2007. — № 3. — С. 230—235.
8. *Прохорова А. А.* Методологічні особливості дослідження особистих свідчень учасників майдану 2013—2014 років методом напівструктурованого інтерв'ю / А. А. Прохорова // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. — 2007. — Т. 196. — С. 32—37.
9. *Репина Л. П.* Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки) / Л. П. Репина. — Москва : ГУ ВШЭ, 2003. — С. 10.
10. *Хальбвакс М.* Колективна та історична пам'ять / Моріс Хальбвакс // Недоторканий запас. — 2007. — № 2—3.
11. *Чик А.* Колективна пам'ять як основа консолідації українства / А. Чик // Українознавство. — 2016. — 1 (18). — С. 61—63.
12. *Штельмашенко А. Д.* Спіраль мовчання як фактор впливу на громадську думку / А. Д. Штельмашенко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. — 2018. — Т. 29 (68), № 3. — С. 119—122.
13. *Яворська О.* Конотаційний спектр поняття пам'яті / О. Яворська // Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія. — 2017. — Вип. 40. — С. 126—135.
14. *Kessler Harries A.* Introduction. Envelops of sound: the arts of oral history / A. Harries Kessler ; ed. by Ronald J. Grele. — Chicago : Precedent, 1991 — P. 1—9.

Olena Denysevych

Oral history: reproduction of socio-cultural reality

The article is an attempt to analyze the application of the method of oral history in order to actualize the understanding of the past on the example of the stories of people of Polish origin living in the Zhytomyr region. Through individual memory to recreate the collective memory, which scientists consider as a set of individual memories, which is created by the individual taking into account the influences of society and a particular social group in the process of everyday communication.

In world science, the question of what socio-historical values, knowledge, patterns of behavior, elements of folk art should be preserved and passed on to future generations to ensure effective development and to preserve social order.

Collective memory is not only the main mechanism of cultural unity of the community, but also the mechanism of "archiving" the most important components of cultural and mystical experience and the spiritual world of the nation. Collective memory is a systemic factor in "connecting" the past to the present, an important tool for updating the history of the national community. Thus, national identity is impossible without a developed collective memory as the ability to preserve and consciously reactivate previous experience.

The theory of "spiral of silence" was used as an explanation of the social behavior of the population of that time in order to save their own lives and avoid repression.

Keywords: *collective memory; cultural memory; oral history; "spiral of silence" theory*

References

1. Assman A. (2012). *Prostori spogadu. Formi ta transformaciyi kulturnoyi pam'yati*. Kyiv: Nika-Centr.
2. Burlachuk V. (2020). *Kolektivna pam'yat: mizh cinnostyami ta istorichnim znanniam. Sociologiya: teoriya, metodi, marketing*, 3, pp. 124—142.
3. Grinchenko G. G. (2007). *Usna istoriya: metodichni rekomendaciyi z organizaciyi doslidzhennya: dlya studentiv i aspirantiv*. Harkiv: Harkivskij nacionalnij universitet imeni V. N. Karazina.

4. Kis O. (2015). Usna istoriya: konceptualni zasady. *Naukovi zapiski Ternopil'skogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu im. V. Gnatyuka. Seriya: "Istoriya"*, 2, Ch. 3, pp. 212—220.
 5. Kiridon A. (2021). *Konstrukt "kolektivna pam'yat" u fokusi chasu: teoretichnij aspekt*. Available at: <https://old.uinp.gov.ua/publication/konstrukt-kolektivna-pamyat-u-fokusi-chasu-teoretichnij-diskurs>.
 6. Nagajko T. (2010). Usna istoriya: mizhdisciplinarnij dialog gumanitarnih studij. *U poshukah vlasnogo golosu: usna istoriya yak teoriya, metod, dzherelo : zb. nauk. st.* Harkiv: Torgsin plyus, pp. 160—170.
 7. Pastushenko T. V. (2007). Do stvorennya ukrajinskoyi asociaciyi usnoyi istoriyi. *Ukrayinskij istorichnij zhurnal*, 3, pp. 230—235.
 8. Prohorova A. A. (2007). Metodologichni osoblivosti doslidzhennya osobistih svidchen uchasnikiv majdanu 2013—2014 rokiv metodom napivstrukturovanogo interv'yu. *Naukovi zapiski NaUKMA. Sociologichni nauki*, T. 196, pp. 32—37.
 9. Repina L. P. (2003). *Kulturnaya pamyat i problemy istoriopisaniya (istoriograficheskie zametki)*. Moskva: GU VShE, p. 10.
 10. Halbvaks M. (2007). Kolektivna ta istorichna pam'yat. *Nedotorkannij zapas*, 2—3.
 11. Chik A. Kolektivna pam'yat yak osnova konsolidaciyi ukrajinstva. *Ukrayinoznavstvo*, 1 (18), pp. 61—63.
 12. Shtelmashenko A. D. (2018). Spiral movchannya yak faktor vplivu na gromadsku dumku. *Vcheni zapiski Tavrijskogo nacional'nogo universitetu imeni V. I. Vernadskogo. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, T. 29 (68), 3, pp. 119—122.
 13. Yavorska O. (2017). Konotacijnij spektr ponyattya pam'yati. *Problemi gumanitarnih nauk. Seriya: Filologiya*, 40, pp. 126—135.
 14. Kessler Harries A. (1991). *Introduction. Envelops of sound: the arts of oral history*. Chicago: Precedent, pp. 1—9.
- Praca powstała w ramach Stypendium im. Konstytucji 3 Maja Fundacji Wolność i Demokracja w roku 2021. Stypendium Naukowe jest realizowane w ramach projektu "Spotkania Klubu Galicyjskiego. Jaremcze 2021" wspieranego ze środków Kancelarii Prezesa Rady Ministrów w ramach konkursu Polonia i Polacy za Granicą 2021.*

Надійшла до редакції 9 грудня 2021 року

УДК 347.189-028.27:37.077.1](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.12(305).23-26

Олеся Федорук,
доктор філософії,
старший викладач кафедри інформаційно-документних комунікацій
Національного університету "Острозька академія",
e-mail: olesia.fedoruk@oa.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7646-9604>

Кваліфікований електронний підпис: основні правила використання в освітній сфері

У статті розглянуто основні функції кваліфікованого електронного підпису (КЕП) та правила його використання в освітній сфері. Висвітлено принципи застосування кваліфікованого електронного підпису в системах електронного документообігу (ЕД). Проаналізовано особливості використання КЕП в освітній сфері на прикладі закладів вищої освіти (ЗВО). Наголошено на важливій функції кваліфікованого електронного підпису в системі електронного документообігу, оскільки його використовують для ідентифікації і фізичні, і юридичні особи. Увагу зосереджено на перевагах застосування КЕП під час освітньої діяльності та його значенні як незамінного складника кінцевого етапу проходження документів у системах електронного документообігу.

З'ясовано питання використання кваліфікованого електронного підпису з правового погляду. Важливими є саме ідентифікація та справжність КЕП, адже на відміну від паперових документів в електронний легко внести різноманітні зміни. Щоб уникнути небажаного редагування слід обов'язково здійснювати контроль справжності кваліфікованого електронного підпису за допомогою відповідних сервісів.

Наведено приклади отримання КЕП в сучасних умовах за допомогою онлайн- та офлайн-способів. Для оформлення підпису офлайн потрібно особисто звернутися до одного з надавачів послуги. Одержати підпис онлайн набагато зручніше, і його можуть здобути юридичні й фізичні особи, які є клієнтами ПриватБанку.

Розглянуто питання ефективності та зручності використання КЕП під час налагодження робочого процесу в освітній сфері. Підсумовано, що для вітчизняних ЗВО, які впроваджують новітні технології, використання кваліфікованого електронного підпису є незамінним та ефективним інструментом сучасної діяльності.

Ключові слова: кваліфікований електронний підпис; сертифікат відкритого ключа; системи електронного документообігу; надавач електронних довірчих послуг; заклади вищої освіти; електронний документообіг

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку актуальним питанням є впровадження новітніх технологій, які кардинально змінюють якість життя та сферу виробничих процесів. Тенденція заміни паперового документообігу на електронний дедалі частіше спонукає виконавців до застосування кваліфікованого електронного підпису, що є невіддільною частиною завершального етапу проходження документів у системі електронного документообігу. У теперішніх реаліях надзвичайно важливо мати кваліфікований

електронний підпис і вміти ним користуватися, що є запорукою успішності та професійності фахівця будь-якої сфери діяльності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Для дослідження зазначеної проблеми вагомим значення мають праці, присвячені вивченню кваліфікованого електронного підпису (М. Вовк, І. Шепель та інші) [1; 7] та основних правил його використання в системах електронного документообігу (М. Чуприна, С. Бурий, І. Назарова) [3; 6].

Аналіз публікацій із теми свідчить, що проблема є актуальною і в умовах сучасної технологізації світу потребує постійного розвитку й подальших досліджень.

Мета статті — висвітлення аспектів застосування кваліфікованого електронного підпису в системах електронного документообігу; головних принципів та переваг цієї технології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упровадження інформаційних ресурсів і систем електронного документообігу є одним із провідних напрямів розвитку сучасного суспільства. Можливості інформаційних технологій дають змогу виконувати поставлені завдання без залучення значних людських ресурсів, що сприяє розвитку численних інформаційних систем, як-от електронне урядування, система автоматизації управління тощо [2].

Одним із засобів, що значно підвищує якість виробничих процесів, є кваліфікований електронний підпис — удосконалений електронний підпис, який створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа [4].

Надзвичайно важливими та актуальними питаннями є безпека в системах електронного документообігу й забезпечення повноцінної етапності проходження в них електронних документів до завершального етапу підписання кваліфікованим електронним підписом. Порядок та організацію електронного документообігу, а також правовий статус і використання електронного цифрового підпису визначено в законах України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронний цифровий підпис" [4].

Кваліфікований електронний підпис відіграє одну з найважливіших ролей у системі електронного документообігу, оскільки підтверджує юридичну чинність документа. Використовувати КЕП можуть як фізичні, так і юридичні особи для ідентифікації та підтвердження цілісності даних в електронній формі.

Надзвичайно важливим є використання КЕП в освітній сфері, оскільки це осередок скупчення великих обсягів документів зі структурними об'єктами, віддаленими один від одного. Застосування систем електронного документообігу в освітній сфері надає можливість технічно захистити інформацію та оперативно передавати її між контрагентами, а також за допомогою КЕП надавати юридичну силу великому масиву документів.

Щодо правового аспекту, то кваліфікований електронний підпис за юридичним статусом прирівнюють до власноручного в разі виконання технічних умов, визначених законом. Фізично КЕП являє собою унікальний електронний код, за допомогою якого підтверджують цілісність та юридичну силу електронного документа й водночас однозначно ідентифікують особу, яка його підписала.

Використання кваліфікованого електронного підпису дає змогу:

- здійснити ідентифікацію осіб, які підписали електронний документ;

- визначити точну дату та час підписання документа, що підтверджує акредитований центр сертифікації ключів;

- підтвердити цілісність підписаних електронних документів, оскільки вони не підлягають редагуванню після засвідчення.

Отже, основною функцією зовнішнього електронного документообігу є здійснення обміну документами із зовнішніми контрагентами та підтвердження правочинності узгоджених (підписаних) електронних документів [3].

Актуальною проблемою є ідентифікація і справжність кваліфікованого електронного підпису, оскільки, на відміну від паперового документа, в електронний дуже легко внести зміни. Аби уникнути небажаного чи незаконного втручання, слід здійснювати контроль справжності КЕП. Нині розроблено чимало різноманітних сервісів, що допомагають ідентифікувати кваліфікований електронний підпис: Центральний засвідчувальний орган (<https://czo.gov.ua/verify>), Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг інформаційно-довідкового департаменту ДПС (<https://acskidd.gov.ua/verify>), сервіс "Дія" (<https://sign.diia.gov.ua/verify>).

Освітні установи дедалі частіше застосовують кваліфіковані електронні підписи у внутрішньому й зовнішньому документообігах. Щоб КЕП функціонував повноцінно, потрібно впровадити систему електронного документообігу. Її найсучасніший і найзручніший сервіс — Signy (фото 1), що дає змогу за лічені хвилини підписати документ, надіслати його контрагенту та отримати підписаний ним документ [4].

У цьому сервісі надзвичайно зручно працювати, потрібна лише реєстрація за допомогою електронної пошти та паролю. Для відносин з органами контролю на державному рівні було розроблено та впроваджено алгоритм безоплатного оформлення й видавання кваліфікованих електронних підписів, а також створено безоплатний аналог програми, що дає змогу накладати такі підписи та розшифровувати їх. Усі згенеровані та підписані електронні документи формують на підприємстві систему ЕД [3].

Зазвичай електронний документообіг у ЗВО відбувається як всередині закладу, так і зовні. Внутрішній документообіг передбачає створення, узгодження, підписання, використання документів в установі, а також їх контроль із подальшим передаванням в архів. Комп'ютеризацію такого документообігу здійснюють із використанням облікових програмних продуктів [3, с. 169]. Зовнішній електронний документообіг дає змогу здійснювати обмін юридично значущими документами (договорами, рахунками, накладними, листами, запитами, звітністю) між контрагентами та органами контролю.

Здобути кваліфікований електронний підпис можна офлайн та онлайн. Для отримання підпису офлайн потрібно особисто звернутися до одного з надавачів послуги та заповнити реєстраційну форму. Оформити КЕП онлайн можуть як юридичні, так і фізичні особи, якщо вони є клієнтами ПриватБанку чи користувачами Єдиного вебпорталу електронних послуг "Дія". Саме тому кожна організація на власний розсуд вибирає правила застосування кваліфікованого електронного підпису й, відповідно до своєї діяльності, уводить в дію цей застосунок. Якщо організація

державного рівня, то діють такі правила щодо реалізації та використання кваліфікованого електронного підпису: установа має право застосовувати КЕП лише за умови використання надійних засобів електронного цифрового підпису; за організацію застосування електронного цифрового підпису в установі відповідає її керівник, якщо інше не визначено законодавством; застосування КЕП в установі забезпечує відповідний підрозділ, а в разі його відсутності — підрозділ, що виконує відповідні функції, або працівник, спеціально призначений наказом [5].

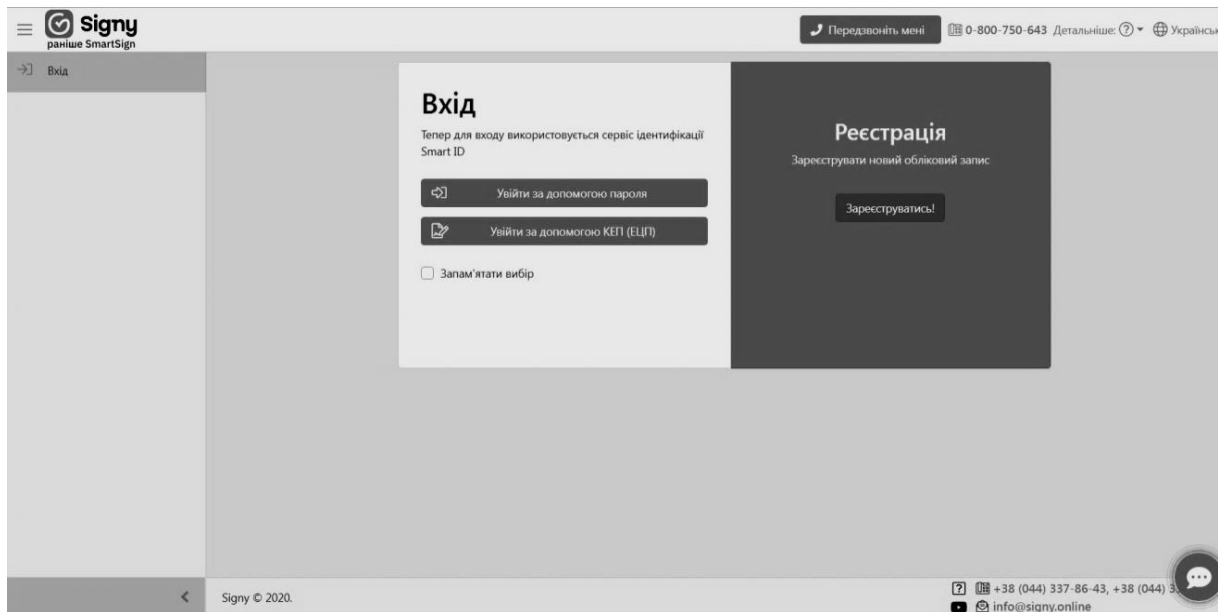

Фото 1. Онлайн-сервіс електронного документообігу Signy

В умовах зростання конкуренції в освітньому просторі та посилення вимог до вищої школи щодо якості надання освітніх послуг важливого значення набуває рівень ділових процесів і функціонування новітніх технологій у закладі. Електронні комунікації особливо актуальні в сучасних умовах коронавірусної пандемії, що потребують дистанційного спілкування під час розв'язання виробничих питань. Ці умови спонукають більшість ЗВО використовувати кваліфіковані електронні підписи та застосовувати системи електронного документообігу.

Варто зазначити, що використання КЕП у діяльності освітніх закладів має низку переваг:

- ведення електронної документації;
- скорочення часу на обмін документами з контрагентами, колегами, студентами;
- гарантія захисту документа від підробки;
- підвищення рівня прозорості документаційних процесів;
- якісне функціонування організації в умовах дистанційного навчання;
- спрощення подання звітності та іншої управлінської документації;
- економія часу та гарантія конфіденційності переданих даних;

— висока юридична сила підписаного електронного документа;

— конфіденційність інформації завдяки використанню сервісів електронного документообігу;

— оптимізація та вдосконалення освітнього процесу через зменшення кількості документації на папері та уникнення потреби вносити дані вручну [4].

Безумовно, система вимагає подальшої модернізації з урахуванням розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в освіті й сучасних методів і форм організації навчання.

Висновки. Попри відчутні досягнення у сфері електронного документообігу, слід зауважити про потребу активнішого використання КЕП у ЗВО, що сприятиме впорядкуванню, якісному функціонуванню, оптимізації та вдосконаленню навчального процесу.

Однією з головних проблем впровадження систем електронного документообігу з використанням КЕП є оновлення алгоритмів ЕД, а також використання цієї системи у всіх освітніх закладах без винятку.

Отже, впровадження систем електронного документообігу із застосуванням КЕП є одним з основних напрямів підвищення ефективності, точності та якості інформаційного забезпечення управління ЗВО, які мають бути зацікавлені у використанні кваліфікованого електронного підпису в навчальній діяльності.

Список використаної літератури

1. *Вовк М. З.* Електронний підпис та електронна печатка як цивільно-правові засоби електронної ідентифікації суб'єктів підприємництва / М. З. Вовк // *Право та державне управління*. — 2020. — № 2. — С. 28—33.
2. *Електронне урядування та електронна демократія* : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Ч. 8: IT-архітектура системи електронного урядування. — Київ : ФОП Москаленко О. М., 2017. — 64 с.
3. *Назарова І. Я.* Можливості та функції електронного документообігу / І. Я. Назарова // *Економічний простір*. — 2020. — № 159. — С. 166—170.
4. *Особливості електронного підпису та переваги його використання*. — Режим доступу: <https://signy.online/osoblivosti-elektronno-go-pidpisu-ta-perevagi-jogo-vikoristannya/>. — Назва з екрана.
5. *Порядок застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності*. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/10243597>. — Назва з екрана.
6. *Чуприна М. О.* Кваліфікований електронний підпис як важлива інновація для діджиталізації бізнес-процесів / М. О. Чуприна, Є. П. Бурій // *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 квітня, 2021 р.). — Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во "Політехніка", 2021. — С. 122—124.
7. *Шепель І. В.* Порядок видачі та застосування кваліфікованого електронного підпису / І. В. Шепель // *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально орієнтованій системі управління підприємством* : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Полтава, 31 березня 2020 р.). — Полтава, 2020. — С. 177—179.

Olesya Fedoruk

**Qualified electronic signature: basic rules
of use in the educational field**

The article describes the main functions of a qualified electronic signature (QES) and the rules of use in education. The principles of application of qualified electronic signature in electronic document management systems are considered. The peculiarities of the use of qualified electronic signatures in the field of education on the example of higher education institutions are analyzed. The importance of QES in the electronic document management system is emphasized, as it is used by individuals and legal entities for identification. Emphasis is placed on the advantages of using a qualified electronic signature during educational activities and as an indispensable component of the final stage of the passage of documents in electronic document management systems.

The issue of using a qualified electronic signature from a legal point of view has been clarified. What is important is the identification and authenticity of a qualified electronic signature, because unlike paper documents, an electronic document can easily be subject to various changes. To do this, it is important to control the authenticity of QES with the help of various services to verify the authenticity of a qualified electronic signature.

Examples of obtaining QES in modern conditions using both online and offline methods are given. To receive an offline signature, you must contact one of the service providers in person. It is much more convenient to get a signature online: it can be obtained by legal entities and individuals who are clients of PrivatBank.

The focus is on the efficiency and convenience of using QES during the establishment of the work process in the field of education. Therefore, for Ukrainian educational institutions that seek to use the latest technologies, the use of QES is an indispensable and effective tool in the implementation of modern activities.

Keywords: *qualified electronic signature; public key certificate; electronic document management systems; provider of electronic trust services; institutions of higher education; electronic document management*

References

1. Vovk M. Z. (2020). Elektronnij pidpis ta elektronna pechatka yak civilno-pravovi zasobi elektronnoyi identifikaciyi sub'yektiv pidpriyemnictva. *Pravo ta derzhavne upravlinnya*, 2, pp. 28—33.
2. Semenchenko A. I. & Dreshpak V. M. [za zag. red.]. (2017). *Elektronne uryaduvannya ta elektronna demokratiya: navch. posib.: u 15 ch. Ch. 8: IT-arhitektura sistemi elektronno-go uryaduvannya*. Kyiv: FOP Moskalenko O. M.
3. Nazarova I. Ya. (2020). Mozhlivosti ta funkciyi elektronno-go dokumentoobigu. *Ekonomichnij prostir*, 159, pp. 166—170.
4. *Osoblivosti elektronno-go pidpisu ta perevagi jogo vikoristannya*. (2021). Available at: <https://signy.online/osoblivosti-elektronno-go-pidpisu-ta-perevagi-jogo-vikoristannya/>.
5. *Poryadok zastosuvannya elektronno-go cifrovogo pidpisu organami derzhavnnoi vladi, organami miscevo-go samovryaduvannya, pidpriyemstvami, ustanovami ta organizacijami derzhavnnoi formi vlasnosti*. (2021). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/10243597>.
6. Chuprina M. O. & Burij Ye. P. (2021). Kvalifikovaniy elektronnij pidpis yak vazhliva innovaciya dlya didzhitalizaciyi biznes-procesiv. *Biznes, innovaciyi, menedzhment: problemi ta perspektivi : materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 22 kvitnya, 2021 r.)*. Kyiv : KPI im. Igorya Sikorskogo, Vid-vo "Politehnika", pp. 122—124.
7. Shepel I. V. (2020). Poryadok vidachi ta zastosuvannya kvalifikovanogo elektronno-go pidpisu. *Aktualni problemi ta perspektivi rozvitku obliku, analizu ta kontrolyu v socialno oriyentovaniy sistemi upravlinnya pidpriyemstvom : materialy III Vseukrayinskyi nauk.-prakt. konf. (Poltava, 31 bereznya 2020 r.)*. Poltava, pp. 177—179.

Надійшла до редакції 17 грудня 2021 року

Владимир Дергачев,
профессор, доктор географических наук,
член Национального союза журналистов Украины
и Международной федерации журналистов

Распад СССР и формирование мировой периферии нестабильности на постсоветском пространстве

Тезисы доклада на международной онлайн-конференции, организованной немецким Фондом Розы Люксембург совместно с Институтом экономики и Институтом Европы РАН (28 октября 2021 года).

Доклад базируется на материалах авторского проекта "Глобальная геополитическая и геоэкономическая трансформация мира и новая эпоха нестабильности", реализуемого на аналитическом интернет-портале "Институт геополитики" с учетом многочисленных мониторинговых поездок по странам мира.

Распад Советского Союза ознаменовался социальной катастрофой для народов, утративших чувство великой страны.

Россия остается военно-политическим гарантом стабильности на постсоветском пространстве. Русофобы и радикальные националисты мечтают о распаде Российской Федерации. Но не будет России — не будет и большинства новых постсоветских государств. России удалось приумножить военно-политическую мощь, но этого недостаточно, чтобы сохраниться в качестве полюса притяжения. Отсутствуют стратегические, консолидирующие российское общество цели (национальная идея), подмененные примитивным желанием стать в 1990-х частью "богатого пузыря" Запада, затем идеей удвоения ВВП и, наконец, так называемым здоровым консерватизмом. Провозглашенный здоровый консерватизм — столбовая дорога к мировой периферии. Новое поколение в постсоветских странах против консервации сложившегося положения во главе с "элитами в законе", баями, туркменбаши с их дворцами. Идея евразийства, которую поддерживал лидер Казахстана, завершилась возможным переходом казахского языка с кириллицы на латиницу.

Распад СССР сопровождался в ближнем зарубежье локальными конфликтами, временно замороженными. В настоящее время начинается их новая волна, связанная с обострением конкуренции великих держав и сменой поколений.

Борьбу за постсоветское пространство ведут Россия, США, Китай, Евросоюз, Турция, и новые независимые государства оказались между Россией и США, Россией и Китаем, Россией и Евросоюзом, Россией и Ближним Востоком.

Россия как ядерная сверхдержава рассматривает постсоветское пространство как необходимый буфер с Западом, как зону жизненных интересов, где проживало в недавнем прошлом около 20 млн русских. За три десятилетия Российская Федерация инициировала

многочисленные интеграционные проекты, в том числе по подобию Европейского Союза. Однако их поспешность и непродуманность привели к слабой эффективности интеграционных процессов на платформах СНГ, Союзного государства, Евразийского экономического союза (ЕАЭС) и Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ).

Российский проект Евразийского экономического союза, рожденный в многолетних муках, за 20 лет существования доказал слабую эффективность и мощь (2 трлн долл. ВВП на 180 млн населения). Для сравнения, на долю стран — участников крупнейшей азиатской зоны свободной торговли в рамках Всеобъемлющего регионального экономического партнерства (ВРЭП) приходится треть мировой торговли, 25 трлн долл. ВВП и 2,2 млрд человек. Европейский Союз — это 18 трлн долл. ВВП и 500 млн населения, НАФТА (Соглашение о свободной торговле между США, Канадой и Мексикой) — 20 трлн долл. ВВП и 500 млн жителей.

Произошло историческое событие: по благосостоянию (ВВП на душу населения) полуторамиллиардный коммунистический Китай (11 тыс. долл.) опередил Россию (10 тыс. долл.). В 2021 г. власть КНР провозгласила победу над бедностью, а в РФ демократическая власть заявила об очередном усилении борьбы с бедностью, уровень которой уверенно растет.

Китай ведет геополитическую игру на постсоветском пространстве, делая ставки на политическую стабильность, гарантирующую экспорт китайских инвестиций и товаров. После распада СССР крупнейшим в мире стал китайский суперпроект "Шелкового пути" ("Один пояс — один путь"), свободный от политических условий и ограничений. КНР — это не СССР и не Россия, и долги за политическую лояльность не прощает, поэтому многим государствам придется платить ресурсами.

Европейский Союз в 1990-е гг. активно продвигал на постсоветском пространстве свои экономические интересы, но внутренние проблемы и ограниченность финансовых возможностей повлияли на то, что аппетиты ограничились преимущественно Молдовой, Украиной и Грузией, подписавших Соглашения об ассоциации. Евросоюз не обладает военно-политической мощью и по первому окрику из Вашингтона уступает его геополитическим интересам на постсоветском пространстве.

В условиях геополитической трансформации и кризиса неолиберальной глобализации Соединенные Штаты и Западная Европа пытаются сбросить

внутреннее напряжение и экспортируют кризис ("цветные революции") на рубежи других цивилизаций, в том числе евразийскую дугу нестабильности.

Постсоветское пространство трансформировалось в перманентный очаг нестабильности. Бывшие советские республики с помощью прозападных патриотов-марионеток превращаются в настоящие форпосты русофобии. Коронакризис частично подорвал экономику постсоветских стран и может стать причиной политических кризисов, запустив эффект домино по периметру российских границ.

Украину, Молдову и Грузию с утраченными территориями, а также примкнувшую к ним Армению в зарубежных СМИ часто называют несостоявшимися государствами. Они более четверти века протоптались на пороге европейской интеграции, но каждая по-своему. Молдова, где есть сторонники объединения с Румынией, утратила Приднестровье. Грузия, которая на европейско-американском пути осталась без Аджарии и Южной Осетии, может стать протекторатом Турции (де-факто по примеру Аджарии).

Украина, благодаря "мудрому" внешнему управлению и двум "революциям", оказалась на задворках третьего мира и стала единственным государством, не восстановившим уровень экономики начала 1990-х гг. Она трансформировалась из развитой европейской страны в олигархическую державу с бедным, а затем и нищим народом, но гордо носит звание "главного форпоста цивилизованного мира против варваров", успешно борется "с темным советским прошлым".

Центральная Азия за годы постсоветской трансформации стала "образцом" кланово-племенной демократии при резком усилении дифференциации доходов населения.

Новые независимые государства стали крупными поставщиками трудовых мигрантов. Зависимость от экспорта сырья и денежных переводов особенно ударила по среднеазиатским республикам.

Евразийская геополитика США за последние десятилетия потерпела поражение. Остается надежда сохранить рвущуюся евразийскую "петлю Анаконды" в Черноморском регионе. В СМИ была взброшена гениальная идея Вашингтона создать в этой зоне тройственный военный союз "великих черноморских держав" Украины, Грузии и Молдовы вместо бесславно похороненного "мыльного" экономического союза (ГУАМ). Новые черноморские Нью-Васюки будут принципиально отличаться от других американских инициатив. Военнослужащие США не будут погибать за внедрение правильной демократии в мире. Жизнь военнослужащих — афроамериканцев стала после событий 2020 г. бесценной.

Прогноз. Мир вошел в эпоху глобальной геополитической нестабильности, сопровождаемой формированием новой мировой периферии (дуги нестабильности) на постсоветском пространстве, которая может распространиться и на российскую провинцию.

Постсоветское пространство испытывает мировые цивилизационные, геополитические, геоэкономические и демографические вызовы.

Большинство новых постсоветских государств сформировалось в своих границах в советском геополитическом пространстве, трансформация которого еще не завершилась. В условиях интернациональной политики (дружбы народов) границы ранее не существующих государств (союзных республик) были установлены в значительной мере искусственно. Они были созданы в советском геополитическом пространстве (которого уже нет) на фундаменте интернационализма (ленинской геополитической концепции "всемирной революции"). При кардинальной трансформации геополитического пространства неизбежны не только гражданские и военные конфликты, но и утрата государственности. Чтобы не допустить воссоздания созидательного интеграционного объединения с лидером — Россией Запад во главе со США делает ставку на местных националистов.

Главная геополитическая и геоэкономическая особенность трансформации постсоветского пространства заключается в появлении несостоявшихся государств с прозападной националистической элитой, находящейся под внешним управлением. Местные "элиты, или кланы в законе" в борьбе за власть или ее сохранение используют демократическую риторику как "орудие пролетариата" (бульжник) в борьбе за власть. Игры в неолиберальную демократию привели к созданию многочисленных псевдопартий, большинство из которых — ОПГ (организованные партийные группировки), борющиеся за доступ к "корыту власти" и бизнесу за счет государственных ресурсов.

Причины усиления социально-политической турбулентности в ближнем зарубежье России нужно искать и в советском прошлом. Власть СССР из мнимой политкорректности закрывала глаза на особенности коммунистических режимов в Средней Азии и на Южном Кавказе. Поэтому не случайно здесь появился новый геополитический игрок — Турция, чьи пантюркистские амбиции простираются на значительную часть постсоветского пространства.

После распада СССР прошло три десятилетия. В геополитике существует правило: если за четверть века в государствах не происходит устойчивого позитивного развития, они превращаются из субъекта в объект мировой политики, теряют территории и/или распадаются. Обстановка на постсоветском пространстве в ближайшее время будет определяться, наряду с пандемией COVID-19, продолжающимся падением уровня жизни населения, зависимостью сырьевой экономики от иностранных кредитов, инвестиций и доходов мигрантов. Продолжится меткая словесная стрельба мимо отсутствующей консолидирующей цели (идеи).

Россия не сможет стать центром притяжения для постсоветских стран, если не создаст привлекательную социально-экономическую модель государства. Наивность российской несистемной оппозиции — победить власть с помощью умного, а фактически протестного голосования. К чему это привело в Украине, известно. Как подчеркивал вождь всемир-

ного пролетариата В. Ленин, "достучаться до справедливости в ворота дворцов можно только прикладами винтовок".

Особенно необходимо выделить неблагоприятные демографические прогнозы: за текущее столетие население России сократится на 1/3, а Украина установит мировой рекорд — достигнутая численность советского населения уменьшится более чем в 4 раза, примерно до 12 млн человек.

Россия рано перешла к социализму и поздно возвращается в капитализм, впитывая с Запада все самое худшее. Отказавшись от модели социалистического, социально ориентированного государства, она оказалась на периферии угасающего западного мирохозяйственного уклада.

В современной России утрачено стратегическое виденье. Преимущественно коррумпированная элита не сможет спасти государство от внешних вызовов, наступательных западных фронтов — от "петли Анаконды" до "мягкой силы" в экономике, культуре, науке и образовании. В судьбоносное для государства время транзита власти она бросится спасать не Отечество, а приватизированную и награбленную "непомерным трудом" наживу.

Коррумпированная олигархическая Россия не готова стать полюсом интеграции по созданию социально ориентированного государства для новых поколений. Как пишут в социальных сетях, гражданам постсоветских стран нет разницы, кто их будет грабить — местные или американские, немецкие или российские олигархи. Национальные элиты (кланы) в большинстве держав бывшего Союза занимаются собственным обогащением. В постсоветских странах выросло поколение, не знавшее СССР, которое ориентируется на другие успешные страны, а не на Россию.

В Украине, Молдове, Грузии и Армении — на Европейский Союз, в Азербайджане и Казахстане — на Турцию. Многие граждане из республик Центральной Азии, кроме Турции, ориентируются на Объединенные Арабские Эмираты, Малайзию, где местные папуасы с Северного Борнео живут значительно лучше, чем русские в умирающей провинции.

В ближайшем будущем ожидается кардинальная трансформация авторитарных демократий в связи с транзитом власти с бессменными (или почти) лидерами или кланами. Недоверие к власти, "элите в законе" и кланам характерно для всего постсоветского пространства, особенно в России, Беларуси, Казахстане, Таджикистане.

Гражданам России и постсоветских государств нужна привлекательная мечта, а не примитивные идеи. Американская мечта в недавнем прошлом — это идеал свободы или возможностей, сформулированный отцами-основателями США, строительство нового "правильного" общества (библейского "града на холме"). Советская мечта о светлом будущем позволила пассионарной энергии человека создать сверхдержаву, как "китайская мечта о великом возрождении китайской нации" дала возможность "трижды закаленному силой духа Китаю" (коммунистическая идеология, древняя философия конфуцианства и даосизма, буддизм) стать экономической сверхдержавой.

Автор не вправе обещать светлое будущее. Какие бы сценарии геополитической трансформации не рассматривались, генеральная коммуникация на пути социального прогресса проходит не в реальном географическом пространстве, а через внутренний мир человека. Нельзя изменить мир, не изменив себя.

Поступила в редакцию 10 декабря 2021 года

УДК 94(47+57)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.12(305).29-35

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Тридцять років від часу розпаду СРСР

Держава створюється не лише заради того, щоб жити, а переважно для того, щоб жити щасливо.

Арістотель

У сучасному світі, особливо з появою кіберпростору, інститут держави та його наявні форми переживають кризу. Однак чи можна відкрити браму в чергове світле майбутнє, ігноруючи історичну спадщину? Наша спадщина — радянська Україна, а точніше СРСР. Для розбудови нової України важливо ґрунтовно вивчити її недалеке минуле. Метою дослідження є аналіз недоліків і переваг життя в Радянському Союзі.

Ключові слова: Радянський Союз; недоліки та переваги життя в СРСР; безплатна освіта, безплатна медицина, дефіцит; перебудова; путч

Вступ. Система капіталістичних відносин і домінування долара, що тривалий час панувала у світі, добігла кінця. Це глобальний фінансовий паразит, що живиться енергією країн і народів, які потрапили в його тенета. Однак нині стало очевидно, що в країнах "золотого мільярда" цієї енергії вже не залишилося. Народи англосакської

культури, які головують над рештою людства, втратили пасіонарність і більше не спроможні очолити жоден проривний проект та повести суспільство за собою. ХХ ст. повністю виснажило духовні сили колективного Заходу, і він більше не здатний не лише на моральний та інтелектуальний прорив, а й навіть на велику війну.

Окрім ослаблення духовних сил носіїв капіталістичної ідеології, закінчуються і ресурси планети. Модель споживання, яку нам нав'язав Захід, призведе, і вже призводить, до знищення екосистеми Землі. З одного боку, капіталізму як глобальному паразитові вже нікуди розвиватися, а з іншого, він постійно стикається з відсутністю або нестачею ресурсів для продовження експансії.

Тупикова ситуація.

1. Як насправді жилося в СРСР?

Три символи початку 1960-х рр. — радянський лідер М. Хрущов, космонавт Ю. Гагарін і Л. Брежнєв, який відправив "головного кукурудзівника" країни на засуджений відпочинок. Доба "відлиги" й "застою" змінилася "золотим" періодом, що плавно перейшов у п'ятирічку пишних похоронів радянських вождів.

25 грудня 1991 р. вважають останнім днем існування СРСР: на куполі Кремлівського палацу спустили червоний прапор Радянського Союзу й підняли прапор Російської Федерації. Згідно із соціопитуваннями, сьогодні дедалі більше людей згадують ті події з жалем, поміж них — і чимало українців.

Серед головних причин, через які багатьом не вистачає СРСР, — руйнування єдиної економічної системи, втрата почуття належності до великої держави, зростання взаємної недовіри, ворожості й запеклості, поглиблення соціальної прірви.

Чимало жителів України старшого покоління шкодують про розпад Радянського Союзу тому, що це була велика держава — унікальна проєкція народів Євразії, а не знеособлена спадкоємниця європейських чи американських цінностей і принципів створення держави. Питання лише у форматах.

Багато хто вважає, що СРСР цілком міг модифікуватися в демократичну державу (як Китай) із широкими соціальними правами, сучасною економікою, приватним підприємництвом. Це була справжня молода нація з величезними потенціалом і перспективою та вкрай важкою, завойованою кров'ю історією. Ці люди ностальгують за СРСР як за нереалізованою можливістю.

Коли розпався Радянський Союз, хтось сумував, а хтось радів, проте на всіх чекало невизначене, незрозуміле майбутнє. Майбутнє, в якому все буде по-новому. Відтоді минуло понад 30 років, і, озираючись назад, варто згадати позитивні й негативні аспекти історії СРСР.

Безперечним плюсом була безоплатна освіта та можливість будь-якому учневі, навіть із найвіддаленішого куточка країни, вступити до найпрестижнішого вишу країни. До того ж радянську освіту безпідставно вважали однією з найкращих у світі.

Безоплатна медицина, що є і в наші дні, але її якість не витримує жодного порівняння із системою, котра діяла три десятиліття тому.

Безоплатна житлоплоща — безсумнівна перевага радянських часів. Хоча зворотним боком цієї медалі часто були більш ніж скромні метри, які виділяли на

сім'ю, проте нині пересічний українець не може розраховувати навіть на мінімальний обсяг безоплатного житла від держави.

У періоди кризи, коли, як дамоклів меч, над головою виникає загроза втратити роботу, слід згадати про те, що в СРСР не було безробіття.

Усі були рівні. Звичайно, і в ті часи існувала "еліта", але різниця в рівні життя й можливостях була не такою відчутною та глибокою, як тепер. Наприклад, висококваліфікований робітник біля верстата іноді заробляв на рівні директора заводу.

Громадяни мали не лише право, а й реальну можливість періодично відпочивати на численних курортах країни, доступних усім і не обнесених парканом "приватної власності". До того ж путівки майже повністю оплачувала держава.

Про високий рівень розвитку науки красномовно свідчать успіхи СРСР у такій наукомісткій галузі, як ракетно-космічна.

Збройні сили були щонайпотужнішими у світі як за кількістю військовослужбовців, так і за технічним оснащенням.

Відповідно до суворої ідеології, у дітей виховували пошану до старшого покоління, прищеплювали сімейні цінності, працьовитість тощо.

У СРСР не було такої модної в наш час "толерантності", її заміняла щира дружба народів.

Водночас одним із суттєвих недоліків радянського періоду вважають жорстку цензуру. Проте її запровадження не зашкодило митцям знімати шедеври радянського кінематографа, що й донині залишаються улюбленими та актуальними. Цього, на жаль, не можна сказати про сьогодення: немає цензури, але й нетлінних шедеврів — також.

Найголовніша "страшилка" про часи СРСР — дефіцит. Так, він поширювався на чимало груп товарів, зокрема й на харчові продукти, проте можна було не сумніватися в тому, що, наприклад, сардельки вироблено з м'яса, а сметану чи сир — із молока, відповідно до суворих державних стандартів.

Пенсії в СРСР важко назвати великими, але вони забезпечували безбідну старість.

Повертаючись до переваг того часу, варто згадати про стабільність і впевненість у майбутньому. Кожен громадянин точно знав, що й завтра, й післязавтра завод чи фабрика, на якій він працює, не закриється раптом, навчальний заклад не скоротять за непотрібністю, не підвищать комунальні платежі, не виселять із квартири, а значення слова "інфляція" знали хіба що економісти.

У мене неоднозначна думка про розпад СРСР. З одного боку, Союз — це те місце, де я народився й прожив велику частину свого життя. Я тривалий час пишався наддержавою, що здобула велику перемогу у війні ціною життя мільйонів людей.

З іншого боку, у мене немає ностальгії за Союзом — є невдоволення сучасною державою та системою. Коли люди відчують тугу за радянськими часами, то згадують ковбасу по 2 крб 20 коп., а не черги чи партійні збори. Маразму було аж занадто. Мені

здається, що головним недоліком життя в Союзі якраз і був тотальний дефіцит, почуття постійного припущення, потреба у "зв'язках", "блаті", аби щось придбати: чи то жіночі панчохи, чи то автомобіль.

Водночас це була держава, що гарантувала право на працю, безоплатні освіту й медицину. Це була держава, що захищала своїх громадян і надавала віру в майбутнє. На жаль, нинішня Україна такої впевненості не дає.

Коли СРСР розпався, мені було 45 років. Це був найліпший вік у моєму житті. Коли вам 45, то де б ви не жили, у вас все добре. Мене оточували найгарніші дівчата, я був молодий, подорожував величезною країною. Рокмузика, поезія — це особливе життя. Проте мені й не подобалося багато чого.

Я розумів, що СРСР відстає від сучасного розуміння свободи, і, коли розпочалася перебудова, я широ вірив у те, що ми можемо зберегти формат величезної держави, але при цьому домогтися широким громадянських прав і свобод.

У результаті не вийшло ані прав, ані свобод, ані держави.

Я не шкодую, що СРСР розвалився. Ця країна була заснована й існувала на брехні та насильстві. Насамперед — у ставленні до власного народу. З політичними труднощами моя сім'я стикнулася ще 1954 р., коли батька заарештували й ув'язнили.

До переваг системи можна віднести можливість для будь-якої дитини безоплатно відвідувати спортивні секції та гуртки. У нашому класі більш як половина хлопців займалися різними видами спорту, тренувалися в дитячих спортивних школах, відвідували заняття в будинках піонерів чи музичних школах.

У СРСР була певна стабільність, надійність, упевненість в завтрашньому дні. Ми жили дружніше, але це була радше звичка комунального співіснування, коли всі мешкали в бараках і комунальних квартирах та звикли до тісного спілкування. У такій комунікації були плюси й мінуси, й останніх, звичайно, більше.

Жодних свобод у СРСР не було взагалі: виїжджати за кордон — не можна, говорити зайвого — не можна, писати правду — не можна. Вільно висловлюватися міг лише спортивний журналіст: "Динамо" (Київ) — "Спартак" (Москва) — 2:1, рахунок на табло, а отже не збрешеш. Були часи, коли прискіпувалися навіть до довжини волосся й ширини штанів. Нині свобод, звичайно, значно більше, непорівнянно.

Ще я цінував життя в СРСР за спокійне та щасливе майбутнє, гарантоване на десятиліття вперед і для молодих, і для літніх. Мені подобалося, що життя було розписано від народження й до останньої межі.

Дитячі садки та школи, що надавали якісну освіту, гарантоване працевлаштування для випускників навчальних закладів, турбота про літніх людей: пенсії, патронаж лікувальних закладів, пугівки в санаторії тощо.

З одного боку, я вдячний Радянському Союзові за те, що мав підстави пишатися успіхами наших співвітчизників у космічній галузі, балеті, військовій сфері,

спорті. Особливо цінувалася багатонаціональна держава, відсутність розбрату й антагонізму між народами республік.

Водночас, з іншого боку, радянські люди жили за міцною залізною завісою, що відокремлювала соціалістичний простір від решти світу на тривалі десятиліття. Ми не знали напевне, як жили люди за кордоном, адже нас повсякчас переконували, що там жирують кляті визискувачі-капіталісти й животіють пригноблені трудівники. Немоżliвість спілкуватися зі світом та об'єктивно його сприймати, заборона на вільне пересування — величезні мінуси тієї доби.

Проте в людей, народжених у СРСР, не викликало жодних сумнівів, що країна рухається правильним шляхом. Вагання виникли лише на завершальній стадії, із розумінням того, що комуністичні гасла не відповідають реальності, адже людям бракувало харчів, нормального одягу та побутових речей, а головними словами були "дефіцит" і "блат".

КПРС була доміантною, а будь-яке інакодумство суворо карали. Правдобрці, які намагалися висловити думку, відмінну від курсу партії, ставали вигнанцями.

2. Права та можливості людини в Радянському Союзі

Упродовж історії людства одним із найсильніших було прагнення загальної рівності. Цього у всі часи домагалися найпрогресивніші громадяни будь-якого суспільства.

Відразу після Жовтневої революції в новій Росії (СРСР було утворено лише 1922 р.) було вжито заходів із викорінення й знищення дворянства — панівного класу часів царату. Невдовзі було проголошено загальну рівність і союз робітників та селян.

Проте на практиці все було інакше: стали виділятися керівники, до яких належали революціонери, що захопили владу та змінили Тимчасовий уряд, і комісари у шкірянках, котрі поступово виокремилися в прошарок, схожий на царське дворянство.

По суті, колишні робітники, значно рідше — колгоспники, обіймаючи відповідальні посади в державі та просуваючись партійними чи державними сходами, сформували нову еліту, що піднеслася над радянськими трудівниками, перетворивши загальне рівноправ'я на звичайне популістське гасло.

Утім, заради об'єктивності слід зазначити, що не все було однозначно погано й безперспективно. Деякі права радянських громадян було успішно реалізовано в житті, що вигідно відрізняло СРСР від західних країн. Зокрема, радянську правову систему було побудовано так, щоб захищати права простих трудівників. Наприклад, якщо пересічний працівник-комуніст намагався притягти знахабнілого чиновника до відповідальності по партійній лінії, йому це вдавалося! Однак такі випадки становили радше винятки з правил.

Принцип "телефонного права", що сформувався в пізньому радянському суспільстві, призвів до кругової поруки, коли чиновники вертикальних сходів

прикривали один одного й проста людина майже не мала шансів домогтися справедливості.

На противагу цьому явищу західна правова система пріоритетне місце надавала правам конкретного громадянина. Іноді це призводило до зловживань, коли, наприклад, цей принцип застосовували на користь товстосумів, але після багаторічних доопрацювань система довела високу практичну ефективність.

У СРСР відбувалося навпаки: інтереси держави, котру розглядали як гаранта дотримання прав громадянина, ставили вище за індивідуальні права, що було дієвим інструментом пригноблення й позбавлення від інакодумців.

Як за часів правління Сталіна, так і в наступний період (але меншою мірою) цей принцип непогано працював, призвівши до жорсткого утиску прав десятків мільйонів радянських громадян.

Держава не може бути абстрактним поняттям, за ним завжди стоять конкретні люди, які перебувають біля керма. І для них видати особисті прагнення та бажання за "справу державної ваги" — звична річ. Тому не дивно, що в СРСР кожен громадянин мав бути готовим пожертвувати особистим інтересами в інтересах держави (читай — її керманців).

3. Плюси й мінуси правової системи СРСР

Ідеологічні настанови життя в Радянському Союзі, згідно з якими врешті-решт народ мав побудувати комунізм, спричинили як позитивні, так і негативні наслідки.

Якщо зауважувати про плюси, то це впроваджені в життя безплатні системи медицини й освіти. Слід наголосити, що "безплатна" не означала "посередня" (як це здебільшого відбувається сьогодні).

Держава забезпечувала постійне фінансування, що надавало змогу готувати педагогів і медичних працівників надзвичайно високого рівня. Радянську пропаганду щодо турботи про кожну людину багато громадян сприймали за щирю правду, що надавало позитивні результати: фахівці навчали й лікували на совість!

Водночас якщо західна свобода ніколи не перешкоджала особистому самовираженню громадян, то в радянському суспільстві ті, хто "крокував правдою", викликали підозру, ворожість і непереможне бажання будь-що їх виправити. Згадаймо боротьбу зі стилягами, хіпі та представниками інших молодіжних субкультур. Навіть манеру вбиратися, висловлюватися й поводитися не так, як радянська людина, сприймали за згубний вплив Заходу, а людину — за зрадника батьківщини (добре, хоч не за ворога народу).

Схоже ставлення виявляли й до "несвідомих" дорослих, які через негативний чи болісний досвід або переконання не поділяли ідей радянської системи. Їх називали дисидентами та переслідували в законному чи не зовсім законному порядку (застосовували психологічний тиск, цькування й психіатричне "перевиховання").

Де-юре всі радянські конституції гарантували громадянам широкі права: загальне виборче право, право на працю та відпочинок, фінансову підтримку з

боку держави літніх і хворих, а також свободу слова, совісті, друку й зборів. Однак всі чотири види свобод зазнавали значних утисків і були доступні лише у визначених владою межах. Виборче право з одним кандидатом радше було схоже на фарс, аніж на вільне волевиявлення.

Пенсійні виплати, особливо за інвалідністю, у СРСР також встановили не одразу, вони поступово входили в радянську систему: спочатку в 1930-ті рр., згодом — у повоєнні, коли з фронту повернулося багато інвалідів.

Право на працю та відпочинок, навпаки, становило предмет гордості радянського суспільства, в якому майже не було безробітних. Щоправда, і оплата праці була доволі низькою порівняно із західними країнами, особливо в сільському господарстві (хоча й нині у сфері оплати мало що змінилося).

Щодо відпочинку, то радянським людям були доступними численні пансіонати, бази відпочинку й курорти. До того ж путівка від виробництва могла коштувати лише десяту частину повної вартості, а на місцях ніхто не намагався нажитися на відпочивальниках: ціни скрізь були приблизно однаковими, а за спекуляцію загрожувала кримінальна відповідальність.

Серед прав останньої радянської Конституції — право на житло, що є значною перевагою соціалістичної системи. Саме в ті часи люди безплатно (!) отримували квартири, дочекавшись черги, й користуються ними досі. Житло, нині майже недоступне (особливо в мегаполісах) більшості іногородніх громадян, вимушених десятиліттями винаймати квартиру чи тулитися в гуртожитку, пересічні радянські громадяни отримували від держави. Якщо до цього додати копійчану комунальну плату, то навряд чи знайдеш того, хто не захотів би жити в такому СРСР.

До цих переваг варто додати безплатну вищу освіту, що було важко уявити в тогочасному буржуазному суспільстві. І право на користування культурними досягненнями, що давало змогу безплатно відвідувати культурно-освітні установи, музеї, бібліотеки, виставки тощо.

А ось із правом вносити пропозиції та викривати недоліки в роботі було не так однозначно. Якщо критикувати "не того, й не так", то можна було нажити серйозних проблем і навіть потрапити за ґрати за антирадянську діяльність. У цьому разі доречно згадати про право на судовий захист, що часто залежало від місця, часу та людського чинника.

Про право сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати жодної в атеїстичному суспільстві годі було й говорити. Права вірян в різних місцях і в різні часи утискали постійно, але різною мірою (згадаймо хоча б войовничих атеїстів).

І якщо до православних (представники цієї релігії вступили в угоду зі Сталіним і брали участь у Другій світовій), ставлення було певною мірою толерантним, то греко-католиків, які в очах влади уособлювали український націоналізм, утискали нещадно.

Нелегко велося й представникам релігій протестантського напрямку та Свідкам Єгови (останніх за

сталінських часів організовано вислали в Сибір). Баптистів, п'ятдесятників та інші нечисленні групи піддавали постійному тиску й дискримінації за релігійною ознакою (перешкоджали в здобутті вищої освіти й можливості обіймати керівні посади).

Останнім позитивним моментом правової системи СРСР був захист сім'ї, що охоплював розвиток широкої мережі дошкільних установ, служби побуту й громадського харчування; також виплачували допомогу по догляду за дитиною, багатодітним сім'ям надавали пільги.

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що в радянському праві було дуже багато соціально значущих положень, покликаних захищати та підтримувати людину у скрутні часи. Водночас були й такі норми, що не давали "дихати вільно" та зламали долі мільйонів радянських людей.

Правову систему СРСР у повному обсязі неможливо було застосувати в демократичному суспільстві, але з неї варто багато чого запозичити.

Слід зазначити, що кожна епоха, що завершила існування, має як позитивні, так і негативні боки. Досить згадати (на щастя, коротку) добу горбачовсько-ельцинського правління та порівняти її з нинішніми часом. Безумовно, зміни на краще є. Немає Афганістану, але немає й радісних звісток. Пам'ятаю, наприклад, як 12 квітня 1961 р. нас, школярів, у середині уроку зібрали в актовому залі та увімкнули радіо. І Левітан заговорив: "Працюють усі радіостанції Радянського Союзу". Багатьом школярам того часу одразу спало на думку: "Усе! Війна"! І далі слова диктора вже чув, як крізь вату: "Перша радянська людина в космосі"! Радість, сльози. Потім був ще 1962 р. — Карибська криза. З інституту бігли додому, вмикали приймачі, ловили всі новини. Проте що можна було почути по нашому радіо? Усе добре, усе добре, тоді як військові не приходили ночувати додому по десять днів.

І не перекопати, що життя ділиться не лише на чорне і біле, що до минулого немає вороття, адже світ змінюється, а людство поступово дорослішає. Утім, на жаль, не все... Деякі індивіди так і залишаються інфантильними до старості. Така ось біда.

Три десятиліття тому в нашій країні одночасно змінився суспільний лад і устрій життя. Історія свідчить, що саме серпневий путч був головним вододілом між соціалізмом і капіталізмом. Цей переворот дедалі частіше називають спробою врятувати Радянський Союз у його колишньому, непорушному форматі.

Після провалу цієї спроби блискавично завершився так званий "парад суверенітетів". Згодом, до кінця 1991 р., після Біловезьких угод і складання М. Горбачовим повноважень президента СРСР, органи управління Радянського Союзу було, по суті, знищено. А влада нової України вирішила блискавично перейти до ринкової економіки. 1 січня 1992 р. українці прокинулися зовсім в іншій країні, проте багато хто усвідомив це лише за роки...

4. Ностальгія за СРСР

Цей нескладний пошуковий запит в яндексі видасть сотні результатів: блоги, фотосайти, форуми,

десятки сторінок дописів і коментарів. Складається враження, що в обговоренні життя в Радянському Союзі бере участь щонайменше половина користувачів інтернету. Автор цих рядків занурився у форуми на кілька годин і ледь-ледь зміг вибратися, настільки цікавими вони були.

Наведу окремі цитати: *"Ми пишаємося тим, що народжені в Радянському Союзі. СРСР — це цілий космос! Просто диво, прекрасна країна в якій ми народилися та жили. І нам пощастило в ній пожити!!! Заздріть нам, убогі духом. Наше покоління прозвали "совок", та ми не ображаємося. Хто так говорить, той не розуміє, що був час, коли гроші не становили головної мети життя. Народ просто жив і творив прекрасне, заради якого ми й жили, й росли дітей. Що б не говорили, той час був чудовим.*

Можуть нам закинути, що позитивні спогади про життя в СРСР, напевно, пов'язані з молодістю та ностальгією за роками, які вже не повернути. Ні, друзі мої. Це не так. Немає слів, одні сльози... Слухаєш новини та думаєш, чому людям потрібна війна, ворожнеча, ненависть, зайві статки, коли є цікавіші завдання, що стоять перед Людьми і окремою Людиною. Любов і життя короткі. Ми створені для любові, а не для ворожнечі.

Що з нами відбувається, люди? Немає слів, є гіркота душі.

Як ми жили? Спокійно, вчилися безоплатно та не боялися ночами ходити. Та СРСР був заповідником. Які ми були чисті і духом, і фізично. Хотілося б усю вічність прожити в радянській країні. Це була держава, де цінували розум, честь і совість! У СРСР було: один за всіх, і всі за одного. А сьогодні кожен сам за себе. Кожен трясеться над своєю годівницею. Там були справжні друзі, а зараз той "друг", у кого більше грошей і зв'язків. Хто б що не говорив, а це був час справжніх почуттів, чистих людських відносин! А зараз одне бабло, закон джунглів!

Ми жили в іншому вимірі. Там була тиша, чимало роботи й не так багато зарплати, але було багато душевного спокою, неймовірного затишку в житті, і незалежно від віку ми співали, танцювали і навіть злилися, але це було в порівнянні з нашим часом "ввічливе зло". Пам'ятаємо, двері будинку не зачиняли. До сусідів туди-сюди бігали спокійно, а тепер роки проживеш і не дізнаєшся, що за люди мешкають поряд із тобою на одних східцях, сьогодні кожен за себе.

Дивимося на нашу країну і розуміємо, що даремно голосували за незалежність. Проспали таку найбагатшу країну Радянського Союзу — Україну. Образливо. Насправді СРСР була та буде зоряною країною. Тільки через це варто було народитися й жити в Союзі! Нормальні люди були в СРСР. Зараз же в гонитві за грошима та статусом люди стали безумними вовками, і ця звірина хвороба лише посилюється.

Привіт всім, хто народився в СРСР. Де ти, моя країно! Люблю тебе й пам'ятатиму країну, де немає зла, підлості, жорстокості та коронавірусу. Пора повертатися в СРСР інакше не лише нам "гаплик", а й усьому людству".

Найцікавіше спостерігати за тим, як спрацював закон психології "погане забувається, хороше пам'ятається". У 1990-ті рр. зневажливе ставлення до всього радянського вважали чи не гарним тоном. Пам'ятаєте характеристику "совок"? А сьогодні щонайменше три чверті користувачів інтернету згадують про Радянський Союз і все радянське з великим теплом та ностальгією. Прикметно, що симпатиками СРСР є й ті, хто його майже не застав. Голоси тих, хто говорить про черги, "залізну завісу" й інші мінуси радянської доби, слабкі.

У чому ж причина цього феномену? Сучасний суспільний устрій виявився менш справедливим, аніж радянський? Українцям набридли невпевненість у завтрашньому дні, платна охорона здоров'я й іпотека? Чи це лише ностальгія 40—60-річних за дитинством та юністю?

5. Радянський Союз: плюси й мінуси

Отже, що ж поганого й хорошого було у країні, якої не стало 30 років тому?

Ставлення до людини. Позитивні моменти були не лише матеріальними. У Радянському Союзі активно культивували пошану до будь-якої праці: "Усі професії потрібні, усі професії важливі". Син двірника міг товаришувати із сином академіка. І навіть затяті алкоголіки не перетворювалися на бомжів, адже їхню квартиру ніхто не міг, ошукавши, відібрати.

Негативний момент полягає в тому, що в Радянському Союзі важко було виділитися з маси, мати погляди й смаки, що відрізнялися від загальноприйнятих. У суспільстві панував принцип "не виділяйся", що, безсумнівно, був деструктивним. За спробу стати індивідуальністю громадянина могли щонайменше "проробити" на засіданні місцевкому.

Про неопубліковані книги відомих письменників і покладені на полицю на тривалий період "ідеологічно невтримані" фільми відомих режисерів знають усі.

І звичайно ж, влада в СРСР часто зухвало та безцеремонно втручалася в особисте життя громадян. Розлучення чомусь ставало темою для обговорення в колективах, а на керівника чи не офіційно поклали обов'язок з'ясувати причину руйнування сім'ї підлеглого.

Освіта. Головний і безперечний плюс радянської освіти — масовість і доступність. Системі освіти вдалося в доволі стислі терміни розв'язати проблему неписьменності населення. Громадяни, чії батьки ледве вмiли читати, мали можливість здобути дві вищі освіти.

Якість освіти доводить кількість Нобелівських лауреатів у Радянському Союзі. Наприклад, був навіть лауреат Нобелівської премії з економіки, хоча цю науку складно визнати сильним боком СРСР.

Радянські школярі успішно брали участь і перемогли в міжнародних олімпіадах із природничо-наукових дисциплін.

Негативним моментом для багатьох випускників закладів вищої освіти став розподіл. Нагадаємо, більшість громадян Радянського Союзу, які здобули вищу освіту, за розподілом прямували в регіони, де

бракувало відповідних фахівців. І часто це місце було розташовано за тисячі кілометрів від рідного будинку чи у глухому селі. Не один десяток тисяч сімей так навки розкидало містами Союзу.

Охорона здоров'я. Головні плюси радянської медицини — безоплатність і доступність. Поліклініки не знали, що таке дефіцит кадрів, а пацієнти — що таке талон до лікаря на наступний місяць. У Радянському Союзі до хворого зазвичай на "швидкій" приїжджав лікар, іноді навіть фахівець вузького профілю. І нікому не спадало на думку, що ці послуги можуть бути платними.

Головний мінус соціалістичної системи охорони здоров'я, мабуть, полягав у нестачі багатьох необхідних ліків. Ні, це був не дефіцит, просто радянська фармацевтична промисловість відставала від західної на роки й не випускала препарати, які за кордоном давно увійшли до медичної практики. Радянський Союз здебільшого закуповував ліки, вироблені в країнах соціалістичного табору.

Харчові продукти. Рідко від кого з "дітей СРСР" можна почути, що продукти в його радянському дитинстві були несмачними чи хімічними. Навпаки, це нині ми живемо в столітті синтетичної їжі. Знала радянська промисловість і про горезвісну пальмову олію. Ось, наприклад, збірка рецептур на маргарини 1978 р. В окремі дешеві сорти у виняткових випадках дозволяли додавати не більше 10% цієї олії, а застосовувати її в молочних продуктах і морозиві було категорично заборонено. Сьогодні майже всі маргарини зроблено винятково з цього найдешевшого жиру, до того ж половину такого продукту виробники видають за вершкове масло.

Мінусами були черги й дефіцит 1980-х рр., про які пам'ятають, напевно, всі, хто народився раніше 1985 р. Покупці радянських магазинів часто опинялися в принизливому становищі прохачів.

Багато звичних товарів, на які сьогодні іноді навіть не звертаємо уваги, в СРСР були неймовірним дефіцитом. Згадайте, як важко діставали звичайну банку майонезу чи зеленого горошку й на скільки сотень метрів розтягувалися черги за апельсинами, якщо їх раптом "викидали" у вільний продаж.

Висновки. На межі 1990-х рр. стався другий за століття злам життєвого устрою українців і кардинальна зміна соціально-економічної формації. Влаштована командою М. Горбачова "перебудова" увінчалася серпневим путчем 1991 р.

Деякі представники радянської та партійної номенклатури спробували зберегти СРСР, але отримали потужну "фронду" нового буржуазного класу. За невдалим "заколотом номенклатури" відбувся "парад суверенітетів", що завершився Біловезькими угодами. 26 грудня 1991 р., перший і останній президент СРСР М. Горбачов публічно заявив про припинення своїх повноважень і скасування Радянського Союзу. Доба СРСР в історії Росії завершилася.

Життя в Радянському Союзі не можна сприймати тільки в темних чи світлих тонах. У СРСР, як і в будь-якій іншій країні були одночасно й позитивні, й негативні моменти буття людей.

Ми знали, що випускники шкіл, які прагнули здобути вищу освіту, могли досягти цієї мети, причому безоплатно. Ми знали, що призначення педагога — сіяти розумне, добре, вічне, а не торгувати на ринку чи підтирати носи чужим дітям за кордоном. У жодній галузі не було безробіття. А сучасне керівництво не обходить, чим займається, наприклад, учитель, здобувши освіту. Чи має він роботу, скільки за неї платять... Окрім того, нинішнім дітям надали стільки прав, що будь-хто з них може поскаржитися на викладача чи нагрубити йому. Настав час, коли потрібно захищати учителів від дітей.

Усе залежить від керівництва країни. Які закони, таке й життя.

А охорона здоров'я? У СРСР усі медичні послуги були безоплатними. А що нині? Начебто й страховки є, а спробуй потрапити в лікарню. І що? Так, нічого хорошого. Виявляється, багатьох ліків немає, а хворі вимушені йти та купувати їх власним коштом.

Невже наш уряд нічого про це не знає? Чи просто не хоче знати? Чи нинішні держслужбовці так віддалилися від народу, що стали цілковито байдужими до його проблем?

Нещодавно почув думку одного депутата, що начебто людина, яка отримує зарплатню, меншу за 30 тисяч грн, не заслуговує на пошану. Розумний він? А нічого, що в країні сила-силенна міст, де людина не те що 30, а й 20 грн не завжди може отримати, а зарплати не дотягують і до 10 тисяч?

Так, далеко уряд пішов від народу.

Багато хто вважає, що з розвалом СРСР ми стали демократичнішими й вільнішими. Я так не вважаю. Яка в нас демократія? Скільки жебраків навкруги, подивіться. Скільки тих, хто живе, точніше, виживає в нашій країні?

Хочу знайти плюси, але якось не вимальовується...

Щодо Радянського Союзу, то, напевно, у мене немає жалю, що він розпався. Це історія багатьох десятиліть, і сталося так, як судилося. Ностальгії за державою теж немає, є ностальгія за молодістю, що пішла: студентство, армія, друзі...

Сучасне суспільство далеко не ідеальне: ми не знаємо, що станеться завтра, і не можемо планувати майбутнє, але свобод і можливостей у наш час, безумовно, більше.

Проте сподіватимемося на краще!!!

Mykola Senchenko

Thirty years since the collapse of the USSR

In today's world, the institution of the state and its existing forms are in crisis, especially with the advent of cyberspace. However, is it possible to open the gates to another bright future, ignoring the historical heritage? Our heritage is Soviet Ukraine, or rather the USSR. In order to build a new Ukraine, it is important to thoroughly study its recent past. The aim of the study is to analyze the pros and cons of life in the Soviet Union.

Keywords: Soviet Union; pros and cons of life in the USSR; free education, free medicine, deficit; reconstruction; coup

Надійшла до редакції 15 грудня 2021 року

Леонид Вардомский,

профессор, доктор экономических наук

Регионализация постсоветского пространства и роль России в этом процессе

В последние десятилетия произошли кардинальные изменения в международных отношениях, обусловленные геополитической и геоэкономической трансформацией мира. Этот процесс вызван ростом экономической мощи Китайской Народной Республики и других стран Азиатско-Тихоокеанского региона (АТР), обострением геополитических противоречий между Россией и коллективным Западом, растущей внешней задолженностью многих стран и усилением социального неравенства при необходимости перехода к новой эпохе информационно-коммуникационных технологий, цифровизации и роботизации всех сфер человеческой деятельности.

После мирового финансового кризиса 2007—2009 гг. ускорилось формирование новых полюсов мировой экономики. Государства и региональные группировки, претендующие на статус новых полицентрических центров, активизировали экономическую и политическую деятельность по "собиранию" и консолидации вокруг себя цивилизационно близких

стран. Часто в обмен на геополитическую лояльность они предоставляют доступ к своим рынкам, технологиям и капиталам. В отношении нелояльных стран все шире применяются разного рода ограничительные меры и экономические санкции. В связи с этим движением к полицентричности сопровождается активизацией процессов регионализации разных моделей региональной и трансрегиональной интеграции. Это сводится к формированию более крупных региональных рынков с преференциальным трансграничным движением товаров, технологий и капиталов, осуществлением внутренней межгосударственной координации национальных экономических политик. Важным элементом формирования крупных международных регионов становится инфраструктура, обеспечивающая связи с третьими странами.

В международные процессы регионализации все шире включается постсоветское пространство. До 2010 г. на фоне явной пробуксовки региональных интеграционных проектов сохранялось взаимное со-

циально-культурное тяготение стран СНГ, но его после всех трансформационных потерь оказалось недостаточно. Конец 2000-х — начало 2010-х гг. стали своеобразным водоразделом между аморфной системой сотрудничества в рамках СНГ и нацеленных на экономический и социальный результат новых форматов взаимодействия в виде многосторонней зоны свободной торговли (ЗСТ) и Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Помимо этих интеграционных проектов появился интерес к постсоветскому пространству Евросоюза, Китая и Турции. В результате наблюдается конкуренция интеграционных проектов разного типа, разворачивающаяся на фоне понижения динамики мировой торговли, усиления национального протекционизма и обострения отношений между США и КНР. Одновременное участие в них может создавать разные экономические эффекты, поскольку речь идет как об ограниченных ресурсах, так и о возникающих международных обязательствах стран, которые могут вступать в противоречие друг с другом.

Процессы регионализации постсоветских государств долгое время были связаны преимущественно с поиском наиболее рациональных моделей экономического взаимодействия в условиях становления национального суверенитета. В настоящее время на постсоветском пространстве действуют несколько моделей внешнеторговой регионализации, которые в той или иной степени руководствуются нормами Всемирной торговой организации (ВТО), а условия членства в ней влияют на ход постсоветской интеграции.

В основе первой модели регионализации — Евразийский экономический союз, который предполагает установление в экономическом взаимодействии стран — участниц "четырёх свобод". Для стран-учредителей евразийская интеграция — это способ создания условий для развития экономик государств-членов в целях повышения жизненного уровня населения. В основе ее построения лежала практика ЕС, которая в ходе воплощения существенно отошла от прототипа. Либеральная основа европейской интеграции в конкретных условиях постсоветских стран-участниц оказалась применима лишь в ограниченной степени, поскольку они сильно различаются по уровню либерализации национальной экономики. В частности она предполагает большое число изъятий из таможенных установлений и сохранение многочисленных нетарифных ограничений для взаимной торговли (барьеров), при необязательном членстве в ВТО и членстве в ней на разных условиях. Важным отличием ЕАЭС от ЕС является то, что Россия стремится укрепиться в статусе великой мировой державы, а ее партнеры нацелены на сохранение суверенитета и догоняющее развитие на основе широкого использования внешнеэкономических связей.

Созданные институты ЕАЭС, по существу, представляют собой баланс между объективной необходимостью интеграции и объективными же ограничениями для нее, обусловленными несовпадающими интересами стран-участниц. Причины этих несовпадений определены экономической и политической

спецификой участвующих в ней государств, особенностями их геополитического и геоэкономического положения.

К успехам ЕАЭС следует отнести формирование общего таможенного пространства, хотя и с рядом изъятий и исключений, создание системы защиты внутреннего рынка от демпингуемых и некачественных товаров, создание общего рынка труда и предоставление социальных гарантий гражданам стран-участниц на всем пространстве Союза. Сложившаяся модель евразийской интеграции с некоторыми ограничениями обеспечивает свободу движения товаров и людей через внутренние границы, транзитные сообщения разной географической направленности и деятельность общего рынка труда, но в то же время не стимулирует должное развитие и углубление производственной и технологической специализации стран-участниц. В целом она оказалась менее успешной, чем ожидалось.

ЕАЭС стремится налаживать тесные экономические связи с другими странами СНГ и Грузией, с которыми установлены режимы свободной торговли (СТ). Помимо этого заключены соглашения о создании зон свободной торговли (ЗСТ) с третьими государствами (Вьетнам, Иран, Сингапур, Сербия). Ведутся переговоры о их создании с Египтом, Индией и Израилем. Обсуждаются возможности перехода торговли с Монголией к режиму СТ, представлены статус наблюдателя в ЕАЭС Молдове, Узбекистану и Кубе.

Другая модель регионализации связана с режимом свободной торговли стран СНГ, не входящих в ЕАЭС. В 1994 г. в рамках СНГ было подписано соглашение "О создании зоны свободной торговли", согласно которому страны предоставляли взаимный преференциальный режим с обнулением ввозных таможенных пошлин на более чем 65% товарных позиций, устанавливали товарную номенклатуру СНГ, применяли общие правила определения страны происхождения товаров во взаимной торговле. В 2002 г. странами — участницами антироссийского проекта под названием "Организация за демократию и экономическое развитие" (Грузия, Украина, Армения, сокращенно ГУАМ) была установлена ЗСТ, фактически дублировавшая соглашение от 1994 г.

Множество односторонних изъятий стран СНГ, возможных в двусторонних соглашениях о свободной торговле, препятствовало ее устойчивому развитию. Поэтому многие из них были упразднены с заключением многостороннего Соглашения о ЗСТ от 2011 г., в которое в настоящее время входят девять стран Содружества: помимо стран ЕАЭС — Молдова, Таджикистан, Узбекистан и Украина. Режим свободной торговли между странами СНГ, включая ЕАЭС, кроме того, регулируется и двусторонними соглашениями. В частности, Грузия, не являющаяся членом Содружества, имеет режим свободной торговли с Арменией, Азербайджаном, Казахстаном, Россией, Туркменистаном и Украиной.

Третья модель регионализации обусловлена ассоциацией с ЕС, в рамках которой подписано Согла-

шение об углубленной и всеобъемлющей зоне свободной торговли. Оно реализуется Грузией, Молдовой и Украиной. Ассоциация базируется на признании странами европейских ценностей и политической лояльности ЕС. Это соглашение не препятствует установлению режима ЗСТ с третьими странами. Важной составляющей регионализации на западном направлении является Восточное партнерство, в котором участвуют Азербайджан, Армения, Беларусь, Грузия, Молдова и Украина. Помимо данного многостороннего института ЕС стремится укрепить свое влияние в постсоветских странах через систему двусторонних соглашений о партнерстве и сотрудничестве.

Таким образом, на постсоветском пространстве одновременно действуют модели регионализации, различающиеся по уровню предоставляемых взаимных преференций, которые определенным образом влияют друг на друга и другие ее форматы. Это свидетельствует о том, что постсоветские страны широко используют региональные торговые соглашения в качестве способа устойчивого развития внешней торговли в условиях глобальной турбулентности.

Одновременно развивается региональное сотрудничество, не предполагающее предоставления прямых взаимных торговых преференций, но оказывающее большое влияние на "создание торговли" посредством других инструментов: кредитно-инвестиционных и проектных на уровне бизнеса, культурного сближения, координации и кооперации в целях развития и безопасности, которые создают атмосферу взаимного доверия и причастности к неким общим целям развития.

Такая модель регионализации, условно называемая нами "непреференциальная", связана с сотрудничеством рассматриваемых государств с КНР. В 2001 г. Казахстан, Киргизия, Китай, Россия, Таджикистан и Узбекистан создали Шанхайскую организацию сотрудничества (ШОС), которая не представляет торговых преференций, но выполняет комплексную международную функцию по обеспечению безопасности в Евразии. В 2017 году к ней присоединились Индия и Пакистан.

В 2013 г. КНР выдвинула инициативу создания "Экономического пояса Шелкового пути", а в 2015-м подписала с Россией совместное заявление о сопряжении проектов ЕАЭС и "Шелкового пути", их взаимную поддержку. В работе ШОС участвуют также Афганистан, Беларусь, Иран и Монголия — в качестве наблюдателей, и Азербайджан, Армения, Камбоджа, Непал, Турция и Шри-Ланка — как партнеры по диалогу.

В настоящее время в китайском проекте "Шелкового пути", который нацелен на создание современных инфраструктурных логистических коридоров во внутриматериковых странах Евразии, участвуют все постсоветские страны, а созданные за последние 10 лет инфраструктурные объекты (трубопроводы, сухие порты, новые авто- и железнодорожные магистрали) стали каркасом восточного направления регионализации.

Кроме того, сотрудничество исследуемых стран с КНР осуществляется на двусторонней основе. Но только

Грузия подписала с КНР соглашение о свободной торговле. Во всех форматах экономического сотрудничества с постсоветскими странами КНР активно использует кредитно-инвестиционные инструменты, которые приводят к быстрому росту взаимной торговли и одновременно к увеличению их внешней задолженности.

Все активнее на постсоветском пространстве действует Турция. В 2009 г. начал работу Тюркский совет, в который, помимо Турции, входят Азербайджан, Казахстан и Узбекистан. В 2021 г. Тюркский совет был преобразован в Союз тюркских государств, сфера деятельности которого постепенно расширяется. Это своего рода регионализация на этнокультурной основе, в которой также используют элементы экономических преференций. Этому же способствует совместное участие стран Центральной Азии и Азербайджана в Организации экономического сотрудничества (ОЭС), основанной Ираном, Пакистаном и Турцией в 1985 г. В ее рамках осуществляется сотрудничество в экономической сфере, включая инвестиции, торговлю, развитие энергетики, транспорта, коммуникации и т. д. Ряд инфраструктурных проектов усиливают экономическую связанность Турции с постсоветскими государствами. Одновременно в регионе Центральной Азии после многолетнего перерыва активизировалось обсуждение вопросов региональной интеграции.

Молдову, Грузию, Сербию, отчасти Украину можно рассматривать как элементы трансрегионализации, поскольку через них осуществляется, хотя и весьма слабое, взаимодействие ЕС и евразийских интеграционных проектов. Режим свободой торговли, кроме ее стимулирования, выполняет в условиях турбулентности мировой экономики своего рода защитную роль для стран-участниц, а также балансирует внешние экономические влияния на развитие национальных экономик. Кроме того, в условиях глобального геополитического обострения регионализация стала элементом государственной идентичности и символом политической лояльности и поддержки.

Наблюдается ограниченная социальная отдача от реализуемых интеграционных проектов, имеющая разную природу. Для стран ЕАЭС это связано со сложностями формирования новых производств на интеграционной основе в условиях преобладания в импорте техники и технологий третьих стран, для других стран — с трудностями и издержками включения в европейский рынок, для стран "многовекторной ориентации" это обусловлено сильной зависимостью финансово-экономического положения от колебаний на мировом рынке углеводородов. Для большинства стран существенное значение имеет возможность экспорта рабочей силы в рамках преференциальных соглашений.

Переводы трудовых мигрантов — крупный источник внешних доходов для многих постсоветских стран. Пандемия заметно ударила по этому фактору регионализации и соответственно по социальной отдаче от интеграционных проектов. Слабая социаль-

ная отдача интеграционных проектов создает благоприятную среду для активизации геополитической борьбы за это постсоветское пространство. В этом контексте весьма важно наращивание усилий по экономическому сплочению стран ЕАЭС и заинтересованных стран СНГ и достижению реальных результатов в социальной сфере.

Наблюдается более динамичное развитие торговых связей в Центральной Азии и Прикаспийском регионе — зонах активной геополитической и геоэкономической борьбы и неформальной регионализации. В немалой степени это связано с созданными здесь трансконтинентальными транспортными коридорами по направлениям Север — Юг и Запад — Восток. Учитывая положение ЕАЭС, следует наращивать сотрудничество в разнообразных формах с этим регионом. В результате последних событий актуализировалась задача обновления Союзного государства. Весьма важен поиск новых моделей сотрудничества с Вьетнамом и Сингапуром — странами, играющими центральную роль в Ассоциации государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН) и активно вовлеченными в трансрегиональное партнерство.

Внутренние и внешние факторы эволюции подходов России к постсоветскому пространству

Тезисы доклада профессора Л. Вардомского на международной онлайн-конференции, организованной немецким Фондом Розы Люксембург совместно с Институтом экономики и Институтом Европы РАН (28 октября 2021 г.).

В докладе рассмотрены вопросы российской политики относительно постсоветских стран, которая на протяжении 30 лет прошла несколько этапов, отражая как меняющееся позиционирование государства на международной арене, так и ее социально-экономическое положение. Россия, как известно, была одним из инициаторов распада СССР, поскольку не обладала правами других союзных республик и, будучи союзным донором, в социальном плане все более отставала от ряда других республик. Часть элит РСФСР, учитывая невозможность синхронного осуществления рыночных реформ, рассматривала среднеазиатские республики как "гири" на пути к рыночным преобразованиям. Демократически настроенная часть элит исходила из необходимости предоставления независимости прибалтийским республикам. Всесоюзный референдум 1991 г. выявил, что большая часть населения выступает за сохранение Союза, но против Беловежских соглашений активно никто не выступил.

Импульсивная политика Российской Федерации 1990-х гг. В первой половине 1990-х гг. преобладало представление о новых независимых государствах как о "ближнем зарубежье", вера в неизбежность реинтеграции постсоветского пространства. На фоне глубокого экономического спада и становления новых независимых государств оказались нежизнеспособными проекты Экономического союза, Зоны свободной торговли, Платежного союза. В 1995 г. было официально объявлено о ведущей роли России и ее исключительных интересах на постсоветском про-

странстве. Реализации этого заявления препятствовала "двойная" дезинтеграция новых независимых государств, налаживание партнерских отношений с Западом. Внедрение компромиссной модели двусторонних ЗСТ в рамках СНГ было призвано замедлить дезинтеграцию и разделение стран по внешней ориентации на пророссийские и многовекторные. Реализация идеи "разноскоростной" интеграции отражала ослабление контроля РФ над "ближним зарубежьем".

2000-е гг.: поиски новой модели взаимодействия. Произошел переход к восстановлению вертикали власти и "вертикальной" интеграции. На фоне восстановительного роста и быстрого развития взаимной торговли произошел крах итерационного проекта в составе Беларуси, Казахстана, России и Украины, отклонение проекта по урегулированию приднестровского конфликта, "цветные революции" в Грузии и Украине. В 2005 г. произошел переход к прагматичной (дифференцированной) политике в отношении стран постсоветского пространства в зависимости от их лояльности. Прошли "газовые" и другие "торговые войны", началась политика импортозамещения. Во второй половине нулевых годов произошла активизация усилий по реализации новых интеграционных проектов в рамках правил ВТО. В 2008 г. был достигнут максимальный объем взаимной торговли России со странами СНГ. Началось формирование Евразийского экономического союза и зоны свободной торговли СНГ. Грузинский кризис обострил неприятие Западом претензий России на особую роль на постсоветском пространстве. Европейский союз пошел на создание программной инициативы "Восточное партнерство".

С начала 2010-х гг. началось обострение борьбы за постсоветскую Евразию в условиях усиливающейся геополитической и геоэкономической трансформации мира. Произошло усугубление внутренних проблем России: низкие темпы роста, глубокие социальные различия, технологическое отставание, утрата сырьевым сектором роли драйвера российской экономики. Усилилось внешнее влияние на отношения России с другими странами СНГ, созданы ассоциации Украины, Молдовы и Грузии с Евросоюзом. На фоне санкций Запада произошло сближение России с КНР и Турцией. Усилилась политика импортозамещения и произошла активизация арктической политики. Возросло влияние восточной политики России на ход евразийской интеграции. Наступила относительная стабилизация взаимных торговых связей.

В Российской Федерации произошла активизация социальной и инфраструктурной политики. Пандемия COVID-19 внесла существенные ограничения в реализацию экономической политики.

События в Украине после второго Майдана оказали сильное влияние на постсоветские интеграционные проекты. Долгое время считалось, что без Украины невозможна полноценная интеграция новых независимых государств. Держава ее сдерживала в рамках СНГ и создавала некую интеграционную альтернативу (ГУАМ). Украина вызвала трансформа-

цію "ближнього зарубіжжя" в країни євразійської та європейської інтеграції. Український фактор стимулював російське керівництво до рішення накопившихся внутрішніх соціальних проблем, розвитку імпортозаміщення. Прискорився євразійський інтеграційний процес, відбулося його розширення шляхом формування Євразійського економічного союзу та третіми країнами зон вільної торгівлі. Розширилися економічні та політичні зв'язки з КНР в напрямку створення Великого євразійського партнерства. Український фактор дозволив краще розуміти сильні та слабкі сторони геополітичного положення Росії та розробити відповідну зовнішню та внутрішню політику.

Що в результаті? За 30 років ідилічні представлення Росії про нових незалежних державах

змінювалися на реалістичні. Російська влада краще розуміє сусідні країни, їх проблеми, інтереси, можливості, мотиви проводимої ними політики. Стало очевидним загострення геополітичної та економічної боротьби за контроль над країнами пострадянського простору, ініційованою раніше США як світової супердержавою. В цій боротьбі важливе місце займає здатність Росії до соціального прогресу та більш повному використанню переваг свого геостратегічного положення, опираючись на співпрацю з зацікавленими країнами пояса сусідства для досягнення довготривалих цілей. Вибір тут невеликий: або опинитися в оточенні ворожо налаштованих лімітаторів, або на загальну користь побудувати з сусідами важливий центр світової економіки.

Список використаної літератури

1. *Пострадянські країни в процесах міжнародної регіоналізації в 2010—2020 рр.: очікування, результати, нові тенденції* : колективний науковий доповідь / Під ред. Л. Б. Вардомського. — Москва : Інститут економіки РАН, 2021. — 70 с.

Поступила в редакцію 8 грудня 2021 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 001.89-057.87(477)"1956/1960"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.12(305).39-44

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Дослідницькі праці українського радянського студентства 1956—1960-х років

Статтю присвячено історико-українській проблематиці другої половини 1950-х рр. Йдеться про період деєгалінізації, що докорінно змінив суспільно-політичне життя республіки та вніс суттєві корективи в усі сфери людської діяльності. Авторську зацікавленість було спрямовано на наукову галузь, а саме на дослідницькі праці, підготовлені українськими радянськими студентами, які здобували вищу освіту в період хрущовської "відлиги". Методом контент-аналізу опрацьовано кілька збірок студентських праць, виданих на базі різних навчальних закладів УРСР. Географія наукових здобутків українських радянських студентів, без перебільшення, є великою. Судячи зі збережених у Книжковій палаті України періодичних друку, потужні бази для підготовки майбутніх науковців мали не тільки столичні, а й регіональні університети та інститути. У підготовленій авторкою статті фігурують дослідницькі праці студентів Києва, Харкова, Львова, Сімферополя тощо. Щодо палітри наукових інтересів студентів УРСР, то остання охоплювала найрізноманітніші галузі технічного та гуманітарного знання. Під час опрацювання студентських досліджень Радянської України другої половини 1950-х рр. авторка дійшла висновку про: 1) домінування в дослідженнях студентів УРСР 1956—1960 рр. суто наукового контенту; 2) низький показник вживаності в них партійних документів взагалі та відсутність посилань на постанову ЦК КПРС "Про подолання культу особи та його наслідків" зокрема; 3) очевидну пріоритетність практичного резюмування над загальними теоретичними міркуваннями. Крім того, за авторським спостереженням, на постєгалініському етапі розвитку Радянської України все ще зберігався паритет між російсько- та українськими друками вищої УРСР, що пояснювалося інерційною дією довоєнної політики українізації.

Ключові слова: університет; інститут; радянське студентство; збірка наукових праць; студентське наукове товариство

Постановка проблеми. Наука як вища форма накопичення знань людства завжди потребувала сміливих підходів, нестандартних рішень і навіть задержувати викликів. Носіями зазначених якостей наперед є молодь, позбавлена обережності як в діях, так і в мисленні. Виходячи з цього, студентська

пошукова діяльність в наукових галузях вже сама собою є цінною, адже будує підмурки для зрілих відкриттів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Історіографію проблеми студентських досліджень як окремих напрямків вивчення дотепер не сформовано.

Досягнення молоді на наукових конкурсах, олімпіадах, конференціях знаходять відображення в узагальнювальних звітах про навчально-виховну роботу вишів, репрезентовані в результатах нагороджень і слугують підставою для призначення підвищених чи іменних стипендій. Подібна, безумовно добра, традиція затвердилася з радянських часів і мусить продовжуватися й надалі. Проте водночас, на наше переконання, проблема студентських досліджень потребує й наукового опрацювання. Тож, **метою статті** є аналіз дослідницьких праць українського радянського студентства 1956—1960-х рр., здійснений на матеріалах фондів Державного архіву друку Книжкової палати України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Неодмінним напрямом розвитку друкованих видань в УРСР було поширення пошуково-дослідницьких практик студентської молоді. Останні охоплювали різні галузі науки й час від часу виходили друком у більшості українських радянських вишів. Ці видання підтверджували високий рівень наукової та виховної роботи закладів вищої освіти УРСР та демонстрували конструктивні підходи у справі збереження наукової наступності та підготовки молодих кадрів. Окрім того, студентські дослідження віддзеркалювали загальні тенденції розвитку української радянської науки, вказували на її специфічність та окремішність у всесоюзному науковому лоні. У висловленому контексті особливий інтерес становить студентська наукова періодика постсталінської доби, адже, за звичними констатаціями радянської історіографії, епохальні рішення XX (1956) з'їзду КПРС щодо засудження культу особи Й. Сталіна сколихнули суспільство й визначили нові парадигми розвитку радянської науки.

Слід зазначити, що в пошуку цих новаторських, у дусі хрущовської лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР, підходів авторка зіштовхнулася з низкою алогізмів, суперечностей і невідповідних заявленому курсу явищ, а саме: 1) домінування в дослідженнях студентів УРСР 1956—1960-х рр. суто наукового контенту; 2) низький показник вживаності в них партійних документів загалом і відсутність посилань на постанову ЦК КПРС "Про подолання культу особи та його наслідків" зокрема; 3) очевидна пріоритетність практичного резюмування над загальними теоретичними міркуваннями.

На постсталінському етапі все ще зберігався паритет між російсько- та україномовними друками вишів УРСР, що пояснювалося інерційною дією довоєнної політики українізації. Й. Сталін, що був першим більшовицьким наркомом із національних питань і визнаним теоретиком у цій галузі, попри компліментарні висловлювання стосовно великого російського народу, все ж таки не позначився поширенням постулату про діалектичне поглинання національних ознак народів СРСР. Концепцію єдиної спільноти "радянський народ", що дала поштовх політиці всесоюзного русифікаторства, упродовж 1961—1971 рр. виробляли його наступники: на XXII (1961) з'їзді КПРС М. Хрущов констатував об'єднавчу силу російської мови в розвитку нової історичної спільноти лю-

дей у СРСР, а за часів секретарювання Л. Брежнєва це положення як програмна засада увійшло в тези ЦК КПРС із нагоди 100-річчя від дня народження В. Леніна (1970). Тож надалі в науковій періодиці України, навіть західноукраїнській, затвердилося тотальне русифікаторство.

Окрім того, потрібно звернути увагу на той факт, що політика хрущовської десталінізації в УРСР відверто гальмувала. На наш погляд, це пояснювалося особливою складністю повоєнної ситуації в УРСР: війна після війни в західних регіонах республіки, відчутне зростання України в кордонах, реформа адміністративно-територіального устрою потребували ідеологічної стабільності, а не викривальних спростувань щодо постаті, з ім'ям якої, власне, й були пов'язані зазначені особливості. Наважимось висловити припущення, що одним із внутрішніх мотивів М. Хрущова щодо передачі Криму до складу УРСР було бажання піднести на цьому тлі власний авторитет у настроєво строкатій Україні.

Упродовж 1956—1960-х рр. в УРСР вийшло кілька збірників студентських наукових праць, а саме: Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, Львівського державного університету імені Івана Франка, Львівського сільськогосподарського інституту, Харківського державного бібліотечного інституту, Кримського медичного інституту імені Й. В. Сталіна [1—10]. Останні зберігаються у фонді періодичних і продовжуваних видань Державного архіву друку Книжкової палати України.

Дослідження в галузі математики, механіки, хімії та біології підготували студенти Львівського університету імені Івана Франка [1]. Збірник з їхніми працями редагувала потужна команда тогочасних українських науковців: професори О. Кованько, П. Цись, О. Вялов, Ф. Страутман, А. Глауберман і доцент Є. Гладішевський. Найрезонанснішою, в контексті сьогодення, є стаття, присвячена проблемі програмування на електронних швидкодійних цифрових обчислювальних машинах (автор — С. Шох, науковий керівник — О. Костовський) [1, с. 24—31]. У розвідці йдеться про потребу збільшення оперативної пам'яті для підвищення ефективності вітчизняних ЕОМ. Автор, зокрема, зазначав, що ємність внутрішнього накопичувача (оперативної пам'яті) машини "Стрела" становить 2047 чисел, тоді як у машини "М-2" цей показник значно менший — 512 чисел [1, с. 24]. На конкретному прикладі молодий учений доводив практичну користь від використання ЕОМ: якщо на розв'язання поставленої задачі машина "Стрела" витратила лише 8 хвилин, то працівник, який виконує схоже завдання за допомогою механічної (клавійної) обчислювальної машини, мусить безперервно працювати приблизно 1—3 місяці за умови 8-годинного робочого дня [1, с. 29]. Серед досліджень у галузі механіки до збірника увійшли статті, присвячені способам розв'язання задач для безмежної пластинки з отвором [1, с. 31—34] та осесиметричним згинним коливанням кругового диска [1, с. 34—37]. Авторами статей, відповідно, були Ю. Кофман (науковий ке-

рівник — М. Шереметьєв) та Б. Дітятева (науковий керівник — Н. Флейшман). Слід зазначити, що ці розвідки спиралися на російсько-, англо- та україномовні джерела, хоча серед останніх фігурував лише бюлетень студентської наукової конференції 1954 р., що проходила на базі Львівського університету.

Високим науковим рівнем вирізнялися збірники праць студентів Київського університету імені Т. Г. Шевченка [5—10]. Так, збірник із геології готувала редакційна колегія у складі трьох професорів (В. Головчин, О. Ейнор, М. Ключников) і трьох доцентів (Т. Агафонова, Ф. Руденко, І. Усенко). У виданні вміщено статтю студента Л. Казакова (науковий керівник — професор Л. Розов), присвячену діяльності вітчизняних геологів на етапі становлення цієї науки в Україні [6, с. 5—12]. Автор розповів про першого завідувача кафедри мінералогії і геогнозії Київського університету С. Зеновича (1834—1836), його наступника, професора Є. Гофмана, проаналізував діяльність К. Теофілактова, який очолював кафедру мінералогії та геології впродовж 1845—1891 рр. [5, с. 7]. Останній підготував цілу плеяду українських геологів, поміж яких В. Лучицький, П. Тутковський, В. Тарасенко, П. і В. Чирвїнські, В. Дуб'янський, Г. Радкевич. Центрами розвитку вітчизняної геології були Харківський і Новоросійський університети. Мінералогію в Університеті імені В. Н. Каразіна 1805 р. започаткував Крюгер, а від 1843 р. кафедру очолив Н. Борисяк, який співпрацював із видатними вченими І. Леваковським і П. П'ятницьким [6, с. 9]. Потужну геологічну школу в Одесі було репрезентовано такими іменами, як І. Синцов, М. Головкінський, Р. Прендель, М. Сидоренко, О. Набоких, В. Ласкарев [6, с. 9].

У Київському університеті найбільш плідною була діяльність студентів біологічного факультету [7; 10]. Виданням їхніх праць опікувалися академік П. Власюк, дійсний член АН УРСР Д. Зеров, член-кореспондент АН УРСР О. Маркевич, професори А. Ємченко, С. Морочковський, Д. Проценко, доценти П. Береговий, І. Білокінь, О. Корнеєв, Л. Поліщук. Керівниками пошуково-дослідницької роботи студентів були член-кореспондент АН СРСР і УРСР, професор Д. Фердман [7, с. 3], член-кореспондент АН УРСР, професор В. Мовчан [7, с. 21, 33, 47], член-кореспондент АН УРСР, професор Л. Рубенчик [7, с. 89; 10, с. 39, 43], професор М. Ротмістров [7, с. 141, 163; 10, с. 47], професор О. Липа [7, с. 157; 10, с. 101, 105], професор Б. Новиков [10, с. 63, 75], професор А. Окснер [10, с. 109], доцент С. Мінінберг [7, с. 67; 10, с. 23], доцент Л. Токар [7, с. 79], доцент О. Добротворська [7, с. 105], доцент Є. Бобченко [7, с. 131; 10, с. 59], доцент М. Чернобильська [7, с. 149; 10, с. 53], доцент М. Поливанна [10, с. 87], кандидат біологічних наук Є. Голинська [10, с. 33].

Студенти-географи Київського університету під керівництвом доцентів Ю. Грубріна, І. Рослого досліджували геоморфологію долини річок Уж [10, с. 117—124] і Велика Вись [10, с. 125—134]. Доценти А. Золовський, А. Харченко очолили розвідки з карто-

графії [10, с. 145, 167]. Доцент М. Щербань разом зі студентом III курсу В. Косенком дослідили історію метеорологічного та кліматичного вивчення радянської Арктики [10, с. 151—158].

Збірник з економіки та права, виданий Київським університетом 1959 р., містив статті, присвячені проблемам співвідношення економіки та політики за соціалізму [9, с. 3—16], упровадження нової техніки в промисловість [9, с. 17—36], значення спеціалізації та кооперування в підвищенні продуктивності праці [9, с. 37—48], зниження витрат обігу в радянській торгівлі [9, с. 49—64]. Особливо актуальною в зазначений період стала публікація під назвою "Правові питання оплати праці у колгоспах" (автор — аспірант юридичного факультету І. Дмитренко) [9, с. 103—120]. Тогочасним запитам відповідала й стаття "Розширення прав союзних республік в світлі рішень XX з'їзду КПРС" (автор — студент V курсу юридичного факультету З. Сущук-Слюсаренко, науковий керівник — кандидат юридичних наук Р. Нейман) [9, с. 77—82].

Збірник студентських праць історичного факультету Київського університету, виданий 1956 р., було цілком присвячено 100-річчю від дня народження Івана Яковича Франка (1856—1916) [8]. На чолі пошуково-дослідницької роботи стояли: кандидат історичних наук, доцент В. Спицький [8, с. 13, 27, 39, 51], доцент А. Грінберг [8, с. 3], доцент В. Жебокрицький [8, с. 83, 97, 121], викладач М. Третяк [8, с. 71]. Важливу публікацію з історії проголошення України радянською республікою містив збірник юридичного факультету (автор — студент I курсу О. Фрицький, науковий керівник — кандидат юридичних наук А. Ткач) [9, с. 65—76].

Студенти-філологи Київського університету в зазначений період цікавилися творчістю Т. Шевченка та М. Чернишевського [5, с. 27—42], досліджували україномовні переклади поеми М. Лермонтова "Втікач" [5, с. 43—62] і синтаксичні особливості російських та українських приказок [5, с. 127—144], вивчали політичну сатиру В. Маяковського 1922—1923 рр., у якій задовго до нацистської окупації Європи змальовувалися огидні риси італійського дуче й німецького фюрера [5, с. 17]. Студент V курсу В. Коптілов оприлюднив розвідку, присвячену мовним особливостям козацького "Літопису Самовидця" [5, с. 83—100]. У статті Н. Павлюк йшлося про те, що перший україномовний переклад поеми М. Лермонтова "Втікач" був надрукований у 10 номері журналу "Радянська література" за 1939 р., а перекладачами твору стали відомі українські поети Н. Забіла та М. Терещенко [5, с. 45].

Серйозним дослідницьким потенціалом вирізнявся збірник праць Львівського сільськогосподарського інституту [3]. На той час у виші діяло Наукове студентське товариство, що об'єднувало 26 кафедральних наукових гуртків та майже 400 студентів різних курсів і факультетів (керівник НСТ — кандидат біологічних наук, доцент Г. Шуруба). До видання студентських праць доклали зусиль член-кореспондент АН УРСР, професор Г. Кияк, доктор сільськогосподарських наук, професор І. Нечипорук, кандидат

сільськогосподарських наук, доцент В. Ступаков, доцент І. Омельченко, кандидат технічних наук В. Баранов, кандидат технічних наук, доцент Ю. Соломін.

Перший випуск збірника був присвячений 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції та містив статті, що висвітлювали західноукраїнський досвід у галузі вирощування сільськогосподарських культур, зокрема ярої пшениці Дублянка 4 в умовах лісостепової зони Дрогобицької області [3, с. 8—10], ярої пшениці в колгоспі імені Сталіна Брюховицького району Львівської області [3, с. 53—56], винограду в умовах півдня Тернопільської області [3, с. 20—26] та Закарпаття [3, с. 26—40]. Тогочасні студенти ЛСІ досліджували проблеми вдосконалення полонин колгоспу імені Леніна Косівського району Станіславської області [3, с. 66—74] і сівозмінні в колгоспі імені Леніна Красненського району Львівської області [3, с. 119—124]. На практичному досвіді колгоспу імені Коротченка Локачинського району Волинської області студент З. Томашевський (науковий керівник — старший викладач М. Радчек) дослідив урожайність цукрового буряка [3, с. 5—8]. Спираючись на здобутки колгоспу імені 30-річчя ВЛКСМ Боринського району Дрогобицької області, студент В. Андрійчук (науковий керівник — кандидат сільськогосподарських наук, доцент В. Ступаков) дослідив проблему вирощування червоної конюшини в гірських умовах [3, с. 10—14]. У 1955 р. у колгоспі імені Сталіна Старосамбірського району Дрогобицької області було проведено дослід із вирощування кукурудзи сорту Бесарабка місцева, про що у своїй розвідці розповів студент З. Дженджера (науковий керівник — кандидат сільськогосподарських наук, доцент В. Ступаков) [3, с. 14—16]. Студентка Р. Денисова (науковий керівник — кандидат біологічних наук Л. Титаренко) узагальнила досвід колгоспу імені Жданова Вінниківського району Львівської області з вирощування баштанних культур — кавунів і динь [3, с. 16—20]. Урожайність хмелю залежно від якості посівного матеріалу студент І. Коваль досліджував на матеріалах Бродівського хмільпромкомбінату Львівської області (науковий керівник — професор І. Нечипорук) [3, с. 40—46]. Доцент кафедри агрохімії, кандидат сільськогосподарських наук М. Гіліс і професор кафедри рослинництва Г. Кияк разом зі студентами досліджували проблеми використання мінеральних добрив [3, с. 46—53, 56—59]. Про польові досліді з вирощування картоплі сорту Юбель на базі колгоспу імені Богдана Хмельницького Войнилівського району Станіславської області розповіли студент П. Куба та викладач кафедри загального землеробства, кандидат сільськогосподарських наук А. Наливайко [3, с. 59—66]. Собівартість сільськогосподарської продукції в колгоспі "Перемога" Красненського району Львівської області дослідив студент Д. Коцюба під керівництвом старшого викладача кафедри організації соціалістичного сільського господарства І. Обушного [3, с. 74—82]. Окрім того, у збірнику праць студентів ЛСІ було порушено проблеми раціонального використання електро-світлової енергії в овочівництві закритого ґрунту [3,

с. 83—91], електричного обліку роботи трактора [3, с. 91—98], електрифікації та автоматизації транспорту на тваринницьких фермах [3, с. 98—108], використання відходів тепла двигунів внутрішнього згорання [3, с. 108—115].

До укладання збірника студентських праць Сімферопольського медичного інституту долучилися професори Б. Хватов, Н. Шварсалон, А. Шахназаров і доценти Г. Лівшиц і С. Георгієвський [2, с. 2]. Пріоритетними напрямками тогочасних досліджень були проблеми мікробіології, зокрема патогенності золотистого стафілокока [2, с. 3—8, 137—141], дифтерійної палички [2, с. 79—82] і черевнотифозних бактерій [2, с. 171—174], бактеріологічного стану операційного блоку хірургічного відділення [2, с. 117—120], захворювань серцево-судинної системи людини [2, с. 13—18, 29—32, 63—65, 83—87, 183—189, 201—207], відхилень у перебігу вагітності та родової діяльності жінок [2, с. 19—23, 33—37, 109—115, 121—125]. Про неподоланність дитячого поліомієліту в тогочасній Україні свідчить розвідка студентки М. Карначевої (науковий керівник — професор М. Бессонова) [2, с. 75—78]. Актуальною в умовах пандемії COVID-19 є розвідка студента В. Жуковського (науковий керівник — професор П. Царенко), присвячена конструкції хірургічної маски [2, с. 57—61]. Автор порівняв ефективність масок дво- та чотиришарової, вазелінованої тришарової та двошарової з чотиришаровим кутником і дійшов висновку, що загальна кількість мікробів, котрі виростили на поверхні різних типів масок, є кардинально різною: якщо в масці з кутником налічувалося лише 40 колоній, то у звичайній двошаровій — 4250. Щодо чотиришарової та вазелінованої тришарової масок, то вищий рівень захисту виявила остання: 960 колоній на поверхні чотиришарової та 800 колоній — на поверхні вазелінованої тришарової [2, с. 60].

Слід зазначити, що студенти Сімферопольського медичного інституту проводили ґрунтовні історичні дослідження, зокрема вивчали археологічні артефакти (черепи) печерних міст Криму. До збірника увійшло кілька розвідок студента В. Рудакова, дослідженням якого керував тогочасний завідувач кафедри нормальної анатомії, професор В. Бобін [2, с. 143—164]. В. Рудаков вивчив черепи з гробниць Баклі й довів їхнє європеїдне походження [2, с. 143—148], провів порівняльний аналіз європеїдних і монголоїдних черепів [2, с. 149—157], висвітлив технологію реконструкції обличчя за черепом відповідно до методу М. Герасимова [2, с. 159—164].

Історичним контентом позначено й збірник праць студентів Харківського бібліотечного інституту [4, с. 75—104]. Зокрема, студентка Н. Камінська (науковий керівник — доцент М. Габель) уклала тематичний покажчик до теми "О. М. Горький про революцію 1905—1907 рр. в Росії" [4, с. 75—92]. До покажчика увійшли художні твори, публіцистика та епістолярій письменника, спогади й меморати його сучасників. Актуальною дотепер є розвідка, присвячена українській літературі на сторінках заснованого О. Пушкіним журналу "Современник" (1847—1866) (автор — А. Фідельман, науковий керівник — доцент М. Габель) [4, с. 93—104]. У статті

розглянуто художні твори, критики та рецензії, журналістські праці, дослідження в галузі історії та етнографії українського народу, що впродовж 1847—1866 рр. побачили світ на шпальтах петербурзького часопису. Автор, зокрема, констатує українофільську позицію М. Добролюбова та М. Чернишевського, які високо поцінювали творчість Т. Шевченка та Марка Вовчка [4, с. 96, 99, 100], наголошує на цінності статистичного опису Київської губернії, проведеного тасмним радником І. Фундуклеєм: кількісні показники праці стали яскравою демонстрацією важкого становища українських кріпосних селян [4, с. 103].

Висновки. Навіть стислий огляд контенту збірників наукових праць студентів УРСР свідчить про те, що останні були серйозним резервом тогочасної вітчизняної науки та становили зручний для науковців-фахівців майданчик для оприлюднення актуальних і вельми затребуваних дослідницьких розвідок. Важливою підсумковою сентенцією є факт полінауковості українського радянського студентства як у галузевому, так і в регіональному сенсах. Вочевидь, що студентська молодь радянської України була причетною до розвою різноманітних (технічних, природничих, гуманітарних тощо) наук і навчалася в усіх закладах вищої освіти УРСР.

Список використаної літератури

1. *Збірник наукових студентських робіт* (Львівський державний університет ім. Ів. Франка) / [відп. ред. проф. О. С. Кованько]. — Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1960. — Ч. 2. — 40 с.
2. *Сборник научных работ студентов* (Крымский медицинский институт им. И. В. Сталина) / [отв. ред. доц. С. И. Георгиевский]. — Симферополь : КМИ им. И. В. Сталина, 1958. — Т. 1. — 216 с.
3. *Сборник научных работ студентов* (Львовский сельскохозяйственный институт) / [отв. ред. канд. экон. наук, доц. В. Ф. Третьяков]. — Львов : ЛСИ, 1958. — 126 с.
4. *Сборник работ студенческого научного общества* (Харьковский государственный библиотечный институт) / [отв. ред. Н. С. Демченко]. — Харьков : ХГБИ, 1957. — Вып. 1. — 108 с.
5. *Студентські наукові праці* (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка) : збірник XVIII : Філологія / [відп. ред. канд. філолог. наук Т. П. Малина]. — Київ : Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1956. — 168 с.
6. *Студентські наукові праці* (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка) : збірник XIX : Геологія / [відп. ред. проф. О. Л. Ейно́р]. — Київ : Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1956. — 86 с.
7. *Студентські наукові праці* (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка) : збірник XX : Біологія / [відп. ред. доц. І. П. Білокінь]. — Київ : Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1956. — 170 с.
8. *Студентські наукові праці* (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка) : збірник XXII : Історія / [відп. ред. доц. В. Є. Спицький]. — Київ : Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1956. — 130 с.
9. *Студентські наукові праці* (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка) : збірник XXV : Економіка та право / [відп. ред. доц. М. С. Черненко, доц. Я. М. Браїнін]. — Київ : Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1959. — 148 с.
10. *Студентські наукові праці* (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка) : збірник XXVI : Біологія та географія / [відп. ред. акад. АН УРСР О. П. Маркевич, доц. А. С. Харченко]. — Київ : Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1959. — 176 с.

Larysa Doiar

Research papers of Ukrainian Soviet students 1956—1960

The presented article is devoted to the historical-Ukrainian issues of the second half of the 1950s. It is a period of de-Stalinization, which radically changed the socio-political life of the republic and made significant adjustments in all spheres of human activity. The author's interest was focused on the scientific field, namely, research papers prepared by Ukrainian Soviet students who received higher education during the Khrushchev "thaw". Several collections of student works published on the basis of various educational institutions of the Ukrainian SSR were processed by the method of content analysis. The geography of scientific achievements of Ukrainian Soviet students, without exaggeration, is great. Judging by the periodicals preserved in the Book Chamber of Ukraine, not only the capital's, but also regional universities and institutes had powerful bases for training future scientists. The article prepared by the author includes research works of students from Kyiv, Kharkiv, Lviv, Simferopol, etc. As for the palette of scientific interests of students of the USSR, the latter covered a variety of fields of technical and humanitarian knowledge. During the study of student research in Soviet Ukraine in the second half of the 1950s, the author came to the following conclusions: 1) the dominance of purely scientific content in the research of students of the USSR in 1956—1960; 2) low rate of use of party documents in them, in general, and the lack of references to the resolution of the Central Committee of the CPSU "On overcoming the consequences of the cult of personality", in particular; 3) the obvious priority of practical summarization over general theoretical considerations. In addition, according to our author's observation, at the post-Stalinist stage of the development of Soviet Ukraine there was still parity between the Russian and Ukrainian-language universities of the USSR, which was explained by the inertial action of the pre-war policy of Ukrainization.

Keywords: university; institute; Soviet students; collection of scientific works; student scientific society

References

1. Kovan'ko O. S. [vidp. red.]. (1960). *Zbirnyk naukovykh student-s'kykh robot* (L'vivs'kyi derzhavnyi universytet im. Iv. Franka). Ch. 2. L'viv: Vyd-vo L'vivs'koho un-tu.
2. Heorhyevskyy S. Y. [otv. red.]. (1958). *Sbornyik nauchnykh rabot studentov* (Krymskyy medytsynskyy ynstytut ym. Y. V. Stalyna). T. 1. Symferopol': KMY ym. Y. V. Stalyna.
3. Tret'yakov V. F. [otv. red.]. (1958). *Sbornyik nauchnykh rabot studentov* (L'vovskyy sel'skokhozyaystvennyy ynstytut). L'vov: LSY.

4. Demchenko N. S. [otv. red.]. (1957). *Sbornyk robot studencheskoho nauchnoho obshchestva (Khar'kovskyy hosudarstvennyy byblyotchnyy ynstytut)*. Vyp. 1. Khar'kov: KHHBY.
5. Malyna T. P. [vidp. red.]. (1956). *Student-s'ki naukovi pratsi (Kyivskyy derzhavnyy universytet im. T. H. Shevchenka) : zbirnyk XVIII : Filolohiya*. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T. H. Shevchenka.
6. Eynor O. L. [vidp. red.]. (1956). *Student-s'ki naukovi pratsi (Kyivskyy derzhavnyy universytet im. T. H. Shevchenka) : zbirnyk XIX : Heolohiya*. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T. H. Shevchenka.
7. Bilokin' I. P. [vidp. red.]. (1956). *Student-s'ki naukovi pratsi (Kyivskyy derzhavnyy universytet im. T. H. Shevchenka) : zbirnyk XX : Biolohiya*. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T. H. Shevchenka.
8. Spys't'kyy V. Ye. [vidp. red.]. (1956). *Student-s'ki naukovi pratsi (Kyivskyy derzhavnyy universytet im. T. H. Shevchenka) : zbirnyk XXII : Istoriya*. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T. H. Shevchenka.
9. Chernenko M. S. & Braynin Ya. M. [vidp. red.]. (1959). *Student-s'ki naukovi pratsi (Kyivskyy derzhavnyy universytet im. T. H. Shevchenka) : zbirnyk XXV : Ekonomika ta parvo*. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T. H. Shevchenka.
10. Markevych O. P. & Kharchenko A. S. [vidp. red.]. (1959). *Student-s'ki naukovi pratsi (Kyivskyy derzhavnyy universytet im. T. H. Shevchenka) : zbirnyk XXVI : Biolohiya ta heohrafiya*. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T. H. Shevchenka.

Надійшла до редакції 17 грудня 2021 року

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 02-057.177.2(47)ННМБУ(092)Пав(045)

Олена Кірішева,

головний бібліотекар відділу організаційної та науково-методичної роботи
Національної наукової медичної бібліотеки України,
e-mail: kirishevaolena@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4932-3604>

Зінаїда Хоружа,

головний бібліотекар відділу науково-дослідної роботи
Національної наукової медичної бібліотеки України,
e-mail: medlib@library.gov.ua

Покликання — Бібліотека

(до ювілею Раїси Іванівни Павленко, генерального директора
Національної наукової медичної бібліотеки України (1975—2018))
**Книга — найцінніше духовне і матеріальне багатство, яке винайшло
людство. Людина, яка опікується книгою, — найкраща людина у світі.**
Тетяна Задорожна, народна депутатка України

У статті висвітлено професійний шлях генерального директора Національної наукової медичної бібліотеки України (1975—2018), заслуженого працівника культури України, повного кавалера ордена княгині Ольги, видатного бібліотекознавця Раїси Іванівни Павленко з нагоди ювілею.

Ключові слова: Раїса Іванівна Павленко; ювілей; Національна наукова медична бібліотека України; мережа медичних бібліотек; видатні українські медики

Покликання — Бібліотека! Раїса Іванівна Павленко — справжній звитяжець бібліотечної справи, адже 60 років присвятила служінню Її величності Медичній Книзі. Розпочавши 1958 р. трудову діяльність у тоді

ще Республіканській науковій медичній бібліотеці Міністерства охорони здоров'я України, послідовно пройшла щаблі фахового зростання від бібліотекаря до генерального директора. Раїса Іванівна — перша жінка, після керівників-чоловіків, яка очолювала бібліотеку впродовж 43 років!

15 січня 2022 року бібліотечний світ вітає Раїсу Іванівну з ювілеєм. "Високий професіоналізм, невичерпний організаторський талант, мистецькі здібності та жіночий незбагнений і неповторний шарм роблять директора цієї чудової бібліотеки першою в плеяді найвидатніших постатей бібліотечної України. До цієї характеристики Раїси Іванівни слід додати ще й надзвичайний патріотизм, відданість рідній Батьківщині й бібліотечній справі" — такими словами схарактеризував ювілярку директор Книжкової палати України імені Івана Федорова, доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Микола Іванович Сенченко.

Раїса Іванівна завжди вважала: "Приносити людям радість, нову, найнеобхіднішу інформацію заради здоров'я фізичного і духовного — найкраща робота в світі", а тому створила в бібліотеці доброзичливу й шанобливу атмосферу високої духовності, згуртувала дружній колектив професіоналів, відданих обраній справі.

Колеги високо цінують професіоналізм та якості керівника Раїси Іванівни, як зауважив колишній директор НБУВ, академік НАН України, президент Асоціації бібліотек України Олексій Семенович Онищенко у публікації "Ім'я, уславлене працею": "Визначна роль Раїси Іванівни як керівника полягає у створенні висококваліфікованого творчого колективу бібліотеки, вмінні чітко визначити стратегічний напрямок її розвитку, вдумливо і переконливо спрямувати працівників на реалізацію поставлених завдань".

Раїса Іванівна докладала багато зусиль для ефективного функціонування системи бібліотечно-інформаційного забезпечення медичної науки й охорони здоров'я в країні. Завдяки її мудрості, професійному баченню, невпинному пошуку, новим ідеям ННМБУ перетворилась на одну з найбільших спеціалізованих наукових книгозбірень України, стала потужним методичним центром мережі вітчизняних медичних бібліотек. Національна наукова медична бібліотека України є невід'ємним документно-інформаційним складником загальнодержавної системи охорони здоров'я, національним книгозховищем документів медико-біологічного профілю, сучасним інформаційним центром, що репрезентує вікові надбання наукової медичної думки.

Раїса Іванівна стала одним з ініціаторів створення республіканських шкіл передового досвіду, де проходили професійне вдосконалення бібліотечні працівники різних рівнів. Переїмати досвід приїздили фахівці з близького та далекого зарубіжжя. За її ініціативою на початку 2000-х рр. розпочали проводити щорічні виїзні науково-практичні конференції в різних регіонах України, участь в яких брали закордонні колеги.

Надзвичайно плідною виявилася багаторічна партнерська співпраця з медиками Польщі. Ідея створити на базі Національної наукової медичної бібліотеки України окремий підрозділ втілювалась у відкриття 2016 р. Польської медичної бібліотеки, якій рік потому присвоєно ім'я професора Збігнева Релігі.

Ім'я Раїси Павленко відоме в багатьох країнах світу, адже вона — активна учасниця міжнародних конгресів СФУЛТ, конференцій, що відбувалися у бібліотеках Бельгії, Великої Британії, Данії, Італії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, США, Шотландії, радник Українсько-канадського проєкту "Освіта", член Конгресу української інтелігенції.

Багато років поспіль Раїса Іванівна була активним членом низки редакційних колегій видань: "Журнал практичного лікаря", "Сучасні інфекції", "Медицинские вести", "Медицина України", "Лікарський збірник" Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка у Львові, "Бібліотечний вісник", "Будьмо здорові".

У колі наукових інтересів Раїси Іванівни — бібліотекознавство, бібліографознавство, історія медичної науки тощо; вона є автором понад 200 публікацій у професійних і медичних виданнях. Її вагомим внеском в історіографічне бібліотекознавство стали

грунтовні дослідницькі праці зі становлення та розвитку мережі медичних бібліотек. Під науковим керівництвом Р. Павленко здійснювалися дослідження з історії вітчизняної медицини, життя й діяльності видатних лікарів, медичних працівників, відзначених почесними званнями. Проводилася велика робота в рамках національної програми "Документальна пам'ять України", результатом якої стало видання низки біо-бібліографічних словників енциклопедичного характеру "Медицина в Україні", що дістали високу оцінку медичної спільноти та 2004 р. отримали Почесну відзнаку Української бібліотечної асоціації "Бібліографічний посібник року".

З ініціативи Раїси Іванівни 1978 р. у бібліотеці створено унікальний документний фонд "Медична україніка", що охоплює авторські примірники книг із дарчими написами та перші, передані в дар, особисті книжкові зібрання видатних медиків.

Серед плеяди діячів медичної науки багато справжніх друзів бібліотеки. Її багаторічний вірний читач, знаний український науковець, медик, професор, доктор медичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, заслужений діяч науки і техніки України Ісаак Михайлович Трахтенберг зауважив: "Пригадую на зустрічах в бібліотеці слова вдячності, висловлені на адресу Раїси Іванівни відомими українськими медиками, серед яких Василь Дмитрович Братусь, Анатолій Юхимович Романенко, Юрій Володимирович Поляченко, Юрій Васильович Вороненко, Любомир Антонович Пиріг, Іван Сергійович Чекман, Михайло Петрович Бойчак, Юрій Григорович Віленський, Юрій Костянтинович Дупленко, Тетяна Сергіївна Куриліна — список можна було б продовжувати. А ще пригадую ті вечори в стінах бібліотеки, які не раз з любов'ю проводила Раїса Іванівна. Це і презентації нових видань, і вечори пам'яті, і виставки живописних робіт медиків, відданих не тільки мистецтву лікарявання, але і обдарованих талантом образотворчого мистецтва. Із задоволенням, як і інші мої колеги, я ніколи не відмовлявся від запрошення взяти участь в цих вечорах, кожен з яких був для нас святом. Особливо запам'ятався вечір на вшанування пам'яті М. М. Амосова...".

Добре знані в бібліотечній спільноті й започатковані Раїсою Іванівною щорічні читання на честь українського медика, майстра поетичного слова Степана Васильовича Руданського, що відбуваються в бібліотеці понад 40 років. Саме їй належить ідея написання двох книг про життя, творчість й лікарську звитягу С. Руданського. У 2009 р. вийшло у світ видання "Степан Руданський. Поет, лікар, громадянин" із нагоди 175-ї річниці від дня народження, а до 180-річного ювілею видатного митця 2014 р. авторський колектив підготував і випустив друком книгу "І я знов живий світ оглядаю...". Науковим консультантом видання став лікар-отоларинголог, підполковник медичної служби, правнучатий племінник С. Руданського О. Боржковський. Книга здобула диплом Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Степана Руданського (2015) і була висунута на здобуття премії Президента України "Українська книжка року" в номінації "За вагомий внесок у розвиток українознавства".

Читачі Національної наукової медичної бібліотеки України, серед яких відомі науковці, медики, представники влади, митці, залюбки занотовують свої враження у "Золотій книзі відгуків бібліотеки". Поет, журналіст, кобзар-бандурист Ярослав Черногуз залишив щирий відгук: "Хочу доземно вклонитися цим чарівним стінам медичної бібліотеки, де дихається так легко і розлого, як на рідній природі, бо тут витає шляхетний дух Терещенка, і його зберігає нинішня господиня цього закладу — чудова людина і фахівець, справжня українка Раїса Іванівна Павленко, яка згуртувала навколо себе такий же колектив. Глибоко вдячний за увагу, непідробну щирість і людяність".

Багатогранна наукова, фахова й громадська діяльність очільниці Національної наукової медичної бібліотеки України, її звитяжна праця гідно поціновані науковою медичною спільнотою, колегами та державою.

Раїса Іванівна Павленко — відмінник охорони здоров'я, заслужений працівник культури України, повний кавалер ордена княгині Ольги, має відзнаку "Знак Пошани", низку орденів, медалей, численні почесні грамоти, відзнаку Української бібліотечної асоціації "За відданість бібліотечній справі", відзнаку Українського медичного клубу "Гордість медицини України". Крім того, за особистий внесок у розвиток Польсько-українського партнерства Раїсу Іванівну нагороджено медаллю імені Єжи Москви Окружної лікарської палати м. Варшави.

Завдяки таланту організатора й особистим якостям Раїса Іванівна здобула любов і шану всього колективу. Закладені нею добрі традиції нині гідно продовжують наступники.

Щиро вітаємо Раїсу Іванівну з ювілеєм і бажаємо міцного здоров'я, бадьорості духу, довгих років у мирі й злагоді!

Список використаної літератури

1. Раїса Іванівна Павленко : біобібліографічний нарис / Нац. наук. мед. б-ка України. — Київ : Коляда О. П., 2007. — 72 с. — (Серія "Славні імена української медичної книги: медичні бібліотеки в особах, документах, бібліографії").
2. Павленко Р. І. Бібліотека у намисті слова / Р. І. Павленко, Т. А. Остапенко, Ю. Г. Віленський ; Нац. наук. мед. б-ка України. — Київ : Коляда О. П., 2018. — 286 с.
3. Славна когорта фахівців медичних бібліотек України : збірка біографічних нарисів / уклад.: С. М. Науменко, О. М. Кірішева ; наук. ред. Т. А. Остапенко ; Нац. наук. мед. б-ка України. — Київ, 2020. — С. 119—122.

Olena Kirisheva, Zinaida Khoruzha
Vocation — Library

(to the anniversary of Raisa Ivanivna Pavlenko, Director General of the National Scientific Medical Library of Ukraine (1975—2018))

On the Anniversary occasion the professional life of the Director General of the National Scientific Medical Library of Ukraine (1975—2018), Honored Worker of Culture of Ukraine, Full Holder of the Order of Princess Olga, prominent library scientist Raisa Ivanivna Pavlenko is highlighted in the article.

Keywords: Raisa Ivanivna Pavlenko; anniversary; National Scientific Medical Library of Ukraine; medical libraries network; prominent Ukrainian medics

References

1. Rayisa Ivanivna Pavlenko : biobibliografichnij naris. Seriya "Slavni imena ukrayinskoyi medichnoyi knigi: medichni biblioteki v osobah, dokumentah, bibliografii". (2007). Kyiv: Kolyada O. P.
2. Pavlenko R. I., Ostapenko T. A. & Vilenskij Yu. G. (2018). *Biblioteka u namisti slova*. Kyiv: Kolyada O. P.
3. Naumenko S. M. & Kirisheva O. M. [uklad.]. (2020). *Slavna kogorta fahivciv medichnih bibliotek Ukraini : zbirka biografichnih narisiv*. Kyiv, pp. 119—122.

Надійшла до редакції 14 грудня 2021 року

УДК 929:792.071.2(477)Кру(045)

Ірина Аврахова,

*старший науковий співробітник
відділу наукового редагування бібліографічної інформації
Книжкової палати України,
e-mail: visnyk@ukrbook.net*

Чорна сторінка української історії

(до 145-річчя від дня народження М. Крушельницької)

Трагедію Марії Крушельницької не можна порівняти із жодною іншою...

Її трагедія — абсурдна. Абсурдна, як усе, що наробиє і залишив нам у спадок сталінізм¹.

Л. Крушельницька

Марія Степанівна Крушельницька (дівоче прізвище — Слобода) увійшла в історію української культури як драматична актриса, публіцист, мемуарист, редактор і прозаїк, громадська діячка. Друкувалася в газетах "Буковина" та "Діло", альманахах, журналах

"Літературно-науковий вісник", "Нові шляхи", "Нова хата". Брала участь у виданні читанок, організації театральних гуртків і культурно-освітніх закладів. Пропагувала ідеї емансипації жінок, зокрема в альманасі "Жіноча доля" (Коломия, 1928) опуб-

¹ Крушельницька Л. Рубали ліс. Львів, 2001. С. 15.

лікувала статтю "Нова жінка", у якій виклала свої думки про новий тип жінки-українки. Та її доля є уособленням важкої долі української інтелігенції часів сталінських репресій. Адже майже вся родина Марії Крушельницької була розстріляна НКВСівцями та стала символом найжорстокішої трагедії українців.

М. Крушельницька народилася в с. Ульгівці Рава-Руського повіту на Львівщині (нині — Люблінське воєводство, Польща). Дівчинка прийшла у світ у багатодітній сім'ї поштового службовця Степана Слободи, де росло п'ятеро дітей — дві дочки та троє синів. Згодом батько почав працювати музикантом у Львівському українському театрі товариства "Руська бесіда", тому не дивно, що й Марія захопилася мистецтвом. Закінчивши українську гімназію у Львові, дівчина 1 січня 1893 р. вийшла на сцену того ж театру під псевдонімом Марія Слободівна.

Талановита молода драматична актриса виконувала головні жіночі ролі в різноманітних відомих п'єсах не тільки українських драматургів — Івана Карпенка-Карого, І. Франка, М. Старицького, а й поляка Ю. Крашевського, німців — Г. Зудермана та К. Гуцкова, росіянина Л. Толстого. Великий успіх Марії принесла роль Наталки Полтавки. Її гру відзначила видатна зірка сцени М. Заньковецька. Зворушена грою молодої акторки, подарувала їй одяг, у якому сама грала роль Наталки. З театром "Руська бесіда" М. Крушельницька об'їздила всю Галичину та Польщу.

У 23 роки Марія написала власну п'єсу на три дії — "Мачуха". Відтоді розпочала писати. Справжній хист молодої авторки до письменства засвідчила збірка оповідань під назвою "І хто ж вона була?", видана 1901 р. у Чернівцях друкарнею товариства "Руська бесіда". Широкому загалові сподобалися романтичні новели "Прощання", "Хвилі туги", "Поезія молодих її літ", "Штука". У той час Слободівна зустріла і своє кохання — талановитого літератора Антона Крушельницького, який теж тільки-но видав збірку оповідань "Пролетарі". Юнак умів надихати, запалювати пристрастю, новими ідеями, і нічого дивного в тому не було, адже в третьокурсника філософського факультету Львівського університету історію викладав сам професор М. Грушевський. Світ письменника-початківця захопив дівчину, вони спілкувалися на різні теми: історія, красне письменство, україністика,

звільнення народу. Листи Антона надоганяли Марію по різних містах, де гастролював театр "Руської бесіди": Рогатин, Стрий, Чернівці, Снятин, Кіцмань, Яворів, Станіславів.

Побралися А. Крушельницький і М. Слобода 1901 р. Одруження повністю змінило життя молодих. Того ж року 8 жовтня Марія востаннє вийшла на сцену — у драмі Л. Толстого "Влада темряви", показаної в Перемишлі, назавжди полишивши мрії про кар'єру артистки. Антін же порвав стосунки з родичами, оскільки ті не схвалювали його шлюб з акторкою, яка до всього ще й змусила чоловіка укласти в нотаріальній конторі присягу, що він допоможе здобути освіту всім молодшим братам і сестрі дружини. І Антін повністю виконав обітницю: всі Слободи здобули освіту та отримали фах попри те, що самого нащадка його заможна мати позбавила матеріальної підтримки. Їхній шлюб був щасливим, разом вони створили ідеальну родину. Життя молодого подружжя вирувало, адже відомий у краю громадський діяч і журналіст А. Крушельницький приятелював зі справжньою елітою Західної України: В. Стефаником, Л. Мартовичем, О. Кобилянською, Н. Кобринською. Був знайомий з І. Франком і став активним діячем самостійницької групи "Молода Україна" (видавав однойменний журнал у 1900—1903 рр.). Належав також до Українсько-Руської радикальної партії. Це була перша політична організація на території України, заснована 4 жовтня 1890 р. у Львові І. Франком і М. Павликом на базі радикальних молодіжних (драгоманівських) гуртків, що постали в Галичині наприкінці 1870-х під впливом ідей М. Драгоманова.

У наступні роки родина Крушельницьких мешкала в різних містах Західної України. Антін працював викладачем гімназій в Ярославі, Коломиї, Станіславові (нині — м. Івано-Франківськ), Долині, Ужгороді, Рогатині. Деякий час був директором приватних гімназій: української в м. Городенка та єврейської в Коломиї. І Марія стала спочатку щасливою дружиною, а потім і щасливою матір'ю: у них з Антоном було п'ятеро дітей. У Коломиї 1903 р. Марія народила доньку Володимирі, 12 листопада 1905 р. у Рогатині на Івано-Франківщині — сина Івана, 1906 р. у Станіславові народився син Богдан, 14 березня 1908 р. у Коломиї — Тарас, а 26 березня 1913 р. у Городенці — наймолодший Остап. Жінка повністю віддалася сім'ї, дітям, але не полишала й писати. М. Крушельницька регулярно друкувалась у повітових газетах "Буковина" та "Діло", дописувала до місцевих альманахів і журналів "Літературно-науковий вісник" та "Нова хата", її перу належить п'єса "Вона" (1911). Пліч-о-пліч із чоловіком брала активну участь у громадсько-культурній діяльності: сприяла виданню читанок для учнів сільських шкіл, влаштовувала театральні гуртки, культурно-освітні заходи.

У розпал Першої світової війни А. Крушельницького обрали бургомистром Городенки, і в його житті розпочався період політичної кар'єри. У жовтні 1918-го він став членом Української Національної Ради — західноукраїнської конституанти, що про-

голосила створення ЗУНР. У квітні—липні 1919-го працював міністром народної освіти УНР в уряді Б. Мартоса, потім деякий час — членом ради того ж міністерства. У жовтні 1919 р. на чолі педагогічної місії УНР виїхав до Відня для організації друкування підручників для національної школи. Для цього український уряд, попри тяжке військово-політичне становище, виділив близько 1 мільйона австрійських крон.

Відраження до Відня для родини Крушельницьких затягнулося на довгих сім років, адже в той час Україну роздирали на шматки, суверенітет УНР похитнувся, Польща окупувала Галичину. Крушельницькі вимушено стали емігрантами — чужинцями без документів. З'явилися борги, злидні, безвихідь. Лише на початку 1925 р. польський уряд дозволив родині повернутися на Галичину. Звісно, що роботи у Львові для Антона годі було знайти, але трапилося місце директора приватної української гімназії в Рогатині. Через деякий час з цієї посади його було звільнено, причиною став незалежний характер А. Крушельницького, який прагнув виховувати національно свідому молодь, боровся за вдосконалення шкільних програм і методів навчання.

Наприкінці 1928 р. Крушельницькі повернулися до Львова. Польська влада заборонила Антону займатися педагогічною діяльністю, тому 15 січня 1929-го він заснував видавничу спілку "Нові шляхи" та однойменний журнал. Серед організаторів спілки була й Марія та старший син Іван. Об'єднання ставило за мету видавати журнали, часописи, книги, організувати й утримувати читальні, клуби, бібліотеки, влаштовувати лекції, вистави, а також виділяти стипендії й матеріальну допомогу для наукових і артистичних студій, премії за наукові, мистецькі та літературні праці.

Марія Степанівна активно допомагала чоловікові-видавцеві. Вона особисто редагувала фундаментальні позапартійні журнали — "Нові шляхи" (1929—1933) та "Критика" (1933). У 1929 р. М. Крушельницька видрукувала в часопису "Нові шляхи" тривожну статтю "З думок. На дні душі". "На дні душі в мене криються скарби. Неоціненні. Я бережу їх перед очима людей, що ті мої скарби міряли б своєю мірою, обезцінювали б... Я бережу їх на дні душі, бо тільки тоді вони мої, тоді їх блиск радує очі і гріє серце серед холоду щоденного життя... Та бувають хвилини, що заворушиться у душі, не містяться тоді вони на дні й насилу рвуться на світло денне... Несмілою рукою розгортаю їх і ставлю перед очі своїх друзів та дивлюся, як вони приймуть ті мої скарби не в шовком вистелених скриньочках, а в простих, невибагливих обгортках..."¹ — писала Марія.

Крушельницькі, назбиравши перші вільні для родини кошти, почали активно займатися благодійною діяльністю. Так, для бідних письменників і студентів Львова відкрили їдальню "Громадська харчівня",

де можна було "за дріб'язок" поїсти, випалити цигарку, зіграти партію в шахи та обговорити з колегами останні новини. Також підтримували матеріально політичних в'язнів.

І в той час польська влада розпочала переслідувати мало не всіх дорослих членів їхньої родини. Після повернення з Відня до окупованої поляками Галичини Крушельницькі, як і багато українських інтелігентів того часу, з симпатією поставилися до більшовицької політики українізації. Адже в 1920-х рр. у Радянській Україні розпочалося бурхливе відродження українства у всіх сферах культурного життя. Галицька інтелігенція поклала великі надії на Велику Україну. Антін листувався з українськими діячами культури, письменниками, науковцями. Після Першої світової війни в Західній Україні панувала атмосфера нетерпимості й переслідування української інтелігенції з боку польської адміністрації. А. Крушельницького цькували й звинувачували в непослідовності, оскільки він почав виступати пропагандистом та ідеологом радянізації у Східній Галичині. Окрім того, налагодив контакти з посольством СРСР у Польщі, а його твори (романи "Рубають ліс", "Гомін Галицької землі, 1918—1919") було видано в УСРР. Крушельницькі неодноразово виїжджали на відпочинок усією родиною в товаристві радянського консула у Львові Ю. Лапчинського. Польська влада посилювала репресії, у їхній квартирі почастишали обшуки. Проблематично було знайти роботу старшому синові, який активно працював як мистецький і літературний критик, перекладач. Тому великою радістю для родини стало те, що 1932 р. Іван і донька Володимира виїхали до УСРР, де отримали престижну роботу. Їхньому переїзду до Харкова посприяв Г. Радченко — консул Консульського відділу Наркомату закордонних справ СРСР у Львові, з яким Крушельницькі познайомилися під час відпочинку в Карпатах поблизу Коломиї влітку 1932 р. І справді, у Радянській Україні 30-річна випусниця Віденського медінституту Володимира Крушельницька швидко влаштувалася на роботу в Інститут венерології та дерматології, за рік навіть написала та захистила кандидатську дисертацію. А поет, художник, драматург, декоратор, мистецтвознавець Іван Крушельницький дістав посаду наукового співробітника Інституту матеріальної культури, де досліджував західноукраїнське мистецтво.

Того самого року у Львові польська влада закрила журнал "Нові шляхи" за прорадянську позицію, а А. Крушельницького 28 вересня було ув'язнено в тюрмі "Бригідки". Після звільнення 1933 р. він заснував журнал "Критика", однак уже після виходу 4-го номера часопис було заборонено. Ситуація ставала безнадійною — попереду лише безробіття. Родина опинилася перед вибором: їхати або до Канади, або "на Велику Україну". М. Крушельницька була прихильницею переїзду до Канади, адже звідти завжди можна було навідатися до Галичини, а з Радянського Союзу дороги назад не було. Однак комуністична агітація зробила свою справу. Перекону-

¹ Крушельницька Л. Рубали ліс. Львів, 2001. С. 18—19.

вали й радянські консули Ю. Лапчинський та Г. Радченко, і Крушельницькі, прийнявши запрошення більшовицького уряду, все-таки обрали еміграцію до Радянської України.

У травні 1934 р. Антін і Марія разом із родинним заступником залишили Львів та переїхали до Харкова, прийнявши радянське громадянство. А. Крушельницький дістав посаду в редакції "Української радянської енциклопедії". Утім, Харків — тодішня столиця червоної УСРР — зустрів їх ворожо. Замість обіцяного просвітництва галичанам, аби не померти від голоду, довелося перебиватися тимчасовими принизливими підробітками. Незважаючи на побутові труднощі, працювали всі. А. Крушельницький поринув у літературну працю — писав повість. Невістка Стефа передруковувала його твори. Тарас займався перекладацькою роботою, у той період він майже повністю переклав німецькою мовою книгу українського письменника Г. Коцюби. Продовжувала писати та виступала в періодичній пресі на педагогічні теми й Марія Степанівна. Проте тоді Крушельницькі ще не підозрювали, що всі репатріанти перебувають під наглядом радянських спецслужб. Ілюзії розвіялися за якихось пів року, коли сім'я колишнього міністра УНР потрапила в лещата сталінської репресивної машини, ставши зручним об'єктом показового покарання.

Сім'я жила в Будинку письменників "Слово" на вулиці Чернишевського. Однак свої речі Крушельницькі так і не встигли розпакувати — напередодні жовтневих свят розпочалися арешти. Цей Будинок письменників, за свідченням І. Багряного, заарештованого 1932 р., згодом дістав назву "Крематорій", оскільки до 1938-го було репресовано мешканців сорока квартир із шістдесяти восьми. Крушельницькі стали одними з перших арештованих сімей цього недоброго будинку. Доля всієї родини склалася трагічно. Першими забрали Івана й Тараса. Далі надійшла черга Антона Крушельницького, а там і Богдана, Остапа та Володимири. Усіх було звинувачено в контрреволюційно-терористичній діяльності. Справу А. Крушельницького, який заради порятунку дітей під тортурами зізнався в усіх мислимих і немислимих гріхах, відправили на дорозслідування. А його синів Івана (поета, перекладача, літературного критика, графіка, мистецтвознавця) і Тараса (письменника-сатирика, перекладача, скрипаля, активного діяча скаутської організації "Пласт") розстріляли 17 грудня 1934 р. у підвалах київського Жовтневого палацу разом із групою харківських письменників (28 осіб). Серед розстріляних були Григорій Косинка, К. Буревій, О. Влизько, Д. Фальківський.

Марія Степанівна Крушельницька не витримала арешту своїх близьких. Її розпач був таким глибоким, що вона втратила мову. Померла письменниця і громадська діячка 28 серпня 1935 р. самотньою в лікарні Харкова від хвороби серця. Могили її знищено.

А. Крушельницького засудили на 10 років таборів суворого режиму з конфіскацією майна та заслали на Соловки. По п'ять років таборів дістали

донька Володимира (лікар-дерматовенеролог, публіцист, громадсько-культурна діячка) та сини Остап (дослідник кіномистецтва та журналіст) і Богдан (економіст і педагог) Крушельницькі. Однак згодом вироки переглянули, і страшного дня 3 листопада 1937-го з нагоди 20-річчя Великої Жовтневої революції Крушельницьких у числі 1825 в'язнів Соловецької тюрми особливого призначення розстріляли в карельському урочищі Сандармох.

Під жорна сталінських репресій потрапили й радянські консули у Львові, з якими спілкувалися Крушельницькі. Г. Радченко, який видав родині Крушельницьких візи на в'їзд до СРСР, був засуджений за сприяння "терористам, що їхали для організації терористичних актів над відповідальними керівниками Радянської влади". Він помер на Колимі 1940 р. А його попередник Ю. Лапчинський, з яким Крушельницькі мали дружні стосунки, їздили на відпочинок, вечеряли у львівських ресторанах, був розстріляний на Колимі 13 березня 1938 р.

Вирватися з пащі того страшного Молоха вдалося онуці М. Крушельницької — Ларисі. Шестирічну дівчинку разом із 19-річною Наталею, дружиною Богдана, і трохи старшою Стефою з немовлям на руках, дружиною Тараса, вивезли до Курська. Наталю, коли їй виповнився 21 рік, заарештували за доносом і відіслали в табори як "ворога народу". Стефа з донькою прожила в Курську ще сім років і тільки під час війни зуміла повернутися до батьків у Львів. І лише маленьку Ларису завдяки надзусиллям її мами Галини вдалося через два роки вивезти з Радянського Союзу назад до Львова. Галина Крушельницька разом із донькою врятувалися дивом. Коли родина через утиски в Польщі переїхала до Харкова, Галина затрималася у Львові ще на пів року в очікуванні операції. Після арешту 1934 р. усієї родини Галина почала шукати доньку через Міжнародний Червоний Хрест. Вона звернулася до вдови польського маршала Ю. Пілсудського, яка влаштувала їй зустріч у Женеві з К. Пешковою — головою радянського Червоного Хреста. К. Пешкова, яка врятувала не одну дитину в Радянському Союзі, й знайшла дівчинку в Курську. А потім ще чотири місяці переховувала і лікувала хвору та виснажену від голоду Ларису у своїй московській квартирі й сама нелегально перевезла дівчинку до Варшави та попросила Г. Крушельницьку не повідомляти про це в пресі.

Лариса Іванівна Крушельницька описала трагічну долю своєї родини у спогадах, які розпочала писати в 1990-х рр. Її книгу "Рубали ліс" уже перевидано втретє. Назву запозичила й перефразувала з роману діда — Антона Крушельницького, але надала їй зовсім іншого змісту. Відвідавши 1989 р. на Соловках місце страти тисяч в'язнів ГУЛАГу, серед яких була і її родина, Лариса Іванівна написала: "Бідні знищені душі! Справді зрубали найкращий, наймогутніший ліс, дошенту зрубали, а залишили "щепки"..."².

² Крушельницька Л. Рубали ліс. Львів, 2001. С. 95.

Список використаної літератури

1. *Карамаш С.* Знищення родини Крушельницьких / С. Карамаш // Скарбниця документальної пам'яті : зб. наук. пр., вип. 1 / за ред. С. Ю. Карамаша. — Київ : КММ, 2006. — 124 с.
2. *Крушельницька Л. І.* Рубали ліс... (Спогади галичанки) / Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 2001. — 260 с.
3. *Морозюк В. К.* Пом'яник-2 / Морозюк Володимир Карпович. — Івано-Франківськ : Тіповіт, 2006. — С. 162.
4. *Чарнецький С.* Нарис історії українського театру в Галичині : вибране / Степан Чарнецький. — Львів : накл. фонду "Учітеся, брати мої", 1934. — С. 124.
5. *Герасимова Г.* Крушельницька Марія Степанівна / Г. Герасимова // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. — Київ, 2009. — Т. 5 : Кон — Кю. — С. 423.
6. *Громова В.* Марія Слободівна — акторка і письменниця / Громова В., Дубина М. // Український театр. — 1987. — № 5. — С. 8—11.
7. *Качкан В.* Визволення... смертю. (Ще одна постать у терновім вінку: Марія Крушельницька) / В. Качкан // Українознавство. — 2003. — № 4. — С. 46—53.
8. *Качкан В.* Ще одна постать на українській Голгофі (повернення Марії Крушельницької) / В. Качкан // Етнос і культура. — 2005/2006. — № 2/3. — С. 124—133.
9. *Качкан В.* Ще одна постать в українській Голгофі : (повернення Марії Крушельницької) / В. Качкан // Бойківщина : наук. зб. — Дрогобич, 2007. — Т. 3. — С. 337—346.
10. *Крушельницька Л.* Крушельницька Марія Степанівна / Л. Крушельницька // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]. — Київ, 2014. — Т. 15 : Кот — Куз. — 711 с.
11. *Погребенник Ф.* Життя і смерть Марії Слободівни / Ф. Погребенник // Дзвін. — 1990. — № 1. — С. 4.

Надійшла до редакції 10 грудня 2021 року

Показчик статей і матеріалів, опублікованих у журналі за 2021 рік

СТОРІНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Видатні лідери Сходу, які перемогли бідність і корупцію	8	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Останній гетьман України Павло Скоропадський	9	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Парадигми глобальної стратегії США — концепції глобалізації та глобальної нестабільності	6, 7	3, 3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Проблеми Книжкової палати України — 2021 рік	5	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Щоб вийти з хаосу, країні потрібно призвати на службу Інтелект	12	3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

<i>БОНДАР Ю., ШПАК В.</i> Видавнича програма: комунікаційний місток і маркетингова стратегія	4	3
<i>БУРЯК С.</i> Книговидавнича діяльність сучасної України: стан, тенденції та перспективи розвитку	1	10
<i>БУРЯК С., ЧЕРНЯК Г.</i> Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2020 року	5	7
<i>ГУЦОЛ Г., ДОЯР Л.</i> Державний бібліографічний показник "Літопис журнальних статей": історія, сьогодення та перспективи розвитку (85-й річниця видання присвячується)	3	14
<i>ДВОРНИК А.</i> Дослідження тематичної спрямованості публікацій у науковій періодиці України 2020 року за розділами УДК: аналітичний огляд (за матеріалами бази даних державної бібліографії "Літопис журнальних статей")	12	6
<i>ДЗЮБА О., ТАТАРІНОВА Л.</i> Музичний самвидав	7	9
<i>ЖИГУН Т., УСТІННИКОВА Т.</i> Аналіз стану доставляння обов'язкових примірників видань України у 2020 році	5	15
<i>МИЛЬЧЕНКО Л.</i> Історія та сучасний стан видань шрифтом Брайля в Україні й за кордоном	11	8
<i>ОНИЩУК М.</i> Книгоіндустрія в Німеччині	6	18
<i>ОНИЩУК М.</i> Польща: історія та тенденції розвитку індустрії книги	4	10
<i>ОНИЩУК М., ТАТАРІНОВА Л.</i> 2019: найуспішніший рік для книговидавництва перед пандемією COVID-19	2	10
<i>ОНИЩУК М., ТАТАРІНОВА Л.</i> Деякі тенденції книгодрукування та книгорозповсюдження у світі в умовах пандемії COVID-19	9	6
<i>ОЧЕРЕТЯНА Л.</i> Книги України у дзеркалі державної бібліографії (за матеріалами бази даних державної бібліографії "Літопис книг" за 2020 р.)	6	11
<i>Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2021 році (за матеріалами надходжень обов'язкових примірників у Книжкову палату України)</i>	12	12
<i>ПОГОРЕЛОВСЬКА І.</i> Ідентифікація серіальних видань у системі ISSN: національний досвід і міжнародна практика	4	15
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Аналіз ситуації у книговиданні та ціноутворенні: досвід Німеччини	9	10
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Книготорговельна бібліографія Німеччини	2	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Книготорговельна бібліографія США	1	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Книжкова індустрія Франції	10	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Перехід із галактики Гутенберга в галактику Цукерберга	3	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Цифрова платформа книжкової індустрії	11	3
<i>ТАТАРІНОВА Л.</i> Видавнича справа у Великій Британії	3	7
<i>ТАТАРІНОВА Л.</i> Особливості книговидавництва у Франції	6	26

РЕЦЕНЗІЇ

<i>ДЯЧЕНКО М.</i> Інтелекція та влада в Україні: історико-культурологічний аналіз малодосліджених проблем.....	1	21
<i>ЗАХАРОВА Н.</i> Особа в історії: парадигма взаємодії	5	21
<i>СОЛЯНИК А.</i> Теоретико-методологічні засади трансдисциплінарних досліджень у культурологічно-мистецькій галузі.....	1	24
<i>ШЕЙКО В., КУШНАРЕНКО Н.</i> Науково-публіцистичне дослідження трансформаційних процесів сучасної читацької діяльності у цифровому суспільстві.....	3	23
СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ		
<i>БОДНАРЧУК Ю.</i> Культурологічний аспект у соціальних комунікаціях системи управління ранньофеодальної держави Київська Русь	8	17
<i>ВАСИЛЕНКО В.</i> Побудова моделі формування іміджу закладу вищої освіти в Україні.....	11	18
<i>ДЕНИСЕВИЧ О.</i> Усна історія: відтворення соціокультурної реальності.....	12	19
<i>ДЕРГАЧОВ В.</i> Третя Руїна. Національна ідея "під кого залягти" та її наслідки.....	8	4
<i>МИЛЬЧЕНКО Л.</i> Інформаційний вплив російських ЗМІ як засіб гібридної війни проти України	10	8
<i>ОКОМАНІУК D.</i> Why cybervetting is becoming a new norm and how job seekers can use it to their advantage	11	23
<i>РОМАНЮК О., КОВАЛЕНКО І.</i> Аудіовізуальні засоби масової комунікації в політичній діяльності	10	17
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Досягнення української влади за 30 років нестабільності	8	10
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Інформаційно-аналітична діяльність "мозкових центрів".....	4	24
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Мережа американських фондів і "мозкових трестів"	5	26
<i>СЕНЧЕНКО О.</i> Аналітичні центри країн Сходу.....	5	33
<i>СЕНЧЕНКО О.</i> "Мозкові центри" окремих країн Азійсько-Тихоокеанського регіону.....	6	36
<i>СЕНЧЕНКО О.</i> Розвиток співпраці в галузі освіти, науки й інновацій — важливий напрям політики "м'якої сили" Туреччини	1	26
<i>ФЕДОРУК О.</i> Кваліфікований електронний підпис: основні правила використання в освітній сфері	12	23
<i>ХАЙЛО А.</i> Об'єкт дослідження: відеоігри	11	25
<i>ЧИЖ І.</i> Післямова чи пролог?.. (до питання про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку особи, суспільства, держави).....	5, 6	22, 31
<i>ШЕЙКО В., ГОНЧАР О., ТРУБАЄВА Є.</i> Медіація як засіб існування особистості в крос-культурному середовищі в умовах глобалізації	6	41

ГЛОБАЛІСТИКА

<i>ВАРДОМСКИЙ Л.</i> Регионализация постсоветского пространства и роль России в этом процессе	12	35
<i>ДЕРГАЧЕВ В.</i> Дэн Сяопин. "Великий архитектор китайских реформ и модернизации"	9	19
<i>ДЕРГАЧЕВ В.</i> Ли Куан Ю. Отец сингапурского "экономического чуда"	10	22
<i>ДЕРГАЧЕВ В.</i> Махатхир Мохамед. Лидер Малайзии, не предавший народ ради обогащения.....	11	36
<i>ДЕРГАЧЕВ В.</i> Распад СССР и формирование мировой периферии нестабильности на постсоветском пространстве.....	12	27
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Тридцять років від часу розпаду СРСР	12	29

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

<i>ЕЙСМОНТ Ю.</i> РБД "Україніка наукова": редакційна підготовка електронного ресурсу.....	9	16
<i>КАПРАЛЮК О.</i> Корпоративна діяльність вітчизняних аграрних бібліотек із формування інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу: стан і перспективи.....	3	26
<i>КАПРАЛЮК О.</i> Реферативні бази даних із питань сільського господарства як засіб наукової комунікації.....	2	15
<i>КЛИМЕНКО О., СОКУР О.</i> Основні напрями сучасного бібліотекознавства (за матеріалами міжбібліотечного наукового збірника).....	1	32
<i>МАТВИЄНКО О., ЦИВІН М.</i> HR-менеджер: професія "людина — знакова система" за освітньою спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа"	7	13
<i>МЕДВЕДЄВА В.</i> Актуальність інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у сучасних умовах	4	31
<i>МЕДВЕДЄВА В.</i> Внесок Української бібліотечної асоціації в розвиток бібліотечно-інформаційної діяльності	1	41
<i>СЕНЧЕНКО Н.</i> Електронна бібліотека Києво-Печерської лаври: проблеми створення та перспективи розвитку	12	13
<i>ТАТАРЧУК Л.</i> Інформаційно-аналітичні сервіси — пріоритетний інноваційний напрям діяльності Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України	5	40
<i>ЯРЕМА І.</i> Бібліотека нового покоління та її роль як соціального інституту в інформаційну добу	10	26

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

<i>БАЛАНДИНА Н., КУБКО В.</i> Досвід проектування освітньої програми з журналістики в Одеському національному політехнічному університеті.....	4	35
<i>ДЮЖЕВА К.</i> Соціальна інформація в розрізі глобального COVID-карантину в рецепції житомирських медіа: специфіка, форми репрезентації	2	19
<i>КОВАЛЕНКО І.</i> Свобода преси та демократія.....	9	26
<i>РОМАНЮК О., КОВАЛЕНКО І.</i> Засоби масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері	7	18
<i>САЗОНОВА Ю.</i> Концептуалізація спорту як бізнесу в українській спортивній пресі XX—XXI століть	8	24

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

<i>ДОЯР Л.</i> Дослідницькі праці українського радянського студентства 1956—1960-х років	12	39
<i>ДОЯР Л.</i> Журнал "Комуніст України" в останній рік хрущовської "відлиги"	11	42
<i>ДОЯР Л.</i> Журнал "Радянський Львів" (1945—1951): роль регіональної періодики УРСР у розвитку українознавства	6	45
<i>ДОЯР Л.</i> Козацьке коріння нашої незалежності: розмірковуємо над минулим заради майбутнього (присвячується 30-й річниці незалежної України)	8	40
<i>ДОЯР Л.</i> Напередодні лихоліття: наукові праці університетів та інститутів УРСР, видані 1941 року	3	31
<i>ДОЯР Л.</i> Радянська українізація як вагомий етап мовного розвитку України	7	22
<i>ДОЯР Л.</i> Регіональні літературні альманахи УРСР на порозі шістдесятництва (1954—1959)	9	30
<i>ДОЯР Л.</i> Український внесок у радянську історико-партійну науку: аналіз ювілейних видань другої половини 1950-х років	10	30
<i>ДОЯР Л.</i> Українські книгодруки 1945—1946 років: рефлексії на події воєнного лихоліття	4	41
<i>ДОЯР Л., ТИХОНЕНКО О.</i> Фонд аркушевих образотворчих видань УРСР 1953 року: статистичні та змістові характеристики	1	45
<i>ХАЙЛО А.</i> Рецензії збірок пісенного фольклору на сторінках критико-бібліографічного часопису "Книгарь"	8	30
ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ		
<i>БОГДАНОВ Г.</i> Еволюція та соціологія розвитку журналу в Німеччині в XVII—XXI століттях	3	47
<i>БОГДАНОВ Г.</i> Основні етапи еволюції бібліотек релігійних установ у німецькомовному просторі в VI—XX століттях	2	30
<i>ВАСЬКІВСЬКА О.</i> Книговидавнича справа в Києві: 1917—1920 роки	10	37
<i>ДОЯР Л.</i> Методична рада Книжкової палати України: сторінки історії та особливості діяльності (1946—1964)	2	25
<i>КАРОСВА Т.</i> Масові бібліотеки України під час нацистської окупації 1941—1944 рр.: зона цивільної адміністрації	9	44
<i>КОПИТОВА О.</i> Приватна книжкова колекція Т. Балабушевич	2	40
<i>МЕЛЬНИК-ХОХА Г.</i> Приватна книжкова колекція Осипа Назарука у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника	7	37
<i>МЕЛЬНИК-ХОХА Г., БЕРЕЗА О.</i> Видання Луції Барбари Раутенстраухової у фонді ЛННБ України ім. В. Стефаника як зразки сентиментальної літератури XIX століття	2	35
<i>ПЕРУНІН В.</i> Русь-Україна Великої княгині Ольги: поряд із двома імперіями та між двома вірознаннями	10	44
<i>ЯКУБОВА Т.</i> Книги професора Віленського університету Єнджея Снядецького: матеріали до вивчення та атрибуції книжкових знаків	3	38
<i>ЯКУБОВА Т.</i> Книжкові знаки на виданнях із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії	7	29
ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ		
<i>АВРАХОВА І.</i> Чорна сторінка української історії (до 145-річчя від дня народження М. Крушельницької)	12	46
<i>ДОЯР Л.</i> З ювілеєм, "Віснику..." (до 25-річчя науково-практичного журналу "Вісник Книжкової палати")	5	44
<i>КІРІШЕВА О., ХОРУЖА З.</i> Покликання — Бібліотека (до ювілею Раїси Іванівни Павленко, генерального директора Національної наукової медичної бібліотеки України (1975—2018))	12	44
<i>КУПЧИК К.</i> Лев Гец — мистецький посол України	7	42
<i>КУШНАРЕНКО Н., СОЛЯНИК А.</i> Відома постать українського документознавства (до 70-річчя від дня народження Ю. Палехи)	4	50
<i>МИТРОВКА М.</i> Галина Біланіч: штрихи до портрета (до 55-річчя від дня народження)	6	51
<i>ШЕЙКО В., ЛОШКОВ Ю., КУШНАРЕНКО Н.</i> Відомий філософ, учений, педагог (до 80-річчя від дня народження М. Дяченка)	9	49
СЛАВЕТНІ ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ		
<i>БОЙКО О.</i> Видавництво "Либідь": сторінки історії та сьогодення	10	50
<i>ЧАДЮК О.</i> Життя Видавничого дому "Академперіодика" НАН України за карантинних обмежень	11	48
ЗА РУБЕЖЕМ		
<i>БОГДАНОВ Г.</i> Соціологічні дослідження з питань використання інтернету в Німеччині у XXI столітті	7	45
<i>БОГДАНОВ Г.</i> Тенденції розвитку типологій користувачів інтернету в Німеччині на початку XXI століття	5	47
<i>ГАЛИЦЬКА С., ОРСЦИНА Н., УСТИНОВА Т.</i> Колекції Бібліотеки та архівів Канади як джерельна база наукових досліджень історії України	2	45
<i>Показчик статей і матеріалів, опублікованих у журналі за 2021 рік</i>	12	50

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 163 пр. Зам. 4.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html